

First Impression — 1934

Reprinted — 1986

BHAVAN'S LIBRARY

This book is valuable and
NOT to be ISSUED
out of the Library
without Special Permission

श्रीमद्वेङ्कटमल्लिविरचिता
चतुर्दण्डीप्रकाशिका ।

प्रथमो भागः
(सानुबन्धं मूलम्)

पण्डित एम्. सुब्रह्मण्यशास्त्रिभिः, टी. वी. सुब्बरावायैः,
टी. एल्. वेङ्कटरामायैश्च संशोध्य संपादिता ।

मद्रपुरीसंगीतविद्वत्समया
मुद्रयित्वा प्रकाशिता ।

१९३४

भागद्वयमूल्यं रूप्यरश्मिम्

PREFACE.

Venkatamakhin ranks high among the writers on Carnatic Music. The system of 72 Melas which is the bedrock on which the science of modern South Indian Music is built is his creation. His work called the Chaturdandi Prakasika has turned Carnatic Music into the channel in which it now flows. It is therefore unquestionably the most important of the authorities in the science of Music at the present day.

The history of Music as a fine art dates back to the Vedas. Gandharva Vidya is one of the Upavedas and was specially cultivated in connection with Samagana. Indeed, tradition has it that Brahma evolved Music out of the Samaveda. And from very early times several writers have devoted themselves to cultivating the theory of Music. Bharata is the most important of these writers and there were several others of eminence, many of whose works are extant even now in part. It is from these writers that we get some of our fundamental concepts such as Svaras, Srutis, Vadins, Samvadins and so forth. Apart from this, their practical importance at the present day is not considerable. The modern Ragas, the Melas and Janyas and the modern types of composition are

later evolutions though possibly they had their origin in those days.

The medieval history of Music, so to say, begins with Sarngadeva. His work, *Sangita Ratnakara*, forms a bridge between the ancient and modern periods. On the one hand, his work is a digest of ancient theory; and on the other, it has the beginnings of the modern Raga-system. Though the ancestors of Sarngadeva belonged to Kashmir, his family had for two generations settled in Doulatabad in the Deccan. He took special pains to acquaint himself with the South Indian Ragas which deals with in his work. The writers who came after Sarngadeva in the Karnataka country are numerous—Vidyaranya, Ramamatya, Somanatha, Govinda Dikshita and several others. They give the Lakshanas of many Ragas which are current even now, and some of these Lakshanas are useful as guides to us even at the present day. But the more interesting portion of their works is where they seek to give a scientific background to the Ragas. They group Ragas into Melas and Janyas. The number of Melas range from 15 in Vidyaranya to 20 in Ramamatya. But their classification is empirical and not based on any principle.

It is only when we come to Venkatamakhin that we have for the first time a system based on science. He classified the Melas according to their Svaras. Their number was determined by the possible number of combinations, subject to certain limitations, of the several Svaras, and thus the number of 72 was obtained. Then, he grouped

the various Janya Ragas under the several Melas suitably to their Svaras. Simple as it might now appear, it was left to Venkatamakhin to propound this Chaturdandi Prakasika which evolved this scheme was written about 1620 A. D. Thereafter this scheme of Melas has ruled unchallenged, and at the present day it is generally accepted and followed.

Among writers who dealt with South Indian Music after Venkatamakhin, special mention must be made of King Tulajaji of Tanjore. He wrote his work called Sangita Saramrita about 1735 A.D. He closely follows Venkatamakhin and one reads with interest his observation that the Melas formulated by Venkatamakhin remained obscure and that therefore he would deal only with the Melas and Ragas which were in actual practice in his own time. Indeed Venkatamakhin himself says that only 19 Melas were actually in use in his time, and that the other Melas had been formulated by him only for scientific completeness, and to provide for Desiya Ragas and Ragas which might be invented in future (Chatur. Chap. 4, stanzas 82 to 86). He himself had invented Simharava. His system would enable musicians of genius to evolve new melodies and it did. Shortly after the time of King Tulajaji, there were born those three great composers who are regarded as the Trinity of South Indian Music—Tyagayya, Muttusvami Dikshita, and Syama Sastrin. The former two, in particular, have in their immortal melodies composed in the new Melas of Venkatamakhin, established not merely

the soundness of Venkatamakhin's system but have rendered it a matter of scientific necessity of our present-day Music. It is no longer an academic problem. That is why some attempts recently made, as for example by the late Mr. Ponnusvami Pillai of Madura, to question the necessity for 72 Melas have failed to succeed, because we cannot afford to lose the divine melodies of Sri Tyagayya and Sri Muttusvami Dikshita in the Ragas sought to be eliminated.

Thus we see that Venkatamakhin is the Panini of modern Carnatic Music and his Chaturdandi Prakasika is indispensable to every student thereof. It must be a matter for surprise that this work should not have been published before. There are several reasons which have contributed to this result. All the great scientific treatises down to the time of King Tulajaji of Tanjore were written in Sanskrit and with the decay of Sanskrit knowledge, an exact knowledge of the science also waned. It is difficult to explain how otherwise the works of Ahobala, Ramamatya, Somanatha, Govinda Dikshita, Venkatamakhin, Tulajaji and others remained unknown to the music-knowing public, except by name, until quite recently. It is only now that the Music Academy has been able to publish in the pages of its Journal, the Sangita Sudha of Govinda Dikshita with the aid of practically one manuscript. There is only one manuscript of Sangita Saramrita of King Tulajaji and that too somewhat incomplete and it is yet to be published. Likewise we have a single manuscript of the Chaturdandi Prakasika

incomplete towards its end, and the present edition is based thereon.

Secondly, it should not be forgotten that the primary attraction of Music lies in its practice and after the lyrical sweetness of Tyagayya, the classic majesty of Dikshita and the rhythmic concord of Syama Sastrin, the study of the science as such must have been considerably neglected. We know that till recently most of the professionals stopped with acquiring Svaram-jnana and did not care to acquire a knowledge of the science and did not possess any notion of the history of the science of Music. Before the days of printing, knowledge of the science was confined to 'Sishya Paramparas'. The public at large knew the names of the ordinary Ragas and put all the other Ragas under a comprehensive group called 'Apurva Ragas'. They knew the songs but they had no knowledge of the science unless they were Sanskrit scholars. The 'Sishya-paramparas' were jealously preserving the secrets entrusted to them. Sri Tyagayya and Sri Muttusvami Dikshita cultivated the system of Venkatamakhin. In the line of Muttusvami Dikshita, Subbarama Dikshita, his adopted son, himself a composer of no mean attainments and well versed in the science, produced his Sangita Sampradaya Pradarsini, a monumental work based on the tradition of Venkatamakhin. It is that family that has preserved the only manuscript of the Chaturdandi Prakasika that is now available and it is on that version that the present edition is based.

Mr. Bhatkhande of Poona was able to copy from the above manuscript in the possession of Subbarama Dikshita at Ettayapuram, a few chapters and printed them for private circulation only. Now, by the kindness of Brahmasri Muttusvami Dikshita of Ettayapuram, the son of Subbarama Dikshita and the present representative of the Dikshita line, we are in a position to place the work before the public.

Venkatamakhin wrote two works on Music. One is the Chaturdandi Prakasika and the other deals with Raga Lakshana. In the Chaturdandi Prakasika, we find the fundamental principles enunciated but their practical application was explained in another treatise dealing specially with Ragas and their Lakshanas. In this latter work, Venkatamakhin gave his nomenclature of the 72 Melas and classified the Janya Ragas under the several Melas. He illustrated them by a number of Lakshana Gitas, some of which are printed in the Sangita Sampradaya Pradarsini. No publication of the Chaturdandi Prakasika can give an adequate idea of the contribution of Venkatamakhin to South Indian Music unless the Raga Lakshana and the Lakshana Gitas are also printed and made available to the public. We have accordingly issued in a supplement the Raga Lakshana. We intend publishing the Lakshana Gitas in a separate volume later. On the life and contribution of Venkatamakhin, it is proposed to write more fully in the second volume which will be issued with a translation of the present work. We shall therein discuss in detail the several questions arising on this work.

We cannot conclude this preface without expressing our deep sense of gratitude to Brahmasri Muttusvami Dikshita of Ettayapuram for having given us his manuscript of the *Chaturdandi Prakasika* for publication; to Mr. V. Raghavan, B.A. (Hons.), whose enthusiastic research in Music Literature is responsible for clearing many knotty problems, for his kind suggestions with reference to the *Chaturdandi Prakasika* and to Mr. K. S. Visvanatha Sastri, Jt. Hony. Secretary of the Music Academy, for seeing the matter through the press.

विषयसूचिका

१. वीणाप्रकरणम्	....	१—१६
२. श्रुति ,,	....	१७—२२
३. स्वर ,,	....	२२—३५
४. मेल ,,	....	३६—५०
५. राग ,,	....	५५—६५
६. आलाप ,,	....	६५—६८
७. ठाय ,,	....	६८—६९
८. गीत ,,	....	६९—७४
९. प्रबन्ध ,,	....	७५—११६
१०. अनुबन्धः (रागलक्षणम्)	....	१—१७

॥ श्रीः ॥

चतुर्दण्डीप्रकाशिका ।

वीणाप्रकरणम् ।

चतुर्णां पुरुषार्थानां त्यागं यस्मात्करंत्यतः ।
त्यागराज इति ख्यातं सोमास्कन्दमुपास्महे ॥ १ ॥
संगीतशास्त्रं विततं समालोच्य धिया स्वयम् ।
विधत्ते वेङ्कटमखी चतुर्दण्डीप्रकाशिकाम् ॥ २ ॥
अस्यां वाग्गेयकारैकसंजीवनसुधानिधौ ।
आद्यं वीणाप्रकरणं श्रुतिप्रकरणं ततः ॥ ३ ॥
स्वरप्रकरणंपश्चान्मेलप्रकरणं ततः ।
ततो रागप्रकरणालापप्रकरणे क्रमात् ॥ ४ ॥
ठायप्रकरणं चाथ गीतप्रकरणं ततः ।
प्रबन्धानां प्रकरणं तालप्रकरणं ततः ॥ ५ ॥
दशप्रकरणोपेता कृतिर्विद्वदलंकृतिः ।
तत्रापि प्रथमोद्दिष्टं वीणालक्षणमुच्यते ॥ ६ ॥
सा च वीणा त्रिभेदेति लक्षणज्ञाः प्रचक्षते ।
शुद्धमेलालयवीणाऽऽद्या द्वितीया मध्यमेलका ॥ ७ ॥
तृतीया रघुनाथेन्द्रमेलवीणा प्रकीर्तिता ;
प्रत्येकमेतास्तिस्त्राऽपि वीणाः स्युर्द्विविधा मताः ॥ ८ ॥
एकैकरागसंयन्धिस्वराणां मेलने यथा ।
मध्ये तारे च सा त्येकरागमेलविधा स्मृता ॥ ९ ॥

मध्ये तारे च सकलैः स्वरैर्युक्ता तु या भवेत् ।
 सा सर्वरागमेलाख्या वीणेति स्मर्यते परा ॥ १० ॥
 मध्यमेलाख्यवीणायां तृतीयो भेद इष्यते ।
 पूर्वतन्त्रीतयं त्यक्त्वा पङ्कजयुक्तां चतुर्थिकाम् ॥ ११ ॥
 तन्त्रीं त्रिस्थानसारीभिर्योजयेत्सैकतन्त्रिका ।
 किञ्चिद्दीर्घः प्रवालः स्यादस्यां त्रिस्थानशुद्धये ॥ १२ ॥
 तत्रादौ शुद्धमेलाख्यवीणाया लक्ष्म चक्ष्महे ।
 लक्ष्यज्ञेन प्रवीणेन निर्मितायां तु शिल्पिना ॥ १३ ॥
 वीणायामुपरिस्थाने चतुस्तन्त्रीः प्रसारयेत् ।
 पित्तलारचिते चाद्यद्वितीये लोहजे परे ॥ १४ ॥
 पाश्र्वोपरिस्थितन्त्रीणां वामे चतसृणामपि ।
 आघायां मन्द्रपङ्कजाख्यं स्वरं तन्त्र्यां नियोजयेत् ॥ १५ ॥
 ततः पञ्चमनामानं द्वितीयायां निवेशयेत् ।
 तृतीयायां तन्त्रिकायां मध्यपङ्कजं निवेशयेत् ॥ १६ ॥
 मध्यमध्यमनामानं तुरीयायां निवेशयेत् ।
 तिसृणां पार्श्वतन्त्रीणां स्वरयोजनमुच्यते ॥ १७ ॥
 आद्या टोप्यभिधा तारपङ्कजतुल्यभ्यनिर्मयेत् ।
 द्वितीया तन्त्रिका सेवा मध्यपञ्चमसंमिता ॥ १८ ॥
 तृतीया मध्यपङ्कजेन संमिता श्लिष्टिकाभिधा ।
 तिसृणामपि चैतासां युतिसंज्ञा प्रकीर्तिता ॥ १९ ॥
 पर्यणां संनिवेशोऽथ यक्ष्यते लक्ष्यसंमतः ।
 मतोः पुरस्तात्पर्याङ्गि पद क्रमेण निवेशयेत् ॥ २० ॥
 पदसु तेष्याद्यया तन्त्र्या मन्द्रपङ्कजाभिधानया ।
 क्रमेण शुभरिपमः शुद्धगांधारकस्तथा ॥ २१ ॥

वीणाप्रकरणम् ।

साधारणाख्यगांधारो गांधारोऽन्तरसंज्ञकः ।
शुद्धमध्यमनामा च वरालीमध्यमस्तथा ॥ २२ ॥
इति स्वराः प्रजायन्ते तन्त्र्या चाथ द्वितीयया ।
मन्द्रपञ्चमनादिन्या पट्सु तेष्वेव पर्वसु ॥ २३ ॥
शुद्धश्च चैवतः शुद्धो निपादश्च ततः परम् ।
कैशिक्याख्यनिपादश्च काकल्याख्यनिपादकः ॥ २४ ॥
पङ्कजर्पभौ च जायन्ते व्यक्तमेते स्वराः क्रमात् ।
मध्यपङ्कजनिनादिन्या तन्त्र्या चाथ तृतीयया ॥ २५ ॥
सर्वेष्वेतेषु थे जातास्तान्स्वरान्कथयाम्यहम् ।
शुद्धावृषभगांधारौ तथा साधारणाभिधः ॥ २६ ॥
गांधारोऽन्तरसंज्ञश्च शुद्धमध्यम एव च ।
वरालीमध्यमश्चेति जायन्ते क्रमशः स्वराः ॥ २७ ॥
मध्यमध्यमनादिन्या तन्त्र्या चाथ तुरीयया ।
पट्सु पर्वसु चैतेषु स्वरान्समभिद्धमहे ॥ २८ ॥
वरालीमध्यमः पूर्वः पञ्चमः शुद्धचैवतः ।
ततः शुद्धनिपादश्च कैशिक्याख्यनिपादकः ॥ २९ ॥
काकल्याख्यनिपादश्चेत्येते स्युः क्रमशः स्वराः ।
अस्यां तुरीयतन्त्र्यां यः काकली पट्टपर्वजः ॥ ३० ॥
तदग्रे सत पर्वणि यथायोगं निवेशयेत् ।
तेषां प्रचाले दीर्घाणि त्रीणि पर्वाणि विन्यसेत् ॥ ३१ ॥
सरिगाख्यास्त्रयस्तत्र प्रजायन्ते स्वराः क्रमात् ।
पीठे ह्रस्वानि पर्वाणि चत्वारि विनिवेशयेत् ॥ ३२ ॥
पतेषु मपधन्याख्याश्चत्वारः स्युः स्वराः क्रमात् ।
शुद्धमध्यमदं ह्रस्वं पर्व पीठे यथा भवेत् ॥ ३३ ॥

तथा प्रवाले पीठं च वैणिकैर्विनिवेश्यताम् ।
 एकं सर्वोत्तरं ह्रस्वं पर्य पीठे निवेशयेत् ॥ ३४ ॥
 तत्रातितारपङ्कजाख्यो द्वाविंशोऽपि स्वरो भवेत् ।
 लक्ष्यैर्गृह्यते सोऽयं रकिलानैरुलोमतः ॥ ३५ ॥
 शुद्धमेलान्याख्यवीणायामेतत्पर्वाष्टके पुनः ।
 द्वौ पङ्क्तौ पञ्चमश्चेति ध्रुवं पर्यत्रयं सदा ॥ ३६ ॥
 अन्यानि पञ्च पर्वाणि तत्तद्रागानुत्तरतः ।
 क्रमाद्रिगमयन्याख्यस्वरोत्पादनसिद्धये ॥ ३७ ॥
 उत्पाद्योत्पाद्य वेद्यानि यथायोगं विचक्षणैः ।
 सर्वाण्याहृत्य दीर्घाणि नव ह्रस्वानि पञ्च च ॥ ३८ ॥
 परैकरागमेलान्याख्यवीणैवं सति जायते ।
 अस्यां तुरीयतन्त्र्यां यः फाकली पञ्चपर्वजः ॥ ३९ ॥
 तदग्रे शुद्धविकृतस्वराणां द्वादशात्मनाम् ।
 सिद्धये द्वादश पर्वाणि विनिवेश्यानि वैणिकैः ॥ ४० ॥
 अतिताराख्यपङ्कजार्यं ह्रस्वं चान्यत्रयोदशम् ।
 तेषु प्रवाले दीर्घाणि पञ्च पर्वाणि विन्यसेत् ॥ ४१ ॥
 अष्ट पर्वाणि पीठे तु ह्रस्वानि विनिवेशयेत् ।
 अस्यां दीर्घाणि पर्वाणि मिलित्यैकादशामयन् ॥ ४२ ॥
 अष्टौ ह्रस्वानि पर्वाणि समजायन्त तत्र तु ।
 तत्सर्वरागमेलान्याख्यवीणैवं सति जायते ॥ ४३ ॥
 लभिर्नयं शुद्धमेलवीणा भेदक्यान्विता ।
 पनस्यामेय वीणायां स्वराणामैकविंशतेः ॥ ४४ ॥
 निरूपयामः स्थानानि स्वरांस्त्रेधा विभज्य च ।
 तत्रोपरि स्थितानां तु यामे चतसृणामपि ॥ ४५ ॥

आद्यया मन्द्रपङ्कजाख्यतन्त्र्या ताद्यच्चतुःस्वराः ।
 संग्राह्याः पङ्करिपमौ तथा गांधारमध्यमौ ॥ ४६ ॥
 पञ्चमाद्या न गृह्यन्ते तस्यां जाता अपि स्वराः ।
 मन्द्रपञ्चमनामा यो द्वितीयायां निवेशितः ॥ ४७ ॥
 तस्यां त्रयः स्वरा ग्राह्याः पञ्चमो धैवतश्च निः ।
 पङ्कजादयो न गृह्यन्ते जाता अपि ततः परम् ॥ ४८ ॥
 तदेवं मन्द्रके स्थाने स्वराः सप्त प्रदर्शिताः ।
 अथ मध्यस्थानके तु तृतीयायां त्रयः स्वराः ॥ ४९ ॥
 तुरीयायां तु चत्वारः सत्येवं स्थानगाः स्वराः ।
 तत्र स्युर्मध्यपङ्कजायां मध्यपङ्कजादयश्चरयः ॥ ५० ॥
 जाता अपि न गृह्यन्ते तदूर्ध्वं स्थानसिद्धये ।
 मध्यमध्यमनादिन्यां तुरीयायामपि स्वराः ॥ ५१ ॥
 चत्वार एव गृह्यन्ते मपधन्यभिधाः स्वराः ।
 मध्यस्थानगता एवं स्वराः सप्त प्रदर्शिताः ॥ ५२ ॥
 तस्यामेव तुरीयायां मध्यस्थाननिपादतः ।
 अग्रे पङ्कजादयः सप्त तारस्थानगताः स्वराः ॥ ५३ ॥
 संग्राह्या इति सप्तोक्तास्तारस्थानगताः स्वराः ।
 तन्मन्द्रमध्यताराख्यस्थानानां त्रितये स्वराः ॥ ५४ ॥
 प्रतिस्थानं सप्त सप्तैत्येकविंशतिरीरिताः ।
 द्वाविंशमतिताराख्यं चतुर्थमपि पङ्कजकम् ॥ ५५ ॥
 लक्ष्यताः परिगृह्णन्ति रक्किलामैकलोभतः ।
 स्थानप्रसङ्गे वैकाररामो बभ्राम तद्यथा ॥ ५६ ॥
 उपरिस्थचतुस्तन्त्रीष्वधायां विनिवेशिते ।
 अनुमन्द्राख्यपङ्कजेऽस्मिन्स्वराः सरिगमामिधाः ॥ ५७ ॥

चतुर्दण्डप्रकाशिकायां

चत्वारः समुपादेयास्त्वनुमन्द्राख्यपञ्चमः ।
 द्वितीयायां निवेश्योऽत्र पद्यतीति त्रयः स्वराः ॥ ५८ ॥
 ग्राह्यास्ततोऽनुमन्द्राख्यस्थानगाः सप्त दर्शिताः ।
 स्वरास्तन्त्र्यां तृतीयायां मन्द्रपङ्क्तौ निवेश्यते ॥ ५९ ॥
 तस्यां सरिगनामानः संगृह्यन्ते त्रयः स्वराः ।
 तुरीयायां तन्त्रिकायां निवेश्यो मन्द्रमध्यमः ॥ ६० ॥
 तस्यां तु मपधन्याख्याः संगृह्यन्ते चतुःस्वराः ।
 मन्द्रस्थानस्वराः सप्त तदेवं दर्शिता इति ॥ ६१ ॥
 नैतत्संगच्छते मन्द्रमध्यताराभिधानि हि ।
 त्रिस्थानानोति सकलसांगीतिकमतस्थितिः ॥ ६२ ॥
 आद्यद्वितीयोस्तन्त्र्याः स्वराः सप्त त्वयेरिताः ।
 अनुमन्द्राभिधे स्थाने तृतीयकतुरीपयोः ॥ ६३ ॥
 मन्द्रस्थानगताः सप्त स्वराश्च परिकल्पिताः ।
 तत्पुरोपार्तिगः सप्त स्वरास्ताद्यदमी पुनः ॥ ६४ ॥
 मध्यस्थानगताः किं वा तारस्थानगता उत ।
 न तावदाद्यस्ताराख्यस्थानमङ्गप्रसङ्गतः ॥ ६५ ॥
 न द्वितीयांऽपि मध्याख्यस्थानामाये फल्यं पुनः ।
 तारस्थानं प्रजापितानुपनीतपिपादपत् ॥ ६६ ॥
 तस्माद्स्माभिरल्लेप रीतिः स्थानपिमात्रेण ।
 मन्द्रादिष्वनुमन्द्रादिव्यपहारस्तु लौकिकः ॥ ६७ ॥
 गतानुगतिकन्यायाञ्चाग्निमात्रयिदृग्मितः ।
 लक्षितेयं शुक्रमैत्र्याणां लक्ष्यानुवाकः ॥ ६८ ॥
 अथोप्यते मध्यमैत्र्याणां लक्षणं प्रथा ।
 मध्यमया यानुमन्द्रानुपपन्नमेतं गुणत यदि ॥ ६९ ॥

द्वितीया मन्द्रपङ्केन तन्त्रिका चेत्समन्विता ।
 मन्द्रपञ्चमसंयुक्ता तृतीया यदि तन्त्रिका ॥ ७० ॥
 तुरीया मध्यपङ्केन तन्त्रिका चेत्समन्विता ।
 तदा भवेन्मध्यमेलवीणा पाद्वै त्रितन्त्रिका ॥ ७१ ॥
 तिसृणां पार्श्वतन्त्रीणां वक्ष्येऽथ स्वरयोजनम् ।
 आद्या टीप्यभिधा तारपङ्कजतुल्यध्वनिर्भवेत् ॥ ७२ ॥
 द्वितीया तन्त्रिका श्रेया मध्यपञ्चमसंमिता ।
 तृतीया मध्यपङ्केन संमिता झल्लिकाभिधा ॥ ७३ ॥
 इत्येवं मध्यमेलारूपवादिप्रस्वरयोजनम् ।
 अयास्याः पर्वसंदेशं वक्ष्ये लक्ष्यैकसंमतम् ॥ ७४ ॥
 मेरोः पुरस्तात्पवाणि पङ्कस्यामपि धिन्यसेत् ।
 तन्त्रीचतुष्टये चैवं प्रत्येकं पदसु पर्यसु ॥ ७५ ॥
 ये स्वराः संप्रसूयन्ते क्रमशस्तान्प्रचक्ष्महे ।
 आद्यतन्त्र्याऽनुमन्द्रारूपपञ्चमाश्रितया क्रमात् ॥ ७६ ॥
 शुद्धश्च धैवतः शुद्धो निषादश्च ततः परम् ।
 कैशिक्याख्यनिसादश्च काकत्याख्यनिसादकः ॥ ७७ ॥
 पङ्कजपंभौ च जायन्ते पदसु पर्यसु पद क्रमात् ।
 तन्त्र्या द्वितीयया मन्द्रपङ्कजगर्जितया पुनः ॥ ७८ ॥
 शुद्धश्च रिपमः शुद्धगांधाराख्यः स्परस्ततः ।
 साधारणाख्यगांधारो गांधारोऽन्तर्गमकः ॥ ७९ ॥
 शुद्धमध्यमनामा च परालीमध्यमस्ततः ।
 क्रमादमी पद स्वराः स्युः पदसु तेष्वेव पर्यसु ॥ ८० ॥
 मन्द्रपञ्चमशोमिन्या तन्त्र्या चाद्य तृतीया ।
 शुद्धश्च धैवतः शुद्धनिषादश्च ततः परम् ॥ ८१ ॥

कैशिक्याख्यनिपादश्च काकल्याख्यनिपादकः ।
 पङ्कजः शुद्धर्षभश्चेति स्वराः पदसु च पर्वसु ॥ ८२ ॥
 तन्व्या तुरीयया मध्यपङ्कजगर्जितया पुनः ।
 शुद्धश्च रिपमः शुद्धगांधाराख्यः स्वरस्ततः ॥ ८३ ॥
 साधारणाख्यगांधारो गांधारोऽन्तरसंज्ञकः ।
 शुद्धमध्यमनामा च वरालीमध्यमस्ततः ॥ ८४ ॥
 एते स्वराः प्रजायन्ते पदसु तेष्वेव पर्वसु ।
 वरालीमध्यमस्याग्रे त्रीणि पर्वाणि विन्यसेत् ॥ ८५ ॥
 पर्वसु त्रिषु चैतेषु तन्व्या तावत्तुरीयया ।
 क्रमेण संप्रसूयन्ते पथनीति त्रयः स्वराः ॥ ८६ ॥
 तदूर्ध्वं सप्त पर्वाणि विनिवेश्यानि तेष्वथ ।
 आद्यं तु दीर्घपर्यं स्यात्प्रवाले तारपङ्कजम् ॥ ८७ ॥
 रिगादिपट्स्वरोत्पत्तौ ह्रस्वपर्वाणि पट् पुनः ।
 षीठे संवेशनीयानि तदग्रे पर्यं सप्तमम् ॥ ८८ ॥
 अतिताराख्यपङ्कजस्य स्थितये विनिवेशयेत् ।
 शुद्धर्षभकरं ह्रस्वं पर्यं षीठे यथा भवेत् ॥ ८९ ॥
 तथा प्रवाले षीठं च धैमिकैर्विनिवेशयनाम् ।
 मेरोः परस्ताद्यत्पर्यं सप्तमं पञ्चमामिधम् ॥ ९० ॥
 अनेन सप्त जातानि पर्याण्येकादश क्रमात् ।
 एतेषु तारपङ्कजातितारपङ्कजात्पर्यं ॥ ९१ ॥
 द्वे पर्यंणी पञ्चमयोश्चत्वारि स्युर्ध्रुवाणि द्विः ।
 अन्यानि सप्त पर्वाणि तत्तद्भागानुमानतः ॥ ९२ ॥
 उत्पाद्यन्तिपाद्य देश्यानि सप्तशतम्यरमिदग्रे ।
 अन्यं दीर्घाणि पर्याणि दश हस्यानि सप्त ए ॥ ९३ ॥

सप्त ग्राह्याः सरिगमपधनीति क्रमादमी ।
 मध्यस्थानगता एते सप्त संदर्शिताः स्वराः ॥ १०६ ॥
 प्रबालस्थान्तिमस्थूलपर्वप्रभृतिषु स्वराः ।
 ग्राह्याः षड्जादयः सप्त पीठस्थह्रस्वपर्वसु ॥ १०७ ॥
 तारस्थानगता एयं स्वराः सप्त निर्दर्शिताः ।
 एकाविंशतिरित्युक्ताः स्वराः स्थानत्रये स्फुटम् ॥ १०८ ॥
 एतेषु मन्द्रपङ्कजस्य ये स्वराः स्युरधस्तनाः ।
 तेऽनुमन्द्रामिधस्थानस्वरा इति विनिर्णयः ॥ १०९ ॥
 येऽतितारस्थपङ्कजस्य स्वरस्याग्रे व्यवस्थिताः ।
 तेऽतितारस्वरा ज्ञेया इति सर्वं समञ्जसम् ॥ ११० ॥
 अत्रापि स्थानगणने रामो बभ्राम तद्यथा ।
 तन्त्रीराद्याऽनुमन्द्राख्यपञ्चमेन युता यदि ॥ १११ ॥
 द्वितीया मन्द्रपङ्कजेन तन्त्रिका संयुता यदि ।
 मन्द्रपञ्चमसंयुक्ता तृतीया तन्त्रिका यदि ॥ ११२ ॥
 तुरीया मन्द्रपङ्कजेन तन्त्रिका चेतसमन्विता ।
 तदा मधेन्मध्यमेलवीणेत्येतदसंगतम् ॥ ११३ ॥
 द्वितीयायां तन्त्रिकायां मन्द्रपङ्कजो निवेशितः ।
 पुनः कथं तुरीयायां मन्द्रपङ्कजो निवेश्यते ॥ ११४ ॥
 उच्योश्चतरनादिन्यश्चतस्रः खलु तन्त्रिकाः ।
 द्वितीयतुर्ययोस्तासु द्वयोस्तन्त्रिकयोरपि ॥ ११५ ॥
 मन्द्रपङ्कजाभिधस्यैकस्वरस्य विनिवेशनम् ।
 अयुक्तमिति नैतर्त्तिकं पशुपालोऽपि ध्रुष्यते ॥ ११६ ॥
 तस्माद्स्माभिरुक्तेन घटमनैव विचक्षणैः ।
 ज्ञातव्यं मध्यमेलयां तन्त्रीषु स्वरयोजनम् ॥ ११७ ॥

स्थानत्रयस्वराशोक्तवर्त्मना त्वेकविंशतिः ।
 एकविंशतिसंख्याकस्वरेष्वेतेषु वादकैः ॥ ११८ ॥
 गायकैश्च चतुर्दण्ड्यां प्राह्याः सप्तदशैव तु ।
 तथा हि वादकाः सप्त मध्यस्थानगतान्स्वरान् ॥ ११९ ॥
 तारस्थानगतान्सप्त पङ्कजमप्यत्रितारगम् ।
 घनी च मन्द्रस्थानस्थावेवं सप्तदश स्वरान् ॥ १२० ॥
 समादाय चतुर्दण्डीवादनं कुर्वतेऽखिलाः ।
 अयं च सारणीमार्गो वैणिकैः परिकल्पितः ॥ १२१ ॥
 मध्यस्थानस्थयोर्धन्योर्मध्ये त्वन्यतरः स्वरः ।
 गृह्यते सारणीमार्गे चतुर्दण्डीप्रसिद्धये ॥ १२२ ॥
 प्रायशस्तेन संजाताः षोडशैव स्वराः खलु ।
 तथाऽपि मन्द्रस्थानस्थधन्याख्यस्वरयोर्द्वयोः ॥ १२३ ॥
 क्वचित्क्वचिदुपादानात्स्वराः सप्तदशेरिताः ।
 गायकास्तु स्वरान्सप्त मन्द्रस्थानसमुद्भवान् ॥ १२४ ॥
 मध्यस्थानस्वरान्सप्त तारपङ्कं तथा परम् ।
 घनी चैवानुमन्द्रस्थावेवं सप्तदश स्वरान् ॥ १२५ ॥
 समादाय चतुर्दण्डीगानं सर्वेऽपि कुर्वते ।
 अत्रापि चानुमन्द्रस्थधन्याख्यस्वरयोर्द्वयोः ॥ १२६ ॥
 सारणीमार्गसंघन्धी स्वरोऽन्यतर ईरितः ।
 क्वचित्क्वतामभिप्रेत्य स्वराः सप्तदशेरिताः ॥ १२७ ॥
 एतेषामग्रतो ये स्युः स्वरा ये चाप्यधस्तनाः ।
 क्वचिद्गीतप्रवन्धाद्वा दृश्यन्ते ते स्वराः खलु ॥ १२८ ॥
 तत्पुनः संप्रदायसैस्तानन्पाथैरनादृतम् ।
 यद्येवं मध्यताराख्यस्थानगैरेषु तु स्वरैः ॥ १२९ ॥

निर्वाहः स्याच्चतुर्दण्ड्यां मन्द्रस्थानं वृथा भवेत् ।
इत्याशङ्क्यैव मन्द्राख्यस्थानसाफल्यसिद्धये ॥ १३० ॥
पक्वसारणिमार्गोऽयं वैणिकैः परिगृह्यते ।
पक्वसारणिमार्गस्तु लक्ष्यतामिति चेच्छृणु ॥ १३१ ॥
शुद्धमेलाख्यवीणायां पक्वसारणिवर्त्मनि ।
ये गृह्यन्ते विकल्पेन तान्स्वरानभिदध्महे ॥ १३२ ॥
मन्द्रस्थानजुषां सप्तस्वराणां गणनाविधौ ।
आद्यतन्व्या ब्रह्मीतव्याः स्वराः सरिगमाभिधाः ॥ १३३ ॥
चत्वार एव पद्मजाद्याः पञ्चमादिनं गृह्यते ।
पक्वसारणिमार्गे तु तथा तन्व्याऽऽद्यया पुनः ॥ १३४ ॥
विकल्पेन ब्रह्मीतव्यः पञ्चमः शुद्धधैवतः ।
अथ द्वितीयया मन्द्रपञ्चमस्वरयुक्तया ॥ १३५ ॥
प्राह्याः पधनिनामानः स्वरा न सरिगादयः ।
पक्वसारणिमार्गे तु तथा तन्व्या द्वितीयया ॥ १३६ ॥
उपादेया विकल्पेन मध्यस्थानसमुद्भवाः ।
पद्मजः शुद्धर्मध्वैव शुद्धगांधार इत्यपि ॥ १३७ ॥
तन्व्या तृतीयया चाथ मध्यपद्मजेन युक्तया ।
मध्यस्यागस्वराणां तु गणने सरिगाभिधाः ॥ १३८ ॥
त्रय एव स्वरा प्राह्या न पुनर्मध्यमादयः ।
पक्वसारणिमार्गे तु तथा तन्व्या तृतीयया ॥ १३९ ॥
शुद्धमध्यमसंज्ञश्च चरालीमध्यमस्तथा ।
पञ्चमश्चेति संप्राह्या विकल्पेन त्रयः स्वराः ॥ १४० ॥
मध्यस्थानसमुद्भूता इत्यस्माभिर्धिनिश्चितम् ।
शुद्धमेलाख्यवीणायां पक्वसारणिवर्त्मनि ॥ १४१ ॥

चतुर्दण्डीप्रकाशिकायां

चेव्वयाच्युतभूपालरघुनाथनृपाङ्किते ।
अस्मत्तातकृते गृन्थे प्रोक्तं श्लोकात् लिखामि तान् ॥ १५४ ॥

“पूर्वोक्तवीणाद्वय एव मध्य-
मेलाल्पवीणा खलु या च तस्याम् ।
तन्त्रीं समेतश्रुतिपञ्चमां च
तथैव मन्द्रस्थितपञ्चमां च ॥
तथाऽऽद्यतन्त्रीमपि पञ्चमेना-
नुमन्द्रपूर्वेण विराजमानाम् ।
विधाय तिस्रोऽपि समाननादा-
स्तन्त्रीः सहाद्यस्तनमध्यमेन ॥
आद्यं स्वरं पञ्चममेव कृत्वा
वाद्येत वीणा यदि वैणिकेन ।
एषाऽच्युतश्रीरघुनाथभूप-
मेलाल्पवीणा कथिता तृतीया ॥”

आद्यं स्वरं पञ्चममित्यस्यार्थः कथ्यते मया ।
मध्यमेलाल्पवीणास्थं मध्यपङ्कजाभिधं स्वरम् ॥ १५५ ॥
आद्यं केवलस्रारिण्या जातं कृत्वाऽथ पञ्चमम् ।
वाद्येत तदा मध्यमेलवीणास्थमध्यमः ॥ १५६ ॥
रघुनाथेन्द्रवीणायां पङ्कजः संपद्यते ततः ।
तथाऽपि वादनं कुर्युर्वीणायां वैणिका इति ॥ १५७ ॥
यत्सर्वरागमेलैकरागमेलेति चेरितम् ।
द्वैविध्यं मध्यमेलायामस्यामपि तद्गूह्यताम् ॥ १५८ ॥
तदेवं रघुनाथेन्द्रमेलवीणा निरूपिता ।
एवं त्रिविधवीणानां स्वरूपं च निरूपितम् ॥ १५९ ॥

अथास्मत्कल्पितं धीणाद्वयं संदर्शयामहे ।
 निरूपितायां धीणायामुपरि द्वे प्रसारयेत् ॥ १६० ॥
 तन्त्रिके पित्तलमयी त्वाद्या लोहमयी परा ।
 आद्यायां तन्त्रिकायां तु मन्द्रपङ्कजं प्रयोजयेत् ॥ १६१ ॥
 तस्यां सरिगनामानः संगृह्यन्ते त्रयः स्वराः ।
 तन्त्रिकायां द्वितीयस्यां योजयेन्मन्द्रमध्यमम् ॥ १६२ ॥
 तन्त्रीरियं द्वितीयैव शिष्टैस्त्रिस्थानपर्वभिः ।
 योजनीया भवेन्मन्द्रचरालीमध्यमादिभिः ॥ १६३ ॥
 एषा द्वितन्त्रिका धीणा वेङ्कटाध्वरिकल्पिता ।
 एकतन्त्र्याख्यधीणायां यादृशं पूर्वमीरितम् ॥ १६४ ॥
 परिमाणं प्रवालस्य तादृशं चात्र कीर्तितम् ।
 पूर्वयच्छ्रुतितन्त्रीषु स्वरसंयोजनादिकम् ॥ १६५ ॥
 अस्यामेव द्वितन्त्र्याख्यधीणायामुपरिस्थयोः ।
 तन्त्र्योः प्रथमतन्त्र्यां हि मन्द्रपङ्कजो निवेशितः ॥ १६६ ॥
 तस्यां सरिगमाभिख्याञ्जृणुयाम चतुःस्वरान् ।
 तन्त्रिकायां द्वितीयस्यां योजयेन्मन्द्रपञ्चमम् ॥ १६७ ॥
 द्रष्टव्यमवशिष्टं तु पूर्ववत्सर्वमत्र च ।
 द्वितन्त्रिका च धीणैवं वेङ्कटाध्वरिकल्पिता ॥ १६८ ॥
 तद्देशमेकतन्त्र्येका द्वितन्त्र्यौ द्वे ततः परम् ।
 शुद्धमेलाल्लयैकाऽथ मध्यमेलाल्लयौ परा ॥ १६९ ॥
 तृतीया रघुनाथेन्द्रमेलाल्लया परिकीर्तिता ।
 आहत्य पङ्क्तिं धीणा जाता सामान्यतः पुनः ॥ १७० ॥
 तत्सर्वरागमेलैकरागमेलत्वभेदतः ।
 प्रत्येकं द्विविधा तस्माद्गीणा द्वादश कीर्तिताः ॥ १७१ ॥

एकतन्त्रीद्वितन्त्र्यादिव्यवहारस्त्वसौ पुनः ।
 ऊर्ध्वतन्त्रीरपेक्ष्यैव न तन्नः श्रुतितन्त्रिकाः ॥ १७२ ॥
 द्वादशैति क्रयं भेदाः स्फुटं निर्धार्यते त्वया ।
 शुद्धमेलामध्यमेलारघुनाथेन्द्रमेलकाः ॥ १७३ ॥
 इति धीणात्रयेऽप्यस्मिन्मन्द्रपञ्चमसंगताः ।
 तन्त्रिकाः सन्ति यास्तिन्नस्तासु मन्द्रस्थमध्यमाम् ॥ १७४ ॥
 निवेश्य धीणात्रितयं शक्यं कल्पयितुं पुनः ।
 तिसृणामपि धीणानां भवेत्त्रैदत्रयं पुनः ॥ १७५ ॥
 सर्वरागीकरागत्यभेदस्यैवाथ योजने ।
 पद् धीणाः साकमेताभिर्भयन्त्यष्टादशेति चेत् ॥ १७६ ॥
 सत्यमेधं भवन्त्येताः पद् धीणाः स्युर्न रक्तिदाः ।
 ततो धीणा द्वादशैवेत्यस्माकं जयदुन्दुभिः ॥ १७७ ॥
 द्वादशस्यपि धीणासु भिद्यन्ते याः सत्पति ।
 तन्त्रिकास्तासु सर्वासु चतुःश्रुतिकृतां गताः ॥ १७८ ॥
 निवेश्यन्ते स्मराः पद्जगुजमध्यमपञ्चमाः ।
 नापरं संभयन्त्यर्धा विनियेरायितुं स्मराः ।
 तथात्वे नैव लभ्येत स्थानत्रितयसंभयः ॥ १७९ ॥
 इति श्रीमदद्वैतपिप्पलाचार्यसाग्निचित्यसर्पतांमुघानिगम-
 साग्निचित्यात्तावाजपेययाजिगोविन्ददीक्षितनागमा-
 म्बिकतापरद्वितीयनन्दनस्य साग्निचित्यमपंक्तनुया-
 जियप्रनारायणदीक्षिताभ्यपद्वितानुजस्याप्युत-
 पिजयरायपभूपालप्रेरितस्य वेङ्कटेश्वरदीक्षि-
 तस्य एतौ चतुर्दण्डीप्रकाशिकायामाद्यं
 धीणाप्रकरणं संपूर्णम् ।

द्वितीयं श्रुतिप्रकरणम् ।

आद्यप्रकरणे वीणा सप्रपञ्चं निरूपिता ।

तत्तन्त्रीषु निरूप्यन्ते श्रुतयोऽथ विभागशः ॥ १ ॥

श्रुतिनाम भवेत्तादृविशेषः स्वरकारणम् ।

। ननु नास्ति स्वरश्रुत्योर्भेदो नादैकरूपयोः ॥ २ ॥

विद्यते परिणामत्वपरिणामित्वसंभवः ।

अस्ति भेदस्नयोर्यद्भ्रतस्वर्णटङ्ककिरीटयोः ॥ ३ ॥

द्वाविंशतिरिति प्रोक्ताः श्रुतयो भरतादिभिः ।

ताश्च वीणाप्रसिद्धेषु सुस्पष्टं विभजामहे ॥ ४ ॥

स्वरेषु शुद्धविकृतभेदाभ्यां द्वादशात्मसु ।

तथा हि शुद्धरिषभे श्रुतयस्तिष्ठ ईरिताः ॥ ५ ॥

ततोऽपि शुद्धगांधारे श्रुती द्वे समुदाहृते ।

चतस्रः श्रुतयः शुद्धमध्यमे समुदाहृताः ॥ ६ ॥

स्यात्साधारणगांधारस्तस्याद्यां श्रुतिमाधितः ।

तस्यैव समुपादाय द्वितीयकर्तृतीयेके ॥ ७ ॥

श्रुती द्विश्रुतिकः प्रोक्ता गांधारोऽन्तरनामकः ।

दत्त्वा साधारणाख्याय गांधारायादिमां श्रुतिम् ॥ ८ ॥

द्वितीयां च तृतीयां चान्तरगांधारसंज्ञिने ।

तत्रैकश्रुतिको जानो मध्यमोऽयं चतुःश्रुतिः ॥ ९ ॥

चतस्रः श्रुतयः प्रोक्ताः पञ्चमे गांतघेदिभिः ।

आदायाद्यां द्वितीयां च तृतीयामपि तच्छ्रुतिम् ॥ १० ॥

यरालीमध्यमः प्रोक्तः श्रुतित्रयसमन्वितः ।

यरालीमध्यमाय त्रिश्रुतीर्दत्त्वा तु पञ्चमः ॥ ११ ॥

चतुर्दण्डीप्रकाशिकायां

श्रुत्यैकया युतो जातो भवन्नपि चतुःश्रुतिः ।
 तिस्रः सांगीतिकैः प्रोक्ताः श्रुतयः शुद्धधैवते ॥ १२ ॥
 स्वरे शुद्धनिपादाख्ये द्वे श्रुतो समुदाहृते ।
 चतस्रः श्रुतयः पङ्के तस्याद्रायादिमां श्रुतिम् ॥ १३ ॥
 कैशिक्याख्यनिपादोऽयमेकश्रुतिरुदाहृतः ।
 द्वितीयकृतीयाभ्यां तच्छ्रुतिभ्यां समन्वितः ॥ १४ ॥
 काकल्याख्यनिपादोऽयं द्विश्रुतिः कथ्यते बुधैः ।
 तत्कैशिकनिपादाय श्रुतिमंकां श्रुतिद्वयीम् ॥ १५ ॥
 काकल्यै च प्रदायास्ते पङ्क एकश्रुतिः स्वयम् ।
 द्वाविंशतिर्विभज्यैवं श्रुतयो दर्शिता मया ॥ १६ ॥
 ता एताः श्रुतिवीणायां प्रकाशन्ते पृथक्तया ।
 श्रुतिवीणाप्रकारस्तु वर्ण्यतामिति चेत्तथा ॥ १७ ॥
 मध्यमेलाख्यवीणायां तत्स्वरूपं निरूप्यते ।
 विहाय शुद्धमेलाख्यां वीणां किमिति कथ्यते ॥ १८ ॥
 मध्यमेलाख्यवीणायां श्रुतिवीणेति तच्छृणु ।
 शुद्धमेलाख्यवीणायां श्रुतिवीणानिरूपणम् ॥ १९ ॥
 मन्द्रस्थानेऽथ वा मध्ये तारस्थानेऽथ वा भवेत् ।
 न त्रावन्मन्द्रके स्थाने श्रुतिवीणानिरूपणम् ॥ २० ॥
 युज्यते तत्र सकलस्वराणामप्यसंभवात् ।
 न ह्येकतन्त्रपुषारूढा दृश्यन्ते द्वादश स्वराः ॥ २१ ॥
 शुद्धमेलाख्यवीणायां मन्द्रस्थानेऽत एव हि ।
 मध्यस्थानेऽपि युक्तं न श्रुतिवीणानिरूपणम् ॥ २२ ॥
 तारस्थाने त्वेकतन्त्र्यारूढाः स्युर्द्वादश स्वराः ।
 तथाऽपि पर्वणां तत्र क्षेत्रसंकोचतः पुनः ॥ २३ ॥

नावकाशोऽस्ति तन्मध्ये श्रुतियोजकपर्वणाम् ।
 तदेवं शुद्धमेलायां श्रुतिवीणाऽतिदुर्घटा ॥ २४ ॥
 तथैव रघुनाथेन्द्रवीणायामपि दुर्घटा ।
 परं तु मध्यमेलाख्यवीणायां सुगमा भवेत् ॥ २५ ॥
 श्रुतिवीणा ततोऽस्माभिस्तस्यामेव प्रदर्श्यते ।
 मध्यमेलाख्यवीणायां मध्यस्थानस्यपर्वसु ॥ २६ ॥
 द्वादशस्वपि चैतेषु श्रुतिव्यञ्जकपर्वणाम् ।
 विनिवेशकमं मूमः श्रुतिमेदैकबोधकम् ॥ २७ ॥
 मेरूपकण्ठगं शुद्धपंभक्षेत्रान्तरं त्रिधा ।
 विभज्यपंभपर्वाद्दौ दृश्यमानं विनाऽन्तरं ॥ २८ ॥
 पर्वद्वयनिवेशे स्युस्तिलोऽपि धृतयः स्फुटाः ।
 शुद्धपंभे तथा शुद्धगांधारक्षेत्रकं द्विधा ॥ २९ ॥
 विभज्याथ यथावस्थं पर्वं गांधारभासकम् ।
 व्यपेक्ष्य मध्ये पर्वकं यदा परिनिवेशयत ॥ ३० ॥
 गांधारस्य तदानीं स्याच्छ्रुतिद्वयमतिस्फुटम् ।
 मध्यमस्य स्वरस्योक्ताश्चतस्रः धृतयः स्फुटाः ॥ ३१ ॥
 तत्र साधारणे स्पष्टा गांधारे धृतिरेकिका ।
 अन्तराख्यानगांधारक्षेत्रं द्वेधा विभज्य तु ॥ ३२ ॥
 एकस्य पर्वणो मध्ये तयोर्वदि निवेशनम् ।
 जायतेऽन्तरगांधारे धृतिद्वयमतिस्फुटम् ॥ ३३ ॥
 मध्यमे धृतिरेकेति स्पष्टं धृतिव्यनुष्ठयम् ।
 चतुःश्रुतिः पञ्चमोऽस्य धृतिद्वयमुपाधितः ॥ ३४ ॥
 यरालीमध्यमः पूर्यमाख्यातं रानु तद्यथा ।
 यरालीमध्यमं त्रेधा विभज्याथ यथास्थितम् ॥ ३५ ॥

यरालीमध्यमं पर्वं व्यपेक्ष्य तु तदन्तरे ।
 पर्वद्वयनिवेशे स्याच्छ्रुतिद्वयमतिस्फुटम् ॥ ३६ ॥
 श्रुतिरेका स्फुटा स्वस्मिन्मिलित्वा तेन पञ्चमे ।
 चतस्रः श्रुतयः स्पष्टा धैवतस्त्रिश्रुतिर्यथा ॥ ३७ ॥
 विभज्य द्विविधं शुद्धधैवतक्षेत्रमप्यथ ।
 दृग्गोचरीभवच्छुद्धधैवतद्योति पर्वं तत् ॥ ३८ ॥
 हित्वा पर्वद्वयन्यासे श्रुतित्रयमतिस्फुटम् ।
 क्षेत्रं शुद्धनिपादस्य विभज्य द्विविधं तथा ॥ ३९ ॥
 दृष्टं शुद्धनिपादस्य पर्वं हित्वा तदन्तरे ।
 यद्येकं पर्वं तर्हि स्याच्छ्रुतिद्वयमतिस्फुटम् ॥ ४० ॥
 चतस्रः श्रुतयः पङ्के प्रागुक्ताः सल्लु तद्यथा ।
 कैशिक्याख्याननिषादे हि तस्यैका दृश्यते श्रुतिः ॥ ४१ ॥
 काकल्याण्यनिषादं तु द्वेधाकृत्य तदन्तरे ।
 जायते पर्वविन्यासे स्पष्टं तस्य श्रुतिद्वयम् ॥ ४२ ॥
 स्वस्यैका श्रुतिराहत्य पङ्के श्रुतिचतुष्टयम् ।
 इत्येवं मध्यमेलायां श्रुतिवीणाप्रकारतः ॥ ४३ ॥
 द्वाविंशतिश्रुतीनां च विभागक्रम ईरितः ।
 नन्वाद्यं पङ्कजमुत्सृज्य रिपभादितया त्वया ॥ ४४ ॥
 किमर्थं श्रुतिवीणार्थं पर्वन्यासः प्रदर्शितः ।
 उच्यते नास्ति पङ्कजस्य पर्वं यस्मादयं पुनः ॥ ४५ ॥
 जातः केवलसारण्या पर्यस्पर्शनमन्तरा ।
 न शक्याः श्रुतयो बोद्धुं स्वरे पर्वविनाकृते ॥ ४६ ॥
 क्षेयास्ताः सल्लु पर्यान्तः श्रुतिपर्वनिवेशनात् ।
 तस्मादायमपि त्यक्त्वा पङ्कं पर्वविर्वाजितम् ॥ ४७ ॥

रिपभादितया प्रोक्तं श्रुतिपर्यन्निवेशनम् ।
 यदि पङ्कजादिमत्वेन श्रुतिवीणाप्रदर्शनम् ॥ ४८ ॥
 अपेक्षितं स्यात्कस्यापि तदुपायः प्रकाशयते ।
 मध्यमेलाख्यवीणायां श्रुतिवीणाप्रकाशनम् । ४९ ॥
 कर्तुं पङ्कजादिमत्वेन ब्रह्मणाऽपि न शक्यते ।
 न ह्येकतन्त्र्युपारूढाः स्वरा द्वादश मन्द्रके ॥ ५० ॥
 स्थाने स्युर्मध्यमेलायां तारस्थाने तु यद्यपि ।
 सन्त्येकतन्त्र्युपारूढाः स्वराः सर्वेऽपि किं पुनः ॥ ५१ ॥
 तत्रत्यपर्वणां तावत्क्षेत्रसंकोचतः पुनः ।
 नावकाशोऽस्ति तन्मध्ये श्रुतिज्ञापकपर्वणाम् ॥ ५२ ॥
 रिपभादितया तस्माद्दीर्घेषु द्वादशस्वपि ।
 पर्वसु श्रुतिवीणेयं वेङ्कटाध्वरिणेरिता ॥ ५३ ॥
 ततः पङ्कजादिमत्वेन श्रुतिवीणाप्रकाशनम् ।
 शुद्धमेलाख्यवीणायां तारस्थाने कथंचन ॥ ५४ ॥
 तारपङ्कजादिमत्वेन तदाद्यश्रुतिशालिनम् ।
 आरभ्य कैशिकीसंज्ञनिपादं द्वादशस्वपि ॥ ५५ ॥
 स्वरेषु पूर्वमित्येव श्रुतिपर्वाणि विन्यसेन् ।
 यत्रापि क्षेत्रसंकोचान्महामैतन्न रोचते ॥ ५६ ॥
 भासते श्रुतिरित्यादि स्वरातीन्निपुटादिषु ।
 अहमेव श्रुतीर्वेदेत्याह गोपालनायकः ।
 अद्यप्रभृति नाः सर्वे श्रुतीर्जानन्तु पण्डिताः ॥ ५७ ॥
 इति श्रीमद्द्वैतविद्याचार्यसांनिचित्यसर्वतोमुखातिरात्र-
 मांनिचित्याप्तवाजपेययाजिगोविन्ददीक्षितनागमा-
 न्विकायरद्वितीयनन्दनस्य सांनिचित्यसर्वकृत्या-

एवमेते स्वराः पञ्च विकृता इति निर्णयः ।
 आहत्य शुद्धविकृताः स्वरा द्वादश कीर्तिताः ॥ ९ ॥
 स्वरेषु द्वादशस्वेषु केषामप्येकरूपता ।
 द्वैरूप्यमपि केषांचित्केषांचित्तु त्रिरूपता ॥ १० ॥
 तथा हि शुद्धरिपमशुद्धधैवतयोः पुनः ।
 त्रिभिश्चुत्येकमात्रेण सर्वदाऽप्येकरूपता ॥ ११ ॥
 यदा तु शुद्धगांधारो गांधारत्वे प्रपद्यते ।
 तदा द्विश्रुतिको ज्ञेयो मुखारीरागके यथा ॥ १२ ॥
 यदा स एव जायेत रिपमस्तु तदा पुनः ।
 पञ्चश्रुतिरिति ज्ञेयः श्रीरागोऽत्र निदर्शनम् ॥ १३ ॥
 एवं शुद्धनिषादस्य निषादत्वं यदा भवेत् ।
 तदा द्विश्रुतिकत्वं स्यान्मुखार्यत्र निदर्शनम् ॥ १४ ॥
 स एव यदि जायेत धैवतस्तु तदा पुनः ।
 पञ्चश्रुतिरिति ज्ञेयः शंकराभरणे यथा ॥ १५ ॥
 तदेवं शुद्धगांधारनिषादौ द्वौ द्विरूपिणौ ।
 साधारणाख्यगांधारः शुद्धर्षभयुतो यदि ॥ १६ ॥
 तदा त्रिश्रुतिको ज्ञेयो भूपालोऽत्र निदर्शनम् ।
 तस्यैव पञ्चश्रुतिना रिपभेणान्वयो यदि ॥ १७ ॥
 तदैकश्रुतिता ज्ञेया श्रीरागोऽत्र निदर्शनम् ।
 यदा रिपमसंज्ञोऽयं तदा षट्श्रुतिको भवेत् ॥ १८ ॥
 अत्रोदाहरणं नाट एवमस्य त्रिरूपता ।
 कैशिक्याख्यनिषादस्य शुद्धधैवतसंगमे ॥ १९ ॥
 त्रिश्रुतित्वमिति ज्ञेयं भैरव्यंत्र निदर्शनम् ।
 तस्यैव पञ्चश्रुतिकधैवतेनान्वयो यदि ॥ २० ॥

तदैकश्रुतिकत्वं स्याच्छ्रीरागोऽत्र निदर्शनम् ।
 स एव धैवतश्चेत्स्यात्पद्श्रुतिनाटके यथा ॥ २१ ॥
 इति साधारणाख्यानो गांधारः कैशिकाभिधः ।
 निपादश्चेत्युभावेतौ त्रित्रिरूपाविति स्थितिः ॥ २२ ॥
 गांधारस्यान्तराख्यस्य यदा शुद्धर्यभान्वयः ।
 तदा पञ्चश्रुतित्वं स्याद्रागे गौलादिके यथा ॥ २३ ॥
 तस्यैव पञ्चश्रुतिकरिपमेणान्वयो यदा ।
 तदा त्रिश्रुतिकत्वं स्याच्छंकराभरणे यथा ॥ २४ ॥
 स एव द्विश्रुतिर्ज्ञेयः पद्श्रुत्युपभसंगमे ।
 यथा नाटाभिधे राग इति तस्य त्रिरूपता ॥ २५ ॥
 काकल्याण्यनिपादस्य शुद्धधैवतसंगमे ।
 पञ्चश्रुतिकता ज्ञेया यथा गौलादिके पुनः ॥ २६ ॥
 स एव पञ्चश्रुतिकधैवतेनान्वितो यदि ।
 तदा त्रिश्रुतिको ज्ञेयः शंकराभरणे यथा ॥ २७ ॥
 तस्यैव धैवतेन स्याद्यदि पद्श्रुतिनाऽन्वयः ।
 तदा द्विश्रुतिकत्वं स्याद्रागे नाटाभिधे यथा ॥ २८ ॥
 इत्यन्तराख्यगांधारकाकल्याण्यनिपादयोः ।
 प्रत्येकं त्रित्रिरूपत्यमस्माभिरुपवर्णितम् ॥ २९ ॥
 यदा तु मध्यमः शुद्धः शुद्धगांधारसंगतः ;
 तदा षट्श्रुतिर्ज्ञेया मुगार्यत्र निदर्शनम् ॥ ३० ॥
 गांधारजाख्यगांधारसंयुक्तधैवत एव हि ।
 तदा त्रिश्रुतिको ज्ञेयो रागे धर्तरागके यथा ॥ ३१ ॥
 स एवांतराख्यगांधारयोगे त्येकश्रुतिर्ज्ञेयम् ।
 गौलादिषु यथा रागेऽप्यित्येतस्य त्रिरूपता ॥ ३२ ॥

एवं पङ्कजस्य शुद्धेन निपादेन सहान्वये ।
 चतुःश्रुतिकता श्लेषा मुखार्थत्र निदर्शनम् ॥ ३३ ॥
 स एव कैशिकीनामनिपादेनान्वितो यदि ।
 तदा त्रिश्रुतिरित्यत्र श्रीरागः स्यान्निदर्शनम् ॥ ३४ ॥
 तस्यैव काकलीनाम्ना निपादेनान्वयो यदि ।
 तदैकश्रुतिकत्वं स्याद्रागे गौलादिके यथा ॥ ३५ ॥
 इत्युक्तं त्रिविरूपत्वं शुद्धमध्यमपङ्कजयोः ।
 वरालीमध्यमस्याथ शुद्धगांधारसंगमे ॥ ३६ ॥
 सप्तश्रुतित्वमित्यर्थं वराल्येव निदर्शनम् ।
 तस्य साधारणाख्येन गांधारेण यदाऽन्वयः ॥ ३७ ॥
 तदा पट्श्रुतिता पन्तुवराख्यादिषु दृश्यते ।
 स एवान्तरगांधारसंबन्धी चेच्छ्रुतिः ॥ ३८ ॥
 अत्रोदाहरणं रागः शुद्धरामक्रियाभिधः ।
 वरालीमध्यमस्यैवं त्रैरूप्यमुपपादितम् ॥ ३९ ॥
 यदा तु पञ्चमः शुद्धमध्यमेन समन्वितः ।
 तदा चतुःश्रुतिज्ञेयो मुखार्थत्र निदर्शनम् ॥ ४० ॥
 स एवैकश्रुतिर्युक्तो वरालीमध्यमेन चेत् ।
 इति द्वैरूप्यमस्माभिः पञ्चमस्य प्रकल्पितम् ॥ ४१ ॥
 तदेवं शुद्धरिपभशुद्धधैवतयोः पृथक् ।
 एकैकरूपता शुद्धगांधारकनिपादयोः ॥ ४२ ॥
 तथैव पञ्चमस्यापि द्वैरूप्यं पृथगीरितम् ।
 साधारणाख्यगांधारकैशिक्याक्यनिपादयोः ॥ ४३ ॥
 अन्तराभिधगांधारकाकल्याण्यनिपादयोः ।
 मध्यमस्यापि पङ्कजस्य वरालीमध्यमस्य च ॥ ४४ ॥

प्रत्येकं त्रिभिरूपत्वमस्माभिरूपवर्णितम् ।
 नन्वेतदेकरूपादिवर्णने किं फलं तत्र ॥ ४५ ॥
 चतुश्चतुरितिश्लोकपर्यालोचनया यतः ।
 मुखारिमेलमात्रस्याः शुद्धाः सर्वे स्वराः स्थिताः ॥ ४६ ॥
 न तु तद्व्यतिरिक्तानां मेलानामेकसप्ततौ ।
 प्रतिमेलं च नियताः सप्तस्वरगता अपि ॥ ४७ ॥
 अस्माभिः कल्पयिष्यन्ते मेलाश्चाग्रे द्विसप्ततिः ।
 ततः सकलमेलस्यसर्वस्वरजुषामपि ॥ ४८ ॥
 द्वार्धिशतिश्रुतीनां च विभागाय मया कृतम् ।
 ऐकरूप्यद्विरूपत्वत्रिरूपत्वनिरूपणम् ॥ ४९ ॥
 नन्वास्तामैकरूप्यादिवर्णनस्य प्रयोजनम् ।
 पादबौद्धवरागेषु वर्ज्यन्ते ये स्वराः पुनः ॥ ५० ॥
 तदाश्रयश्रुतीनां किं त्यागः किं चोत्तरान्वयः ।
 अत्रेदमुत्तरं श्रुतौ वर्जनीयस्वराश्रयाः ॥ ५१ ॥
 श्रुतयो नैव वर्ज्यन्ते न च यान्त्युत्तरस्वरान् ।
 किं तु वर्ज्यस्वरेष्वेवान्वधस्तिष्ठन्ति ताः पुनः ॥ ५२ ॥
 संभवन्त्युपयोगिन्यः श्रुतीनां गणनाक्रमे ।
 प्रतिमेलं च यत्सप्तनियतस्वरसिद्धये ॥ ५३ ॥
 द्वार्धिशतिश्रुतीनामप्यवश्यंभावात् इष्यते ।
 यद्येवं पाडयत्वादिव्यवस्था नैव संभवेत् ॥ ५४ ॥
 तदा सर्वेऽपि रागाः स्युः संपूर्णा एव केवलम् ।
 अत्र संगीतशास्त्रार्थरहस्यमिदमुच्यते ॥ ५५ ॥
 यीणाघादनगानादिसमये वर्जितान्स्वरान् ।
 समुत्प्लुत्य समुत्प्लुत्य घादयन्त्येव घादकाः ॥ ५६ ॥

गायन्ति गायकाश्चाथो इति वादिव्यवस्थितिः ।
 सर्वदा पाडवे त्याज्यस्वराणां परिवर्जने ॥ ५७ ॥
 तदुत्तरस्वराणां तु जननं नैव संभवेत् ।
 पूर्वपूर्वस्वराभावे कथं कार्यः समुद्भवः ॥ ५८ ॥
 स्वराणां घटते तावदुत्तरोत्तरभाविनाम् ।
 एवं निरूपिताः शुद्धा विकृताश्च स्वराः स्फुटम् ॥ ५९ ॥
 अथ स्वरसमूहात्मग्रामलक्षणमुच्यते ।
 ग्रामवद् ग्राम इत्येवमुपचारो विवक्षितः ॥ ६० ॥
 यथा जनसमूहस्य लोके ग्राम इति प्रथा ।
 तथा स्वरसमूहोऽत्र ग्राम इत्युपचर्यते ॥ ६१ ॥
 केवलस्वरवृन्दस्य ग्रामत्वे कथिते सति ।
 गामानयेत्यादिवाक्येष्वतिव्याप्तिर्भवेदतः ॥ ६२ ॥
 मूर्च्छनाशुद्धकूटाख्यतानाद्याश्रय इत्यपि ।
 देयं स्वरसमूहस्य विशेषणमिति स्थितिः ॥ ६३ ॥
 स च ग्रामस्त्रिधा तत्र स्यात्पङ्कजग्राम आदिमः ।
 मध्यमग्रामनामाऽथ गांधारग्रामसंज्ञकः ॥ ६४ ॥
 त्रयाणामपि चैतेषां क्रमाल्लक्षणमुच्यते ।
 पङ्कजग्रामः पञ्चमे स्वचतुर्थधृतिसंस्थिते ॥ ६५ ॥
 स्वोपान्त्यधृतिसंस्थेऽस्मिन्मध्यमग्राम इष्यते ।
 रिमयोः धृतिमेकैकां गांधारश्चेत्समाधितः ॥ ६६ ॥
 पथुर्ति धो निपादस्तु धधुर्ति सधुर्ति धितः ।
 गांधारग्राममाचष्टे तदा तं नारदो भुनिः ॥ ६७ ॥
 ग्रामेष्वेतेषु गांधारग्रामो नास्ति महोतले ।
 स्वर्गलोके परमिति सर्वेषामेव संमतम् ॥ ६८ ॥

अस्माभिर्मध्यमप्रामोऽप्यसत्प्राय इतीर्यते ।
 तथा हि मध्यमप्रामे त्रिध्रुतिः पञ्चमः सल्लु ॥ ६९ ॥
 वरालीमध्यमो जातः स पुनर्लक्ष्यमार्गतः ।
 मध्यमादिप्रभृतिषु मध्यमप्रामजन्मसु ॥ ७० ॥
 रागेषु दृश्यते नैव वरालीमध्यमस्ततः ।
 अयुक्तो मध्यमप्रामो लक्ष्यमार्गविरोधतः ॥ ७१ ॥
 एक एव ततः पद्मजप्राम इत्यवधार्यते ।
 प्रामावयवभूतोऽय मूर्च्छेतादिनिरूप्यते ॥ ७२ ॥
 क्रमात्स्वरानां सतानामारोहश्चावरोहणम् ।
 मूर्च्छेनेत्युच्यते तास्तु प्रतिमेलं च सप्तधा ॥ ७३ ॥
 तथा हि पद्मजमारभ्य निपादान्ताधिरोहणात् ।
 निपादादिषु पद्मजान्तायरोहान्मूर्च्छेनाऽऽदिमा ॥ ७४ ॥
 एवं रिपममारभ्य पद्मजान्तमधिरोहणात् ।
 पद्मजादि रिपमान्तं चावरोहेण द्वितीयका ॥ ७५ ॥
 एवमेव सप्तश्रेयं गांधारादिस्वरेष्वपि ।
 अतः प्रतिस्वरं तावदेकैका मूर्च्छेना भवेत् ॥ ७६ ॥
 आहत्य वक्ष्यमाणेषु द्विसप्ततिविधेष्वपि ।
 सप्तस्वरसमूहात्ममेलेषु प्रतिमेलकम् ॥ ७७ ॥
 मूर्च्छेनाः सप्त सतेति वेद्वटाच्चरिफल्पितम् ।
 निरूप्यतेऽधुना तानः स्वरविस्तारलक्षणः ॥ ७८ ॥
 तानो द्विधा शुद्धतानः कूटतान इति क्रमात् ।
 एकैकरागमात्रामिद्व्यकिसंपादकस्तु यः ॥ ७९ ॥
 स शुद्धतान इत्युक्तः कूटतानः स उच्यते ।
 यस्तु रागद्वयस्फूर्तिसाधारणतया

स्वरप्रकरणम् ।

अथ स्वरपरिष्कारानलंकारान्प्रचक्ष्महे ।
 ते च त्रिपष्टिरुदिताः शार्ङ्गदेवेन सूरिणा ॥ ८१ ॥
 न ते पुनर्लक्ष्यमाणे लक्ष्यन्ते कुत्रचित्ततः ।
 अष्टौ प्रसिद्धानलंकारा लक्ष्यन्ते तत्र श्लोम्पटः ॥ ८२ ॥
 ध्रुवो मठयो रूपकश्च शम्पा त्रिपुट एव च ।
 अठतालैकतालौ चेत्यष्टालंकृतयः स्मृताः ॥ ८३ ॥
 अथैतेषां क्रमेणैव लक्षणं प्रतिपाद्यते ।
 श्लोम्पटाख्येन तालेन निबद्धो श्लोम्पटः स्मृतः ॥ ८४ ॥
 तत्र श्लोम्पटताले द्विद्वयक्षरौ द्वौ द्रुतौ ततः ।
 लघुरेकः परिद्वेयश्चतुरक्षरसंमितः ॥ ८५ ॥
 आहत्याष्टाक्षरमितो श्लोम्पटः स्याद् द्विमात्रकः ।
 सरि, गम, पधनिस; सनि, धप, मगरिस.
 अथ ध्रुवाख्यालंकारो द्वितीयः प्रतिपाद्यते ॥ ८६ ॥
 ध्रुवतालेन संबद्धो ध्रुवालंकार उच्यते ।
 ध्रुवतालः पुनर्द्वेया नाट्यदण्डीध्रुवस्तथा ॥ ८७ ॥
 धीणावाद्यध्रुवश्चेति नाट्यदण्डीध्रुवे लघुः ।
 चतुरक्षरवानादौ गुरुः पञ्चादशाक्षरः ॥ ८८ ॥
 धीणावाद्यध्रुवे त्यादौ लघू द्वौ चतुरक्षरौ ।
 ततः षडक्षरोच्चारसंमितो लघुशेखरः ॥ ८९ ॥
 चतुर्दशाक्षरमितावाहत्यैताद्युभौ ध्रुवौ ।
 ध्रुवयोरनयोस्तावन्नाट्यदण्डीध्रुवः परम् ॥ ९० ॥
 प्रामाणिकः शास्त्रदृष्टः स एव भुवि वैणिकैः ।
 धीणायां याद्यते रकिलाभाद्भानुप्रयान्वितः ॥ ९१ ॥

सरिगमगरि, सरिगरि, सरिगम; रिगमपमग,
रिगमग, रिगमप.

अलंकारस्त्वृतीयोऽथ लक्ष्यते मठ्यनामकः ।
मठ्यतालनिबद्धो यः स मठ्य इति कीर्तितः ॥ ९२ ॥

मठ्यताले द्रुतस्वादावक्षरद्वयसंमितः ।
ततो लघू द्वौ विज्ञेयौ चतुर्क्षरसंमितौ ॥ ९३ ॥

आहत्य मठ्यतालोऽयं दशाक्षरमितः स्मृतः ।

सरि, गरिसरि, सरिगम; रिग, मगरिग, रिगमप.
रूपकाख्यश्चतुर्थश्चालंकारः प्रतिपाद्यते ॥ ९४ ॥

यदो रूपकतालेन रूपकः परिकीर्तितः ।
आदौ द्रुतो लघुः पश्चात्ताले रूपकनामके ॥ ९५ ॥

तेन रूपकनामाऽयं विज्ञातव्यः पञ्चक्षरः ।

सरि, सरिगम; रिग, रिगमप.

अलंकारोऽथ शम्पाख्यः पञ्चमः प्रतिपाद्यते ॥ ९६ ॥

शम्पातालेन संयुक्तो शम्पालंकार उच्यते ।
शम्पातालो द्विधा नाट्यश्रीणयोः परिदृश्यते ॥ ९७ ॥

तत्र स्यान्नाट्यशम्पायामादौ तावदणुद्रुतः ।

एकाक्षरमितः पश्चाद् द्रुतो द्व्यक्षरसंमितः ॥ ९८ ॥

ततः सप्ताक्षरीकालसंमितो लघुशेखरः ।

वाग्गेयकारशम्पायां विरामान्तद्रुतो मतः ॥ ९९ ॥

त्र्यक्षरः स परं सप्ताक्षरोच्चारणसंमितः ।

लघुशेखरनामैको शम्पातालावुभाविमौ ॥ १०० ॥

दशलघ्वक्षरोच्चारसंमिताविति निर्णयः ।

अनयोहमयोर्नाट्यशम्पा प्रामाणिकी स्मृता ॥ १०१ ॥

तामेव रकिलाभेन कृत्वा घातुत्रयान्विताम् ।
वीणायां घादयन्तीह वैणिका इति निर्णयः ॥ १०२ ॥

सरिगसरिसरि, ग, मा; रिगमरिगरिग, म, पा.

पष्ठोऽथ त्रिपुटो नामालंकारः प्रतिपाद्यते ।
त्रिपुटाख्येन तालेन निबद्धस्त्रिपुटः स्मृतः ॥ १०३ ॥

त्रिपुटे द्वौ द्रुतावादौ-मृथग्वक्षरसंमितौ ।
विरामान्तद्रुतः पञ्चादक्षरत्रयसंमितः ॥ १०४ ॥

आहत्य त्रिपुटस्तालो ज्ञेयः सप्ताक्षरीमितः ।

सरि, गस, रिगम; रिग, मरि, गमप.

निरूप्यतेऽठतालाख्योऽलंकारः सप्तमोऽधुना ॥ १०५ ॥

अठतालेन संयुक्तमठतालं प्रचक्षते ।
अठताले द्रुतौ द्विद्वयक्षरकालावुभौ स्मृतौ ॥ १०६ ॥

पञ्चपञ्चाक्षरमितौ लघू द्वौ तदनन्तरम् ।
चतुर्दशाक्षरीकालो जातस्तेनाठतालकः ॥ १०७ ॥

सरि, इग, असारिग, यमामा; रिग, अम,

अरीगम, अपापा.

अष्टमः स्फुटमेवाथालंकारः प्रतिपाद्यते ।
एकतालेन युक्त्वादेकतालः प्रकीर्तितः १०८ ॥

एकद्रुतेनैकताल एकतालस्य लक्षणम् ।
लक्ष्ये त्रिद्वानामेतादगेकतालो न रक्तिदः ॥ १०९ ॥

इत्येकतालस्यानेऽस्मिन्नादितालो निवेदितः ।

आदिशाले त्वेकलघुद्वयतुरक्षरसंमितः ॥ ११० ॥

एवमश्रायलंकारा लक्षिता लक्ष्यसंमताः ।

एतान्भुषादिकान्सप्त तालान्स्त्रादिसंज्ञकान् ॥ १११ ॥

एवं संवादिलक्ष्मोक्तं विवादी लक्ष्यतेऽधुना ।
 एकश्रुत्यन्तरितता ययोस्तु स्वरयोर्द्वयोः ॥ १४८ ॥
 तयोर्मिथो विवादित्यमेवं सर्वत्र कल्पयेत् ।
 रिगौ घनी च शुद्धेषु स्वरौ स्यातां विवादिनौ ॥ १४९ ॥
 साधारणान्तरौ चैव कैशिकीकाकलीस्वरौ ।
 मियो विवादिनौ द्वेषौ विष्टतेषु स्वरेष्वपि ॥ १५० ॥
 विवादिवदिसंवादिभिन्नाः स्युरनुवादिनः ।
 चतुर्विधस्वरेष्वेषु वादी राजा प्रकीर्त्यते ॥ १५१ ॥
 संवादी त्वनुसारित्वाद्स्यामात्यो विधीयते ।
 विवादी विपरीतत्वाद्दीर्घकौ रिपूपमः ॥ १५२ ॥
 स्वरूपमर्दनं तेन प्रयोगे स्याद्विवादिनः ।
 स्वरूपमर्दनाभावे गीतरकिर्नं लभ्यते ॥ १५३ ॥
 शत्रूपमर्दने हि स्याद्वाज्ञां लोके प्रकाशनम् ।
 नृपामात्यानुसारित्वादनुवादी तु भृत्यवत् ॥ १५४ ॥
 इति श्रीमद्द्वैतविद्याचार्यसांनिचित्यसर्वतोमुखातिरात्र-
 सांनिचित्याप्तयाजपेययाजिगोधिन्द्रीक्षितनागमा-
 भ्यकाधरद्वितीयनन्दनस्य सांनिचित्यसर्वकतुया-
 जियज्ञनारायणदोक्षिताच्यवदितानुजस्याच्युत-
 विजयराघवभूपालप्रेरितस्य चेद्भट्टेश्वरदांशि-
 तस्य कृतौ चतुर्दण्डप्रकाशिकायां
 वृत्तीयं स्वरप्रकरणं संपूर्णम् ।

चतुर्थं मेलप्रकरणम् ।

तृतीयस्मिन्प्रकरणे स्वराः सम्पद् निरूपिताः ।
 अथ प्रकरणे तुर्ये कुर्वे मेलनिरूपणम् ॥ १ ॥
 पङ्कजस्वरस्य पुरतश्चत्वारः क्रमशः स्वराः ।
 रिपभाष्यानकाः केचिद्गांधाराख्यानकाश्च ते ॥ २ ॥
 तत्राद्यो नैव गांधारश्चतुर्यो रिपमो न हि ।
 रिपमावपि गांधारौ द्वितीयकतृतीयकौ ॥ ३ ॥
 द्वितीयं वा चतुर्थं वा व्यपेक्ष्य स्यात्तृतीयकः ।
 रिपमाख्यः स एव स्याद्गांधारोऽपेक्ष्य चादिमम् ॥ ४ ॥
 तृतीयो रिपमाख्यानश्चतुर्यपेक्षया भवेत् ।
 स हि व्यपेक्ष्य गांधारः प्रथमं वा द्वितीयकम् ॥ ५ ॥
 एवं च सति निष्पन्नं द्वितीयकतृतीययोः ।
 गांधारत्वं च रिपमभूयमित्येव निर्णयः ॥ ६ ॥
 तस्मादाद्यद्वितीयौ च तृतीयश्चर्पमा मताः ।
 तेष्व्याद्यो गौलरिपमः श्रीरागरिपमः परः ॥ ७ ॥
 तृतीयो नाटरिपम इति लक्ष्यविदां मतम् ।
 आद्यः शुद्धर्पमः पञ्चश्रुतिकर्पमसंज्ञकः ॥ ८ ॥
 द्वितीयश्च तृतीयः पट्टश्रुतिकर्पम उच्यते ।
 लक्षणशैर्मयोक्तास्ते त्रयो ररिगसंज्ञकाः ॥ ९ ॥
 द्वितीयश्च तृतीयश्च चतुर्यश्च त्रयः स्वराः ।
 सामान्यतः स्युर्गांधारास्तेष्व्याद्यो लक्ष्यवेदिभिः ॥ १० ॥
 प्रोक्तो मुष्णारिगांधारो द्वितीयो भैरव्युतः ।
 गांधारोऽथ तृतीयस्तु गौलगांधार उच्यते ॥ ११ ॥

लक्षणक्षैस्तु तेष्व्याद्यः शुद्धगांधार उच्यते ।
 साधारणाख्यगांधारो द्वितीयः परिकीर्तितः ॥ १२ ॥
 तृतीयोऽन्तरगांधार इत्यहं तु चदामि तान् ।
 क्रमाद्गगिगुनास्रस्त्रीन्मेलप्रस्तारसिद्धये ॥ १३ ॥
 एवं च पङ्कजात्पुरतो निवसत्सु चतुर्ष्वपि ।
 स्वरेषु प्रथमादित्रितयं रिपमनामकम् ॥ १४ ॥
 गांधाराख्यं द्वितीयादित्रयमित्येव निर्णयः ।
 चतुर्ष्वेतेषु जातस्य ररिवाख्यानशालिनः ॥ १५ ॥
 गांधारव्रितयस्यापि पूर्वाङ्गाख्या मया कृता ।
 कथं द्वितीयो रिपमो गांधारः प्रथमो भवेत् ॥ १६ ॥
 कथं तृतीयो रिपमो गांधारः स्याद् द्वितीयकः ।
 विरुद्धत्वात्तुरङ्गत्वगोत्वयोरिव सर्वथा ॥ १७ ॥
 कथं स्याद्विपमत्वेन गांधारत्वस्य संगतिः ।
 किं च स्वरेषु चतुर्षु रिपमौ द्वौ पराबुभौ ॥ १८ ॥
 गांधाराविति युक्तं स्यात्तत्कथं रिपमाख्यः ।
 गांधाराख्य इत्युक्तमिति चेदत्र वक्ष्यहम् ॥ १९ ॥
 विरुद्धे नर्पमत्वं च गांधारत्वमुभे इमे ।
 किं तु सापेक्षकौ धर्मौ स्यातामेकत्र तेन तौ ॥ २० ॥
 यथा चत्वार एकस्य तनुजाः सर्वं एव द्वि ।
 ज्येष्ठा अपि कनिष्ठाः स्युस्तत्र चाद्यस्तु नानुजः ॥ २१ ॥
 न चतुर्थः पूर्वजः स्याद् द्विरूपावितराबुभौ ।
 तृतीयं वा चतुर्थं वा व्यपेक्ष्य स्याद् द्वितीयकः ॥ २२ ॥
 पुत्रां ज्येष्ठः स एव स्यात्कनिष्ठोऽपेक्ष्य चादिमम् ।
 द्वितीयो ज्येष्ठतायुक्तश्चतुर्थपेक्षया भवेत् ॥ २३ ॥

स एवावरजोऽपेक्ष्य प्रथमं च द्वितीयकम् ।
 प्रथमाद्यास्त्रयस्तस्माद्यथा ज्येष्ठा भवन्त्यमी ॥ २४ ॥
 द्वितीयाद्यास्त्रयः पुत्राः कनीयांसो यथाऽभवन् ।
 एवं त्रयोऽत्र रिपभा ज्येष्ठकल्पा भवन्त्यमी ॥ २५ ॥
 कनिष्ठकल्पा गांधारास्त्रयोऽप्यत्र भवन्त्यमी ।
 चतुर्वेषु स्वरेष्वेतौ द्वितीयकतृतीयकौ ॥ २६ ॥
 रिपभाद्यपि गांधारौ स्यातां तस्मात्समञ्जसम् ।
 तदूर्ध्वं पर्वणि भवन्पञ्चमे शुद्धमध्यमः ॥ २७ ॥
 मसंज्ञको मया प्रोक्तस्तदूर्ध्वं पर्वणि स्थितः ।
 पष्ठे वरालीरागस्य कुर्वाणः प्रतिभासनम् ॥ २८ ॥
 द्वितीयो मध्यमः प्रोक्तो मिसंज्ञः स मया कृतः ।
 सप्तमे पर्वणि घसन्पञ्चमः स्यात्पसंज्ञकः ॥ २९ ॥
 पञ्चमस्य पुरस्तात्स्युच्चत्वारः क्रमशः स्वराः ।
 धैवताश्च निपादाश्च निपादस्तश्च नादिमः ॥ ३० ॥
 न चतुर्यो धैवतः स्याद् द्विरूपाधितरायुभौ ।
 धैवतो च निपादौ च कथ्येते शास्त्रकोविदैः ॥ ३१ ॥
 तृतीयं वा चतुर्यं वा व्यपेक्ष्य स्याद् द्वितीयकः ।
 धैवताख्यः स एव स्यात्त्रिपादोऽपेक्ष्य चादिमम् ॥ ३२ ॥
 तृतीयो धैवताख्यानधतुर्थापेक्षया भवेत् ।
 स पथाद्यं द्वितीयं वा व्यपेक्ष्य स्यात्त्रिपादकः ॥ ३३ ॥
 पथं च सति निष्पन्नं द्वितीयकतृतीययोः ।
 धैवतत्वं निपादत्यमुमयोऽमयोः पृथक् ॥ ३४ ॥
 तस्मादाद्यद्वितीयौ च तृतीयश्चापि धैवताः ।
 गौलधैवत भागः स्यात्परः धीरागधैवतः ॥ ३५ ॥

तृतीयस्तत्र नाटस्य धैवतो लक्ष्यविन्मते ।
 शुद्धधैवत आद्योऽन्यः पञ्चश्रुतिकधैवतः ॥ ३६ ॥
 तृतीयो लक्षणज्ञैः पटश्रुतिको धैवतः स्मृतः ।
 अस्मन्मते त्रयस्ते स्युः क्रमाद्धधिषुसंज्ञकाः ॥ ३७ ॥
 द्वितीयश्च तृतीयश्च चतुर्थश्च स्वरास्त्रयः ।
 सामान्यतो निपादाः स्युस्तेष्व्वाद्यो लक्ष्यवेदिनाम् ॥ ३८ ॥
 मते मुखारिरागस्य निपादोऽथ द्वितीयकः ।
 प्रोक्तो निपादो भैरव्या गौलरागनिपादकः ॥ ३९ ॥
 तृतीयो लक्षणज्ञानां मते तेषु प्रकीर्तितः ।
 आद्यः शुद्धनिपादोऽन्यः कैशिक्याख्यनिपादकः ॥ ४० ॥
 स्यात्काकलीनिपादोऽन्यस्तृतीयः परिकीर्तितः ।
 एते त्रयो मया तूक्ताः क्रमात्प्रतिशुसंज्ञकाः ॥ ४१ ॥
 एवं च पञ्चमाग्रेऽथ निवसन्तु चतुर्ष्वपि ।
 स्वरेषु प्रथमादित्रितयं धैवतनामकम् ॥ ४२ ॥
 निपादाख्यं द्वितीयादित्रयमित्येव निर्णयः ।
 चतुर्ष्वेतेषु जातस्य धधिध्वाख्यानशालिनः ॥ ४३ ॥
 निपादत्रितयस्यापि ननिन्याख्यानशालिनः ।
 उत्तराङ्गाभिधा प्रोक्ता मेलप्रस्तारसिद्धये ॥ ४४ ॥
 शङ्का चैव समाधानमुभयं पूर्ववद्भवेत् ।
 मेलो नाम स को वेति प्रश्नस्योत्तरमुच्यते ॥ ४५ ॥
 नियमेनैव संप्राह्यः पङ्कजस्तत्पुरतः क्रमात् ।
 विद्यमानेषु चतुर्षु स्वरेष्वन्यतरावुभौ ॥ ४६ ॥
 तत्प्रथमः पूर्वमद्यो गांधारस्त्वनुजो भवेत् ।
 द्वयोर्मध्यमयोरेकः संप्राहो मध्यमो भवेत् ॥ ४७ ॥

नियमेन द्वि संग्राह्यः पञ्चमस्तत्पुरः स्थिताः ।
 स्वराः क्रमेण चत्वारस्तेषु चान्यतरावुभौ ॥ ४८ ॥
 संग्राह्यः पूर्वजातोऽत्र धैवतः परिकीर्तितः ।
 पञ्चान्नवो निपादः स्यादिति सप्त स्वराश्च ये ॥ ४९ ॥
 तेषां च मेलनं मेलो गीतविद्भिः प्रकीर्तितः ।
 भेदा द्विसप्ततिस्तस्य भवन्त्यस्माभिरीरिताः ॥ ५० ॥
 येनोपायेन मेलान्ते द्विसप्ततिरिति स्फुटाः ।
 तमुपायं प्रवक्ष्यामि लक्ष्यज्ञसुखबुद्धये ॥ ५१ ॥
 रगौ रगी रगू चैव रिगी रिगू रगू तथा ।
 पङ्क भेदा इति पूर्वाङ्गे द्रष्टव्यं गीतकोविदैः ॥ ५२ ॥
 धनौ धनी धनू चैव धिनी धिनु धुनु तथा ।
 उत्तराङ्गेऽपि पङ्क भेदा द्रष्टव्या गीतकोविदैः ॥ ५३ ॥
 पूर्वाङ्गतपङ्कभेदाः पङ्कजाद्याः स्युः पृथक्पृथक् ।
 उत्तराङ्गस्थपङ्कभेदाः पञ्चमाद्याः पृथक्पृथक् ॥ ५४ ॥
 आद्यः पूर्वाङ्गां भेद उत्तराङ्गस्थितैः क्रमात् ।
 योज्यते यदि पङ्कभेदैः पण्मैलाः संभवन्त्यतः ॥ ५५ ॥
 पूर्वाङ्गस्य द्वितीयोऽपि भेदस्तेनैव धर्मेना ।
 संयोज्यते यदि तदा पण्मैलाः संभवन्त्यतः ॥ ५६ ॥
 पर्यं तृतीयो भेदोऽपि पण्मैलोत्पादकां भवेत् ।
 चतुर्थोऽपि तथैव स्यात्पञ्चमोऽप्येवमेव द्वि ॥ ५७ ॥
 पर्यं षष्ठोऽपि विद्येयः पण्मैलोत्पत्तिकारणम् ।
 अतः पूर्वाङ्गभेदानां पण्णाभपि पृथक्पृथक् ॥ ५८ ॥
 उत्तराङ्गस्थितैः पङ्कभिर्भेदैः संयोजने कृते ।
 पङ्कपण्मैलप्रकारेण मेलान्ते पङ्कभेदादागताः ॥ ५९ ॥

पट्विंशन्मेलकेष्वेव प्रतिमेलं च मध्यमः ।
 मसंज्ञो यदि मध्ये स्यात्पूर्वमेलामिधास्तदा ॥ ६० ॥
 एतेष्वेव तु पट्विंशन्मेलेषु प्रतिमेलकम् ।
 मसंज्ञमध्यमस्थाने मिसंज्ञो यदि मध्यमः ॥ ६१ ॥
 निवेश्यते तदा तेषां भवेदुत्तरमेलता ।
 इत्यस्माभिः समुद्गीता जाता मेला द्विसप्ततिः ॥ ६२ ॥
 ननु त्यक्त्वा मसंज्ञं तु केवलं मध्यमं पुनः ।
 मिसंज्ञकस्य तत्स्थाने मध्यमस्य निवेशनात् ॥ ६३ ॥
 त एव पूर्वमेलाः किं भवन्त्युत्तरमेलकाः ।
 इति चोक्ते सदृष्टान्तं परिहारं प्रचक्ष्महे ॥ ६४ ॥
 कटाहसंभृतं क्षीरं केवलं दधियिन्दुना ।
 यथा संयोगमासाद्य दधिभावं प्रपद्यते ॥ ६५ ॥
 तथैव पूर्वमेलास्ते मध्यमेन मिसंज्ञिता ।
 केवलेनापि संयुक्ता भजन्त्युत्तरमेलताम् ॥ ६६ ॥
 द्विसप्ततेश्च मेलानां प्रस्तारं लक्षयेऽधुना ।
 पट् पङ्क्तिर्विलिखेत्पूर्वं पण्मेलोत्पत्तिसिद्धये ॥ ६७ ॥
 एकैकस्यां पङ्क्तिकायां सप्त सप्त गृहाल्लं लिखेत् ।
 चतुष्कमेकमेवं च सति निष्पद्यते पुनः ॥ ६८ ॥
 तथैवैकादशान्यानि चतुष्काणि लिखेत्क्रमात् ।
 चतुष्काणि तदेतानि जातानि द्वादशा स्फुटम् ॥ ६९ ॥
 द्वादशास्यपि चैतेषु चतुष्केषु स्थिता गृहाः ।
 सप्त सप्त द्वि तेष्यापद्वितीयकत्तीयकाः ॥ ७० ॥
 गृहाः पूर्वाङ्गसंयुक्ताः कर्तव्या इति निर्णयः ।
 पञ्चमा अथ षष्ठाथ सप्तमाथ गृहास्तथा ॥ ७१ ॥

उत्तराङ्गेण संयुक्ताः कर्तव्या इति निर्णयः ।
 चतुर्थाः पूर्वमेलेषु मसंज्ञेन युता गृह्याः ॥ ७२ ॥
 त एवोत्तरमेलेषु मिसंज्ञेन युता मताः ।
 ततश्च द्वादशस्वेषु चतुष्केषूक्तवर्त्मना ॥ ७३ ॥
 जाताः प्रतिचतुष्कं च षट्पण्मेलप्रकारतः ।
 मेला द्विसप्ततिः श्रीमद्वेङ्कटाध्वरिकल्पिताः ॥ ७४ ॥
 तदेवमनया रीत्या मेलानां च द्विसप्ततिः ।
 स्फुटप्रबुद्धयेऽस्माभिः स्वरेषु द्वादशस्वपि ॥ ७५ ॥
 रगौ रिगीत्येवमाद्यः संकेतः परिकल्पितः ।
 तत्संकेतप्रकारेण स्वरेषु द्वादशस्वपि ॥ ७६ ॥
 सप्त सप्त समादाय प्रतिमेलमपि स्वरान् ।
 विद्याद् द्विसप्ततिं मेलानुक्तप्रस्तारवर्त्मना ॥ ७७ ॥
 अथ विज्ञाय तत्त्वेन मेलान्द्वयधिकसप्ततिम् ।
 तेषां प्रयोगसमये रगौ रिगीति मत्कृतः ॥ ७८ ॥
 संकेतो नैव संप्राप्तः किं तु पूर्वप्रसिद्धया ।
 व्यवहारः सरिगमपधनीत्येष संज्ञया ॥ ७९ ॥
 द्विसप्ततेषु मेलानां कर्तव्य इति निर्णयः ।
 ननु द्विसप्ततिर्मेला भवता परिकल्पिताः ॥ ८० ॥
 प्रसिद्धाः पुनरेतेषु मेलाः कतिचिद्रेषु हि ।
 दृश्यन्ते न तु नवैऽपि तेन तत्करूपनं धृत्वा ॥ ८१ ॥
 करुणानागौरयन्यायादिति चेदिदमुच्यते ।
 अमन्ताः एतद् देशान्देशस्था अपि मानयाः ॥ ८२ ॥
 तेषु सांगीतिशैल्यायचसंगीतकादिर्द्वैः ।
 ये करुणविष्यमानाश्च करुण्यमानाश्च कल्पिताः ॥ ८३ ॥

अस्मदादिभिरघाता ये च शास्त्रैकगोचराः ।
 ये च देशीयरागास्तद्रागसामान्यमेलकाः ॥ ८४ ॥
 येन पन्तुवराख्याख्यकल्याणिप्रमुखा अपि ।
 नानादेशीयरागास्तद्रागसामान्यमेलकान् ॥ ८५ ॥
 संप्रहीतुं समुभ्रीता पते मेला द्विसप्ततिः ।
 ततश्चैतेषु वैयर्थ्यशङ्का किंकारणं भवेत् ॥ ८६ ॥
 न हि संघटते वृत्तरत्नाकरनिरूपिते ।
 तत्र प्रस्तारलघ्वानां वृत्तानां निकुटम्यके ॥ ८७ ॥
 अस्मदादिप्रसिद्धान्यवृत्तवैयर्थ्यशंसनम् ।
 न हि संघटते तालप्रस्तारजनिते पुनः ॥ ८८ ॥
 तालजाले प्रसिद्धान्यतालवैयर्थ्यशंसनम् ।
 यदि कश्चिन्मदुघोतमेलेभ्यस्तद्द्विसप्ततेः ॥ ८९ ॥
 न्यूनं चाऽप्यधिकं चाऽपि प्रसिद्धैर्द्वादशस्वरैः ।
 कल्पयेन्मेलनं तर्हि ममायासो वृथा भवेत् ॥ ९० ॥
 न हि तत्कल्पने फाललोचनाऽपि प्रगल्भते ।
 तस्माद्यथैकपञ्चाशद्वर्णाः स्युर्मातृकामिधाः ॥ ९१ ॥
 न हीयन्ते न वर्धन्ते तथा मेला द्विसप्ततिः ।
 एवं सामान्यतो मेलाः प्रोक्ता ष्यधिकसप्ततिः ॥ ९२ ॥
 अथैतेष्वेव ये मेला लक्ष्यपरमनि पिश्रुताः ।
 तेष्वहं कतिचिन्मेलान् लक्ष्यलक्षणसंगतान् ॥ ९३ ॥
 प्रतिमेलमपि स्पष्टं धुर्नाट्यां विंशतिं तथा ।
 लक्षणं पश्यते पश्चादुद्देशस्तापदादितः ॥ ९४ ॥
 पूर्वोक्तमेलप्रस्तारः प्रामेण क्रियतेऽधुना ।
 आदिमः सर्वमेलानां मुखार्थमेव वक्ष्यते ॥ ९५ ॥

मेलः सामवराल्याख्यरागस्यातः परं मतः ।
 ततो भूपालमेलोऽथ हेज्जुज्जीमेल ईरितः ॥ ९६ ॥
 वसन्तभैरवीमेलो गौलमेलस्ततः परम् ।
 भैरवीमेल आह्वर्या मेलः श्रीरागमेलकः ॥ ९७ ॥
 काम्भोजिमेलो मेलोऽथ शंकराभरणस्य च ।
 सामन्तमेलो देशार्क्षीमेलो नाटस्य मेलकः ॥ ९८ ॥
 मेलः शुद्धवराल्याख्यरागस्यातः परं मतः ।
 मेलः पन्तुवराल्याश्च शुद्धरामक्रियायुतः ॥ ९९ ॥
 मेलः सिंहरवाख्योऽस्मत्सुष्टरागस्य मेलकः ।
 कल्याणीरागमेलश्चेत्याहृत्यैकोनविंशतिः ॥ १०० ॥
 अस्मदादिप्रसिद्धानां देशभेदप्रचारिणाम् ।
 उच्चायचानां रागाणां मेलस्तावद् द्विसप्ततौ ॥ १०१ ॥
 मेलेषु पूर्वमुक्तेषु शारीरानुगुणत्वतः ।
 बुद्धिमद्भिः समुन्नेया इति सर्वे समञ्जसम् ॥ १०२ ॥
 यद्वा सामन्तरागोऽयं श्रीरागमेलके गतः ।
 रागप्रकरणे ब्रह्मो रागान्मेलविशेषज्ञान् ॥ १०३ ॥
 उद्दिष्टानां तु मेलानामधुना लक्ष्म चक्ष्महे ।
 प्रतिमेलमपि स्पष्टं धुनीर्द्वाविंशतिं तथा ॥ १०४ ॥
 शुद्धैः सप्तस्वरैर्युक्तो मुखारीमेल उच्यते ।
 चतुश्चतुश्चतुश्चैव षट्सप्तमध्यमपञ्चमाः ॥ १०५ ॥
 द्वे द्वे निषादगांधारीं त्रिस्त्रीं रिपमधैषतौ ।
 इत्यस्य श्रुतयः पूर्वैर्द्वाविंशतिरुदाहृताः ॥ १०६ ॥
 पूर्वोक्तमेलमस्तारे भेदोऽयं प्रथमो मतः ।
 इति मुगारामेलः ॥ १ ॥

पङ्कजः शुद्धाश्च रिगमाः शुद्धौ पञ्चमधैवतौ ॥ १०७ ॥

निपादः काकली नामेत्येत्युक्तः स्वरैस्तु यः ।

मेलः सामवराल्याख्यरागस्यायमुदाहृतः ॥ १०८ ॥

पङ्कज एकर्षभे तिस्रों द्वे गे च मपयोः पृथक् ।

चतस्रश्च चतस्रश्च धे तिस्रः पञ्च नौ स्मृताः ॥ १०९ ॥

इत्यस्य श्रुतयो द्वेया द्वाविंशतिरिति स्फुटम् ।

पूर्वोक्तमेलप्रस्तारे भेदोऽयं स्यात्तृतीयकः ॥ ११० ॥

इति सामवरालमेलः ॥ २ ॥

पङ्कजः शुद्धर्षभः साधारणगांधार एव च ।

शुद्धाश्च मपधा द्वेयाः कैशिक्याख्यो निपादकः ॥ १११ ॥

एभिः सप्तस्वरैर्युक्तः प्रोक्तो भूपालमेलकः ।

तिस्रस्तिस्रश्च तिस्रश्च तिस्रः सरिगमाश्चयाः ॥ ११२ ॥

चतस्रः पञ्चमे तिस्रों धैवते तिस्र एव नौ ।

इत्यस्य श्रुतयो द्वेया द्वाविंशतिरिति स्फुटम् ॥ ११३ ॥

पूर्वोक्तमेलप्रस्तारे जातो भेदोऽयमष्टमः ।

इति भूपालमेलः ॥ ३ ॥

गांधारोऽन्तरनामाऽन्ये स्वराः शुद्धाः प्रज्ञातिताः ॥ ११४ ॥

एतायन्स्वरसंभूतो तेज्जुज्जोमेल इतिः ।

पङ्कजे च तिस्र क्रणने तिस्रों गे पञ्च मध्यमे ॥ ११५ ॥

एका स्यात्पे चतस्रः स्युधे तिस्रों द्वे निपादके ।

इत्यस्य श्रुतयो द्वेया द्वाविंशतिरिति स्फुटम् ॥ ११६ ॥

अयं त्रयोदशो भेदो मेलप्रस्तारके भवेत् ।

इति हेज्जुजिमेलः ॥ ५ ॥

पङ्कजः शुद्धपर्मश्चैव गांधारोऽन्तरसंज्ञकः ॥ ११७ ॥

शुद्धाश्च मपधाः कैशिक्याभिधानो निपादकः ।

वसन्तभैरवीमेलः स्वरैरेतैः समुत्थितः ॥ ११८ ॥

पङ्कजे तिस्रस्तु रिपमे तिस्रो मे पञ्च मध्यमे ।

एकैव पे चतस्रः स्युस्तिस्त्रस्तिस्त्रो धनिधिताः ॥ ११९ ॥

इत्यस्य श्रुतयो द्वेया द्वाविंशतिरिति स्फुटम् ।

अयं च मेलप्रस्तारे द्वेयो भेदश्चतुर्दशः ॥ १२० ॥

इति वसन्तभैरवीमेलः ॥ ५ ॥

पङ्कजः शुद्धपर्मश्चैव गांधारोऽन्तरसंज्ञकः ।

मपधाख्याः स्वराः शुद्धाः काकल्याण्यनिपादकः ॥ १२१ ॥

एतावत्स्वरसंभूतो गौलमेलः प्रकीर्तितः ।

एका पङ्कजे तु रिपमे तिस्रो मे पञ्च मध्यमे ॥ १२२ ॥

एकैव पे चतस्रः स्युस्तिस्त्रो धे पञ्च नौ मताः ।

इत्यस्य श्रुतयो द्वेया द्वाविंशतिरिति स्फुटम् ॥ १२३ ॥

अयं पञ्चदशो भेदो मेलप्रस्तारके स्मृतः ।

इति गौलमेलः ॥ ६ ॥

पङ्कजश्च पञ्चधुतिकर्पमः साधारणाह्वयः ॥ १२४ ॥

गांधारो मध्यमः शुद्धः पञ्चमः शुद्धधैयतः ।

कैशिक्याण्यनिपादधेतयेतावत्स्वरसंभवः ॥ १२५ ॥

भैरवी नाम रागः स्यादिति मेलसमाह्वयः ।

पङ्जे तिस्रः ऋषभे पञ्चैका गे तिस्रां मध्यमे ॥ १२६ ॥

चतस्रः पे धे च तिस्रां निषादे तिस्रः एष च ।

इत्यस्य श्रुतयोऽस्माभिर्द्वाविंशतिरुदाहृताः ॥ १२७ ॥

विंशभेदकसंभूतां मेलप्रस्तारके स्मृत- ।

इति भैरवीमेलः ॥ ७ ॥

पङ्जश्च पञ्चश्रुतिको रिषभश्च तथा परः ॥ १२८ ॥

साधारणाख्यगांधारः शुद्धाश्च मपधास्तथा ।

काकल्याख्यनिषाद्श्चेत्याहरीमेलके स्वराः ॥ १२९ ॥

एका पङ्जेऽथ रिषभे पञ्च गे त्रैकिका मता ।

तिस्रश्चतस्रो मपयोर्धे तिस्रः पञ्च नौ स्मृताः ॥ १३० ॥

इत्यस्य श्रुतयोऽस्माभिर्द्वाविंशतिरुदाहृताः ।

भेदोऽयमेकाविंशोऽस्मन्मेलप्रस्तारके स्मृतः ॥ १३१ ॥

इत्याहरीमेलः ॥ ८ ॥

पङ्जश्च पञ्चश्रुतिकरिषभाख्यः स्वरः परः ।

साधारणाख्यगांधारः शुद्धौ मध्यमपञ्चमौ ॥ १३२ ॥

चतुःश्रुतिर्धैवतश्च कैशिक्याख्यनिषादकः ।

एतैः सप्तस्वरैर्जातः धीरागस्य तु मेलकः ॥ १३३ ॥

तिस्रः पङ्जेऽथ रिषभे पञ्च गे त्रैकिकैव मे ।

तिस्रः पे तु चतस्रः स्युर्धे पञ्चैकैव नौ स्मृताः ॥ १३४ ॥

इत्यस्य ध्रुतयोऽस्माभिर्द्वाविंशतिरुदाहृताः ।
 अयं द्वाविंशको भेदो मेलप्रस्तारके भवेत् ॥ १३५ ॥
 इति श्रीरागमेलः ॥ ९ ॥

पङ्क्तौऽथ पञ्चश्रुतिको रिपभोऽन्तरसंज्ञकः ।
 गांधारश्च मपौ शुद्धौ पञ्चश्रुतिकधैयतः ॥ १३६ ॥
 कैशिक्याख्यनिपादश्च काम्भोजीमेलके स्वराः ।
 पङ्क्ते तिस्रस्तु रिपभे पञ्च तिस्रस्तु मे स्मृताः ॥ १३७ ॥
 एकैय मे चतस्रः पे धे पञ्चैका निपादके ।
 इत्यस्य ध्रुतयोऽस्माभिर्द्वाविंशतिरुदीरिताः ॥ १३८ ॥
 अष्टाविंशस्त्वयं भेदो मेलप्रस्तारके स्मृतः ।
 इति काम्भोजीमेलः ॥ १० ॥

पङ्क्तयश्चपञ्चश्रुतिकां रिपमध्यान्तराभिधः ॥ १३९ ॥
 गांधारस्तु मपौ शुद्धौ पञ्चश्रुतिकधैयतः ।
 काकल्याण्यनिपादश्चेत्येतावत्स्वरसंभवः ॥ १४० ॥
 शंकरामरणाख्यानरागराजस्य मेलकः ।
 पङ्क्त एकपंभे पञ्च तिस्रां मे त्येकिकैय मे ॥ १४१ ॥
 चतस्रः पे पञ्च धे च निपादे तिस्र् पय च ।
 इत्यस्य ध्रुतयोऽस्माभिर्द्वाविंशतिरुदाहृताः ॥ १४२ ॥
 एकोनविंशभेदोऽयं मेलप्रस्तारके स्मृतः ।
 इति शंकरामरणमेलः ॥ ११ ॥

पङ्कजः पञ्चश्रुतिध्वाय रिपभोऽन्तरनामकः ॥ १४३ ॥
 गांधारश्च मर्षौ शुद्धौ पट्श्रुतिर्धैवतस्तथा ।
 काकल्याण्यनिपादश्च स्वराः सामन्तमेलके ॥ १४४ ॥
 पङ्कज एकर्षभे पञ्च तिस्रो गे चैकिका च मे ।
 चतस्रः पञ्चमे धे तु पट् तथा द्वौ निपादके ॥ १४५ ॥
 इत्यस्य श्रु तयोऽस्माभिर्द्वाविंशतिरुदीरिताः ।
 पूर्वोक्तमेलप्रस्तारे त्रिंशभेदोऽयमुच्यते ॥ १४६ ॥
 इति सामन्तमेलः ॥ १२ ॥

पङ्कजः पट्श्रुतिको नाम रिपभोऽन्तरसंज्ञकः ।
 गांधारस्तु मर्षौ शुद्धौ पञ्चश्रुतिकर्षवतः ॥ १४७ ॥
 काकल्याण्यनिपादश्चेत्येतावत्स्वरसंभवः ।
 देशाक्षी नाम रागः स्यादिति मेलसमाह्वयः ॥ १४८ ॥
 एका पङ्कजे च रिपभे पट् गे द्वे चैकिका च मे ।
 चतस्रः पे पञ्च धे च निपादे तिस्र एव च ॥ १४९ ॥
 इत्यस्य श्रु तयोऽस्माभिर्द्वाविंशतिरुदीरिताः ।
 पञ्चत्रिंशत्कभेदोऽयं मेलप्रस्तारके स्मृतः ॥ १५० ॥
 इति देशाक्षीमेलः ॥ १३ ॥

पङ्कजः पट्श्रुतिको नाम रिपभोऽन्तरसंज्ञकः ।
 गांधारस्तु मर्षौ शुद्धौ पट्श्रुतिर्धैवतः स्वरः ॥ १५१ ॥
 काकल्याण्यनिपादश्चेत्येतावत्स्वरसंभवः ।
 नाटाभिधानरागः स्यादिति मेलसमाह्वयः ॥ १५२ ॥

एका पङ्क्ते च रिपमे पङ्क्ते द्वे चैकिका च मे ।
 चतस्रः पञ्चमे धे च पङ्क्ते तथा द्वे निपादके ॥ १५३ ॥
 इत्यस्य श्रुतयोऽस्माभिर्द्वाविंशतिरुदीरिताः ।
 पङ्क्तिशमेदसंभूतो मेलप्रस्तारके स्मृतः ॥ १५४ ॥
 इति नाटमेलः ॥ १४ ॥

यरालीमध्यमश्चाथ काकल्याख्यनिपादकः ।
 शेषाः शुद्धस्वराः शुद्धयरालीमेलसंज्ञकः ॥ १५५ ॥
 पङ्क्ते एकपमे तिष्ठो गांधारे द्वे च सप्त मे ।
 एकैव पञ्चमे तिष्ठो धैयते पञ्च नो स्मृताः ॥ १५६ ॥
 इत्यस्य श्रुतयोऽस्माभिर्द्वाविंशतिरुदीरिताः ।
 एकोनचत्वारिंशोऽयं मेलप्रस्तारके स्मृतः ॥ १५७ ॥
 इति शुद्धयरालीमेलः ॥ १५ ॥

पङ्क्तेः शुद्धयमः साधारणगांधारसंज्ञकः ।
 यरालीमध्यमधैय शुद्धो पञ्चमधैयतौ ॥ १५८ ॥
 काकल्याख्यनिपादधैयैतावत्स्वरसंभवः ।
 मेलः पन्तुयराख्यास्यो रागध्व परिकीर्तितः ॥ १५९ ॥
 पङ्क्ते एकपमे तिष्ठस्तिष्ठो मे मध्यमे तु पङ्क्ते ।
 पञ्चमे स्वेकिका तिष्ठो धैयते पञ्च नो स्मृताः ॥ १६० ॥
 इत्यस्य श्रुतयोऽस्माभिर्द्वाविंशतिरुदीरिताः ।
 मेलप्रस्तारके पञ्चयत्वारिंशोऽयमुच्यते ॥ १६१ ॥
 इति पन्तुयरालीमेलः ॥ १६ ॥

मेलप्रकरणम् ।

पङ्कजः शुद्धर्षभश्चैव गांधारोऽन्तरनामकः ।

वरालीमध्यमश्चाथ शुद्धौ पञ्चमधैवतौ ॥ १६२ ॥

काकल्याण्यनिपादश्चेत्येतत्सप्तस्वरोंदितः ।

शुद्धरामक्रियाख्यानरागमेलोऽयमुच्यते ॥ १६३ ॥

पङ्कज एकर्षभे तिस्त्रो गांधारे पञ्च मध्यमे ।

चतस्रः पञ्चमे त्वेका धे तिस्त्रः पञ्च नौ स्मृताः ॥ १६४ ॥

इत्यस्य ध्रुतयोऽस्माभिर्द्वाविंशतिखदाहृताः ।

भेदोऽयमेकपञ्चाशो मेलप्रस्तारके स्मृतः ॥ १६५ ॥

इति शुद्धरामक्रियामेलः ॥ १७ ॥

पङ्कजस्वरश्च रिषभः पञ्चधृतिसमन्वितः ।

साधारणाख्यगांधारो वरालीमध्यमस्तथा ॥ १६६ ॥

शुद्धश्च पञ्चमश्चैव पञ्चधृतिकधैवतः ।

कैशिक्याख्यनिपादश्चेत्येतत्सप्तस्वरोंदितः ॥ १६७ ॥

मेलः सिंहरवे रागे षेड्कटाध्वरिकल्पिते ।

पङ्कजे तिस्त्रोऽथ रिषभे पञ्च मे त्वेकिकैव मे ॥ १६८ ॥

पदेय पञ्चमे त्वेका धे पञ्चैकैव नौ स्मृताः ।

इत्यस्य ध्रुतयः प्रोक्ता मया द्वाविंशतिः स्फुटम् ॥ १६९ ॥

भेदोऽयमष्टपञ्चाशो मेलप्रस्तार इष्यते ।

इति सिंहरवमेलः ॥ १८ ॥

पङ्कजस्वरश्च रिषभः पञ्चधृतिसमन्वितः ॥ १७० ॥

गांधारोऽन्तरसंज्ञश्च वरालीमध्यमस्तथा ।

शुद्धश्च पञ्चमः पञ्चधृतिको धैवतस्तथा ॥ १७१ ॥

काकल्याणनिपादश्च कल्याणीमेलके स्वराः ।
 पङ्कज एकर्षमे पञ्च गांधारे तिस्र एव मे ॥ १७२ ॥
 चतस्रः पञ्चमे त्वेका पञ्च धे तिस्र एव नौ ।
 इत्यस्य श्रुतयोऽस्माभिर्द्वाविंशतिरुदीरिताः ॥ १७३ ॥
 पञ्चपण्डितमो भेदो मेलप्रस्तारके स्मृतः ।
 इति कल्याणीमेलः ॥ १९ ॥

अस्माभिर्दशिता इत्थं लक्ष्यलक्षणसंगताः ॥ १७४ ॥
 एकोनविंशतिर्मैलाः संप्रति प्रचरन्ति ये ।
 अयेदानीं विचार्यन्ते रामामात्येन लक्षिताः ॥ १७५ ॥
 मेलप्रकरणे मैलाः स्वरमेलकलानिर्घो ।
 तथा हि विंशति मेलानाद् रामो विमूढधीः ॥ १७६ ॥
 युज्यते तत्कथं धेति तत्पृच्छामो ययं पुनः ।
 त्वदुक्तेरित्या सारङ्गनाटकेदारगौलयोः ॥ १७७ ॥
 संप्राप्तमेकमेळत्वं मैलाः स्युर्विंशतिः कथम् ।
 ननु विंशतिमेलानां मध्ये पञ्चदशस्यपि ॥ १७८ ॥
 मेलेषु पञ्चमेलानामन्तर्भावस्तययेरितः ।
 अन्यस्य पुनरन्यस्मिन्नान्तर्भावो भविष्यति ॥ १७९ ॥
 अन्तराख्यानगांधारकाकल्याणनिपादयोः ।
 स्थाने प्रतिनिधित्वेन संगृह्येते यदा स्वरा ॥ १८० ॥
 घ्युतमध्यमगांधारच्युतपङ्कजनिपादकौ ।
 तदा विंशतिमेलानां मध्ये पञ्चदशस्यपि ॥ १८१ ॥
 मेलेषु पञ्चमेलानामन्तर्भावस्तययेरितः ।
 सारङ्गनाटकेदारगौलमेलद्वयेऽपि च ॥ १८२ ॥

अविशेषेण भवता संग्राह्यत्वे सधर्मकौ ।
 च्युतमध्यमगांधारच्युतपङ्कजनिपादकौ ॥ १८३ ॥
 अन्यस्य पुनरन्यस्मिन्नन्तर्भावो भवेत्तदा ।
 ततो विंशतिमेलोक्तिव्याघातोऽयं दुरत्तरः ॥ १८४ ॥
 मेलानां विंशतेर्यानि लक्ष्माण्युक्तानि हि त्वया ।
 तानि सर्वाणि दृश्यन्ते विरुद्धान्येषु केवलम् ॥ १८५ ॥
 तत्र स्थालीपुलाकाख्यान्यायेन कतिचित्पुनः ।
 लक्षणानि प्रदर्श्यन्ते राम येष्वेव मोहितः ॥ १८६ ॥
 न हि तान्यत्र शक्यन्ते दूषणानि त्वयेरिते ।
 ग्रन्थे गणयितुं दोषसहस्रग्रथने मया ॥ १८७ ॥
 तथा हि भैरवीरागः शंकराभरणस्तथा ।
 गौडिरागश्च कथितास्त्वया श्रीरागमेलजाः ॥ १८८ ॥
 तत्कथं भैरवी शुद्धधैवतेनान्विता खलु ।
 शंकराभरणो रागोऽन्तरगांधारवांस्तथा ॥ १८९ ॥
 सकाफलीनिपादश्च गौडीरागस्त्वयं पुनः ।
 जातो मालवगौलाख्यरागमेलसंस्थितः ॥ १९० ॥
 रागाणां पुनरेतेषां जन्म श्रीरागमेलतः ।
 कथं विकृत्यसे राम राम राम तव भ्रमः ॥ १९१ ॥
 यद्योक्तं भवता शुद्धरामक्रोरागमेलतः ।
 पाडीरागार्द्रदेश्याख्यरागजन्म भवेदिति ॥ १९२ ॥
 तद्दोषघातये राम रामस्मरणमातनु ।
 पाडुप्रार्द्रदेशिरागौ च प्रसिद्धौ गौलमेलजौ ॥ १९३ ॥
 यदप्यावेदिता राम राम बुद्धिविरामता ।
 देशाक्षीमेल एवैव कैशिक्याण्यनिपादकम् ॥ १९४ ॥

प्राप्य कन्नडगौलः स्याद्गौलस्यातिमृपावदा ।
 कर्णाटगौलः धीरागमेलोद्भवतो न किम् ॥ १९५ ॥
 यच्च कन्नडगौलस्य मेले समुपजायते ।
 घण्टारव इति प्रोक्तं पातकेनामुना पुनः ॥ १९६ ॥
 सत्यं न मोक्ष्यसे राम रामसेतुं गतोऽपि वा ।
 मैरवीमेलसंभृतो रागो घण्टारवः खलु ॥ १९७ ॥
 यदप्युक्तं त्वया नादरामक्रीरागमेलके ।
 साधारणाख्यगांधारः संग्राह्य इति तत्त्वतः ॥ १९८ ॥
 अपूर्वव्ययकारत्वमावेद्यति राम ते ।
 नादरामक्रियामेलगांधारोऽप्यन्तराभिधः ॥ १९९ ॥
 यद्योक्तं रीतिगौलाख्यरागमेलस्य लक्षणम् ।
 शुद्धाः सरिगमाः पञ्च पञ्चश्रुतिकधैयतः ॥ २०० ॥
 कैशिक्याख्यनिषादश्चेत्यत्र रामक्रियस्तथा ।
 मैरवीरागमेलोत्थो रीतिगौलः प्रकीर्त्यते ॥ २०१ ॥
 शुद्धपंचमश्च गांधारः पञ्चश्रुतिकधैयतः ।
 यच्च केदारगौलाख्यरागमेलस्य लक्षणे ॥ २०२ ॥
 संग्राह्यश्च्युतपद्जाख्यनिषाद इति कल्पितम् ।
 तत्र स्थानेऽनु शोचामि तव रामाभिधां पुनः ॥ २०३ ॥
 कैशिक्याख्यनिषादो हि मेले केदारगौलके ।
 यदप्युक्तं त्वया राम हेज्जुञ्जोरागमेलके ॥ २०४ ॥
 काकन्याख्यनिषादस्तु संग्राह्य इति तत्पुनः ।
 भतितुच्छं पतस्तस्मिन्मेले शुद्धनिषादकः ॥ २०५ ॥
 गृहणे निमित्तैर्लोकेषां द्वैर्गांधारैरपि ।
 यद्योक्तं भवता राम काम्मोजोमेललक्षणम् ॥ २०६ ॥

गनी अन्तरकाकल्यौ रिधौ पञ्चथुती तथा ।
 शेषाः शुद्धाश्च समपाः काम्मोजीमेलके त्विति ॥ २०७ ॥
 तत्तावत्तव गीतज्ञवहिष्कार्यत्वसाधनम् ।
 काम्मोजीरागमेलस्य कैशिक्याख्यनिपादकः ॥ २०८ ॥
 इति नो वेत्ति किं षीणावादिनां गृहदास्यपि ।
 तस्माद्वैकाररामोक्तान्मेलान्विश्वस्य वैणिकैः ।
 कान्तारकूपे वेष्टव्यमुद्धृत्य भुजमुच्यते ॥ २०९ ॥
 इति श्रीमदद्वैतविद्याचार्यसाग्निचित्यसर्वतोमुखातिरात्र-
 साग्निचित्याप्तवाजपेययाजिगोविन्ददीक्षितनागमा-
 म्बिकावरद्वितीयनन्दनस्य साग्निचित्यसर्वकृतुपा-
 जियध्वनारायणदीक्षिताव्यवहितानुजस्याच्युत-
 विजयराघवभूपालप्रेरितस्य वेङ्कटेश्वरदीक्षि-
 तस्य कृतौ चतुर्दण्डीप्रकाशिकायां
 चतुर्थं मेलप्रकरणं संपूर्णम् ।

—०—

पञ्चमं रागप्रकरणम् ।

—

तुर्यप्रकरणे मेलः सप्रपञ्चमुदीरितः ।
 अथ मेलोद्भवा रागा लक्ष्यन्ते नातिविस्तरम् ॥ १ ॥
 रञ्जयन्ति मनांसीति रागास्ते दशलक्षणाः ।
 भवन्ति ते मतङ्गाद्यैः प्रापितास्तानि च क्रमात् ॥ २ ॥
 लक्षणानि दशोकानि लक्ष्यन्ते तावदादितः ।
 ग्रहांशौ मन्द्रतारौ च म्यासापन्यासकौ तथा ॥ ३ ॥

अथ संन्यासविन्यासौ बहुत्वं चाल्पता तथा ।
 लक्षणानि दशैतानि रागाणां मुनयोऽयुवन् ॥ ४ ॥
 दशानामपि चैतेषां क्रमाल्लक्षणमुच्यते ।
 येनादौ गीयते गीतं स्वरेण स भवेद् ग्रहः ॥ ५ ॥
 बहुशो गीयते येन स्वरेणांशः स कथ्यते ।
 अंशस्वरस्त्वसावेद्य जीवस्वर इति स्मृतः ॥ ६ ॥
 नीचैः स्वरेण यद्गानं स मन्द्रस्वर उच्यते ।
 उच्चैः स्वरेण यद्गानं स तारस्वर उच्यते ॥ ७ ॥
 न्यासस्वरः स कथितो येन गीतं समाप्यते ।
 अयान्तरसमार्ति यो रागस्यापि तनोति सः ॥ ८ ॥
 अपन्यासः स्मृतो न्यासस्त्वात्यन्तिकसमार्तिरुत् ।
 इति भेदो भवेन्न्यासापन्यासस्वरयोर्द्वयोः ॥ ९ ॥
 संन्यासो नाम गीताद्यल्लक्षणभागसमार्तिरुत् ।
 गीतल्लण्टाद्याययस्यान्ते तिष्ठति स स्वरः ॥ १० ॥
 विन्यास एतौ संन्यासविन्यासौ भरतादिभिः ।
 अन्तर्भूताद्यपन्यासस्वर एवेति कीर्तितौ ॥ ११ ॥
 अलङ्घनं तथाऽभ्यासो बहुत्वं द्विविधं मतम् ।
 स्वरस्यास्पर्शनं यत्र लङ्घनं तत्र कीर्तितम् ॥ १२ ॥
 साकल्येन स्वरस्पर्शस्त्यलङ्घनमिति स्मृतम् ।
 यदेकस्य स्वरस्यैव गैरन्तर्येण वाऽथ वा ॥ १३ ॥
 व्ययधानेन वा भूयो भूयोऽप्युच्चारणं द्वि तत् ।
 अभ्यास इति शंसन्ति षडृत्यं द्विविधं ततः ॥ १४ ॥
 अस्वत्यं च द्विधा प्रोक्तमनभ्यासाच्च लङ्घनात् ।
 पूर्वोक्ताभ्यासराहित्यमनभ्यासः प्रकीर्तितः ॥ १५ ॥

पूर्वोक्तालक्षणाभायो लक्ष्यं परिकीर्तितम् ।
 लक्षणानि दशाप्येवं लक्षितानि मया स्फुटम् ॥ १६ ॥
 भवेत्तल्लक्षणांशानुद्दिशामि क्रमाद्दम् ।
 रागास्तापद्दशविधा भरताचैरुदीरिताः ॥ १७ ॥
 प्रामरागाश्चोपरागा रागा भाषायिभाषिकाः ।
 सपैयान्तरभाषाख्या रागाङ्गाख्यास्ततः परम् ॥ १८ ॥
 भाषाङ्गाणि क्रियाङ्गाणि ह्युपाङ्गानीति च क्रमात् ।
 दशश्वेतेषु रागेषु प्रामरागादयः पुनः ॥ १९ ॥
 रागास्त्यन्तरभाषान्ता मार्गरागा भवन्ति पट् ।
 ततो गन्धर्वलोकेन प्रयोज्यास्ते व्यपस्थिताः ॥ २० ॥
 तस्माद्रागाङ्गभाषाङ्गक्रियाङ्गोपाङ्गसंज्ञिताः ।
 रागाश्चत्वार एवैते देशीरागाः प्रकीर्तिताः ॥ २१ ॥
 तत्र रत्नाकरग्रन्थे शाङ्गदेवेन धीमता ।
 चतुःषष्ट्यधिकं रागशतद्वयमुदीरितम् ॥ २२ ॥
 लक्ष्यन्ते ते न कुत्सापि लक्ष्यधर्मनि संप्रति ।
 ततः प्रसिद्धिर्धुर्यात्त्यक्त्वा रागांस्तु तान्पुनः ॥ २३ ॥
 सर्वत्र लक्ष्यमार्गोऽत्र संप्रति प्रचरन्ति ये ।
 तानस्मत्परमाचार्यतान्प्यार्यसमुद्घृतान् ॥ २४ ॥
 रागाभिरूपयिष्यामि लक्ष्यलक्षणसंमतान् ।
 प्रह्लांशान्यासमन्द्रादिव्ययस्या तेषु यद्यपि ॥ २५ ॥
 देशीत्यात्सर्वरागेषु नैकान्तेन भवतंते ।
 तथाऽपि लक्ष्यमाश्रित्य गानलक्ष्मानुसृत्य च ॥ २६ ॥
 रागाणां लक्षणं मूमः संप्रति प्रचरन्ति ये ।
 निरूप्यमाणरागाणां षड्जादिकमतो ह्ये ॥ २७ ॥

लिख्यन्ते पञ्चमिः पटै रागाः षड्जप्रहस्वरः ।
 नाटः सौराष्ट्रसारङ्गनाटौ शुद्धवसन्तकः ॥ २८ ॥
 गुण्डक्रिया मेचबौलिनादिरामक्रियस्तथा ।
 वराली ललिता पाडिरागः सालगमैरवी ॥ २९ ॥
 श्रीरागारभिषन्यासिशंकरामरणाभिधाः ।
 रागा हिन्दोलभूपालहिन्दोलाघवसन्तकाः ॥ ३० ॥
 आह्वयभिरिसामन्ता वसन्ताद्या च भैरवी ।
 हेज्जुज्जिर्माळवश्रीश्च शुद्धरामक्रिया तथा ॥ ३१ ॥
 काम्मोजी च मुखारी च देवगान्धारिका तथा ।
 नागध्वनिः सामरागस्तथा सामवरालिका ॥ ३२ ॥
 एकत्रिंशदिमे रागाः षड्जन्यासप्रहांशकाः ।
 गुर्जरी भिन्नषड्जश्च रेवगुत्तिस्त्रयोऽप्यमी ॥ ३३ ॥
 रिन्यासांशप्रहाः प्रोक्ता मतङ्गमरतादिभिः ।
 नारायणारूपदेशाक्षी देशाक्षीराग एव च ॥ ३४ ॥
 नारायण्यय कर्णाटो बङ्गालश्चेति विश्रुताः ।
 इमे रागास्तु चत्वारो गन्यासांशप्रहाः स्मृताः ॥ ३५ ॥
 जयन्तसेनो षड्गुली मध्यमादिरिमे त्रयः ।
 मप्रहा मध्यमन्यासा मांशकाः परिकीर्तिताः ॥ ३६ ॥
 भाग्याली शैव सायेरी पन्यासांशप्रहे उमे ।
 रागो मङ्गहरी घण्टारवो पेल्लायली तथा ॥ ३७ ॥
 भैरवी चेति चत्वारो घन्यासांशप्रहाः स्मृताः ।
 गौलकेशरगौली द्वौ पञ्जापागौलाभिषस्तथा ॥ ३८ ॥
 रीतिगौलः पूर्वगौलो गौलो नायपणाभिषः ।
 रागः कम्पटगौलाद्य सप्त गौला इमे पुनः ॥ ३९ ॥

निपादग्रहनिन्यासनिपादांशाः प्रकीर्तिताः ।
चतुःपञ्चाशद्विष्टा इति रागा प्रहादिभिः ॥ ४० ॥
अथैतेषां क्रमालक्ष्म लक्ष्यलक्षणसंगतम् ।
नाटो भापाङ्गरागोऽत्र वादी पङ्कजः स्वरो मतः ॥ ४१ ॥
संघादी पञ्चमो द्वेषो गनी प्रोक्तौ विधादिनौ ।
अनुवादि रिघद्वन्द्वं चायं सायं प्रगीयते ॥ ४२ ॥
अवरोहे निधगरिबर्जमेनं प्रचक्षते ।
संपूर्णरागश्चैव संमतो गानवेदिनाम् ॥ ४३ ॥
सौराष्ट्रागो मेलस्य गौलस्याभ्युदयः परः ।
संपूर्णश्चैव वादी च पङ्कजः संवादिनौ मपौ ॥ ४४ ॥
निपादश्चानुवादीह रिधौ द्वौ च विधादिनौ ।
सर्वधेलासु गातव्यः ख्यातः संगीतवेदिभिः ॥ ४५ ॥
सारङ्गनाटः संपूर्णः संभूतो गौलमेलतः ।
अस्यापि च भवेद्वादी पङ्कजः संवादिनौ मपौ ॥ ४६ ॥
विधादिनौ गनी चानुवादिनौ धैवतर्षभौ ।
सायं चायं प्रागातव्यः संगीताम्बुधिपारणैः ॥ ४७ ॥
रागः शुद्धवसन्ताख्यो रागाङ्गो गीयते प्रगे ।
शंकराभरणाख्यातरागमेलसमुद्भवः ॥ ४८ ॥
आह वैकाररामस्त्वारोहे पञ्चमवर्जनात् ।
पाडवत्वं न तद् युक्तं यस्मादस्यावरोहणात् ॥ ४९ ॥
आरोहेऽपि प्रयोगोऽस्ति तस्मात्संपूर्णरागता ।
दिनस्य चरमे यामे गीतः सोऽयं शुभावहः ॥ ५० ॥
गुण्डकिया गौलमेलजाता संपूर्णतामता ।
नादरामक्रियारागः संपूर्णस्वरसंगतः ॥ ५१ ॥

चतुर्दण्डीप्रकाशिकायां

- गेयः सायाह्नसमये गौलमेलसमुद्भवः ।
 वरालिरागः संपूर्णो वादी पङ्क्तोऽथ कथ्यते ॥ ५२ ॥
 संवादिनौ मपौ क्षेयौ गनी चैव विवादिनौ ।
 रिपभो ह्यनुवादी स्यात्सर्वदाऽप्येव गीयते ॥ ५३ ॥
 प्रगे प्रगेया ललिता पवर्जा गौलमेलजा ।
 पाडीरागो गौलमेलमभूतः पाडवो मतः ॥ ५४ ॥
 गलोपध्वरमे यामे दिनस्य परिगीयते ।
 श्रीरागमेलसंभूतो रागः सालगभैरवी ॥ ५५ ॥
 संपूर्णस्वरसंयुक्ता यामे गेश तुरीयके ।
 श्रीरागः परिपूर्णोऽपि गवयोः स्थानवर्जितः ॥ ५६ ॥
 गेयः सायाह्नसमये सर्वसंपत्प्रदायकः ।
 आरभीनामको रागः संपूर्णस्वरसंगतः ॥ ५७ ॥
 मेलस्त्यस्य स एव स्वाच्छंकरामरणः स्वयम् ।
 धन्वासिरागो रागाङ्गो जातः श्रीरागमेलतः ॥ ५८ ॥
 रिधलोपादीद्वयोऽयं प्रातर्गातः शुभमवद् ।
 शंकरामरणो रागः पूर्णः सायं प्रगीयते ॥ ५९ ॥
 द्विन्दोलसंज्ञको रागो भैरवीमेलसंभवः ।
 औडयो रिधलोपेन सर्वकालेषु गीयते ॥ ६० ॥
 भूपालः प्रातश्क्षेप औडयो मनिवर्जनात् ।
 एष रागाङ्गरागेषु गणितः नाङ्गत्विना ॥ ६१ ॥
 आहरीमेलजः पूर्णो द्विन्दोलावयवसन्तकः ।
 संपूर्णस्वराहरीरागः पङ्क्तपञ्चमकी क्रमात् ॥ ६२ ॥
 पादिसंवादिनौ तत्र गनी चैव विवादिनौ ।
 अनुवादिस्वरौ क्षेयौ रिधौ सायं प्रगीयते ॥ ६३ ॥

आभेरिरागः पूर्णोऽयमाहारीमेलसंभवः ।
 सांमन्तरागः पूर्णोऽत्र वादिसंवादिनौ सपौ ॥ ६४ ॥
 विवादिनौ निगावन्ये स्वराः स्युरनुवादिनः ।
 शंकराभरणच्छायः सायमेव प्रगीयते ॥ ६५ ॥
 वसन्तमैखीरागः संपूर्णोऽप्यल्पपञ्चमः ।
 प्रातर्गातव्य इत्येवं खयातो घातात्मजन्मना ॥ ६६ ॥
 हेञ्जुजिरागः संपूर्णो यामेऽद्यो गीयतेऽन्तिमे ।
 पाडवो मालवश्रीः स्याद्रागाङ्गमृषभोज्झितः ॥ ६७ ॥
 मेलः श्रीरागमेलस्य सर्वकालेषु गीयते ।
 संपूर्णः शुद्धरामक्री वादी पङ्क्तोऽत्र कथ्यते ॥ ६८ ॥
 संवादी पञ्चमः प्रोक्तो गनी चैव विवादिनौ ।
 अनुवादि ष्ठिद्वन्द्वं गेयं सायं प्रगीयते ॥ ६९ ॥
 क्रियाङ्गरागोऽयमिति भरताद्यैरुदीरितम् ।
 काम्भोजिरागः संपूर्णोऽप्यारोहे मनिवक्रितः ॥ ७० ॥
 सायं संगीयते सोऽयं संगीतागमपारगैः ।
 मुखारिरागः संपूर्णो वादिसंवादिनाविह ॥ ७१ ॥
 सपौ विवादिनौ त्वत्र गनी चैवानुवादिनौ ।
 रिधाविति च बोद्धव्यं गातव्यः सर्वदाऽप्ययम् ॥ ७२ ॥
 संपूर्णो देवगान्धारीरागः श्रीरागमेलजः ।
 गातव्यः प्रातरेवैव नागध्वनिरधोच्यते ॥ ७३ ॥
 संपूर्णरागो रागाङ्गं शंकराभरणोत्थितः ।
 शंकराभरणान्मेलत्संभूतः सामरागकः ॥ ७४ ॥
 संपूर्णः सततं गेयो मन्द्रमध्यमभूषितः ।
 रागः सामधराख्यायः सामयेदसमुत्सवः ॥ ७५ ॥

- संपूर्णो गीयते नित्यमित्येकस्मिन्निशदिरिताः ।
 रागाः सलक्षणाः सम्यक्पङ्कजन्यासप्रहांशकाः ॥ ७६ ॥
 अथर्वमग्रहाणां त्रिरागाणां लक्ष्म चक्ष्महे ।
 संपूर्णो गुर्जरीरागो रागाङ्गो गौलमेलजः ॥ ७७ ॥
 प्रगे प्रगेयः कथितस्त्ववरोहे धर्वाजितः ।
 मिश्रपङ्कजाख्यरागोऽयं जातो भूपालमेलतः ॥ ७८ ॥
 संपूर्णः प्रथमे यामे दिनस्य परिगीयते ।
 रेवगुतिस्तु हेज्जुज्जिमेलंत्थो मनिवर्जनात् ॥ ७९ ॥
 औडुवध्वरमे यामे दिवसस्यैव गीयते ।
 चत्वारोऽथ निरूप्यन्ते रागा गान्धारकग्रहाः ॥ ८० ॥
 नारायणाद्यदेशाक्षिः संपूर्णो गीयते प्रगे ।
 शंकरामरणाख्यानरागमेलसमुद्भवः ॥ ८१ ॥
 संपूर्ण एव देशाक्षीरागः प्रातः प्रगीयते ।
 मेलो नारायणीरागः शंकरामरणोदितः ॥ ८२ ॥
 संपूर्णस्त्वेष गातव्यः प्रातः संगीतकोविदैः ।
 रागः कर्णाटबङ्गालो भाषाङ्गो गौलमेलजः ॥ ८३ ॥
 प्रातःकालेषु गातव्यः पाडवोऽयं निर्वाजितः ।
 सर्वदाऽप्येष गातव्यो गीतज्ञैः शुभरक्तिदः ॥ ८४ ॥
 मन्यासांशग्रहा रागा निरूप्यन्ते त्रयोऽधुना ।
 जयन्तसेनाख्यरागो जातः धीरागमेलतः ॥ ८५ ॥
 रिचर्जितः पाडवोऽयं सायंकाले प्रगीयते ।
 मध्यमादिस्तु रागाङ्गरागः धीरागमेलजः ॥ ८६ ॥
 रिधलोपादौडवोऽयं सायंकाले प्रगीयते ।
 रकिरेतस्य रागस्य मुरत्त्यां दृश्यतेऽधिका ॥ ८७ ॥

चहुली गौलमेलोत्थो रागो मध्यमवर्जनात् ।
 पाडवो गीयते सोऽयं सायंकाले विचक्षणैः ८८ ॥
 पन्यासांशप्रहौ रागौ निरूप्येते मयाऽधुना ।
 निगलोपादौडवोऽयमान्धालीराग ईरितः ॥ ८९ ॥
 मेलः श्रीरागमेलस्य कथ्यते गीतवेदिभिः ।
 गौलमेलसमुद्भूतः सावेरीराग ईरितः ॥ ९० ॥
 आरोहे गनिलोपोऽयं प्रातर्गीतो विचक्षणैः ।
 निरूप्यन्तेऽधुना रागाश्चत्वारी धैयतग्रहाः ॥ ९१ ॥
 ख्याता मलहरी गौलमेलजाता निलोपतः ।
 पाडवत्वं गता प्रातर्प्रतिव्या गीतकोविदैः ॥ ९२ ॥
 घण्टारवाख्यरागस्तु भैरवीमेलसंभवः ।
 संपूर्णस्वरसंयुक्तः सर्वकालेषु गीयते ॥ ९३ ॥
 वेलावली तु भापाङ्गं जातः श्रीरागमेलतः ।
 संपूर्णभावं भजते प्रभाते चैप गीयते ॥ ९४ ॥
 सायाह्वरागः संपूर्णस्तूपाङ्गं भैरवी स्मृतः ।
 वादी पड्जोऽत्र संवादी पञ्चमः स्याद्विवादिनौ ॥ ९५ ॥
 स्वरौ निपादगांधारौ रिधौ चैवानुवादिनौ ।
 निरूप्यन्ते सप्त रागा निन्यासांशप्रहा मया ॥ ९६ ॥
 गौलस्तु पाडवो रागो रागाङ्गं धैवतोऽज्ञितः ।
 वादिसंवादिनावत् रिगौ शश्वत्प्रगीयते ॥ ९७ ॥
 केदारगौलः संपूर्णः काम्मोजीमेलसंभवः ।
 गेयोऽसौ सुतरां रक्तिदायको गायकोत्तमैः ॥ ९८ ॥
 उपाङ्गराग इत्येवमूचिरे भरतादयः ।
 गौलमेलोऽयदृष्ट्यागौलः संपूर्णतां गतः ॥ ९९ ॥

रीतिगौलाख्यरागस्तु भैरवीमेलसंभवः ।
 संपूर्णश्चैष गतव्यः सोऽयं संगीतकोविदैः ॥ १०० ॥
 पूर्वगौलस्य मेलः स्याच्छुद्धगौलश्च यः स्मृतः ।
 संपूर्णश्चैष गतव्यः सायाह्ने गीतकीविदैः ॥ १०१ ॥
 नारायणाद्यगौलस्तु संपूर्णः परिकीर्तितः ।
 केदारगौलमेलोत्थः सायाह्ने त्वेष गीयते ॥ १०२ ॥
 रागः कन्नडगौलोऽयं जातः श्रीरागमेलतः ।
 संपूर्णोऽपि कदाचित्स्यादारोहे त्यक्तमध्यमः ॥ १०३ ॥
 रागः सिंहखो नाम पद्मजन्यासग्रहांशकः ।
 सोऽयमस्माभिरुन्नीतः संपूर्णो गीयते सदा ॥ १०४ ॥
 लक्षिताः पञ्चपञ्चाशदिति रागाः स्फुटं मया ।
 गीतठायप्रबन्धा हि तानप्सार्यः प्रवर्तिताः ॥ १०५ ॥
 देशीयरामाः कल्याणोप्रमुखाः सन्ति कोटिशः ।
 गीतठायप्रबन्धेषु नैते योग्याः कदाचन ॥ १०६ ॥
 कल्याणिरागः संपूर्णं आरोहे मनियर्जितः ।
 गीतप्रबन्धायोग्योऽपि तुर्यकाणामतिप्रियः ॥ १०७ ॥
 रागः पन्तुघराख्याख्यः संपूर्णः पामरप्रियः ।
 गीतठायप्रबन्धानां दूराद् दूरतरः स्मृतः ॥ १०८ ॥
 एवं प्रकारेणोक्त्वा रागा देशसमुद्भवाः ।
 मानन्त्यात्संकराद्यैव नारुमाभिलक्षिताः पृथक् ॥ १०९ ॥
 इति श्रीमद्भक्तविद्याचार्यसाग्निचित्यसर्वतानुगातिरात्र-
 साग्निचित्याप्तपाजपेययाजिमांषिन्द्रदीक्षितनागमा-
 म्पिकतापरद्विर्तापनन्दनस्य साग्निचित्यसर्पप्रनुपा-
 जियानारायणदीक्षितान्यवदितानुजस्याप्सुत-

विजयराघवभूपालप्रेरितस्य वेङ्कटेश्वरदीक्षि-
तस्य कृतौ चतुर्दण्डीप्रकाशिकायां
पद्यमं रागप्रकरणं संपूर्णम् ।

—○—

षष्ठमालापप्रकरणम् ।

एवं रागप्रकरणे रागाः सम्यङ् निरूपिताः ।
अथालापप्रकरणे तेषामालाप उच्यते ॥ १ ॥
तत्रालापेषु सर्वत्राप्यादावाक्षित्तिका स्मृता ।
आक्षित्तिकैव लोकेऽस्मिन्नायत्तामिति गीयते ॥ २ ॥
पीनत्वेन यथाऽऽक्षित्तं स्वनिर्वाहाय भोजनम् ।
रागेणापि तथाऽऽक्षित्तेत्यादावाक्षित्तिका मता ॥ ३ ॥
आक्षित्तिकानन्तरं तु कर्तव्या रागवर्धनी ।
इयमेव जनैर्लोके यदुपित्यभिधीयते ॥ ४ ॥
यस्मादाक्षित्तिकोद्भूतं रागं वर्धयते स्फुटम् ।
तस्मादाख्यायते रागवर्धनीत्यभिधानतः ॥ ५ ॥
रागवर्धन्यसावेव प्रोक्ता करणमित्यपि ।
ततो विदारी गातव्या लोके मुक्तायिसंहिता ॥ ६ ॥
आद्यद्वितीययो रागवर्धन्योद्भेदकत्वतः ।
विदारीति घदन्त्येषमुत्तरापि योज्यताम् ॥ ७ ॥
अनन्तरं समुद्रेया द्वितीया रागवर्धनी ।
तस्या एव च लोकेऽस्मिन्देहा यदुपिति प्रथा ॥ ८ ॥
तद्विदारी द्वितीयाऽथ तृतीया रागवर्धनी ।
तृतीया तद्विदारी च कर्तव्या तदनन्तरम् ॥ ९ ॥

चतुर्दण्डीप्रकाशिकायां

सेयं तृतीयिका रागवर्धनी तद्विदारिका ।
 विकल्पेन क्वचित्स्यातां न स्यातां वा क्वचित्क्वचित् ॥ १०
 ततः स्थायी भवेत्तत्र स्थायिशब्दार्थ उच्यते ।
 यत्रोपवेश्यते तानः स्वरे स्थायी स कथ्यते ॥ ११ ॥
 तत्रादौ मध्यपङ्कजाख्यः स्थायी तल्लक्ष्म चक्ष्महे ।
 मध्यपङ्कजं समारभ्य तारपङ्कजावधि क्रमात् ॥ १२ ॥
 भवन्त्यष्टौ स्वरा रागे संपूर्णे सप्त पाडवे ।
 औडुवे षट् क्रमात्तेषामारोहः क्रमतः पुनः ॥ १३ ॥
 एकैकस्य स्वरस्यैषां तानद्वितयसंख्यया ।
 मध्यपङ्कजादितारान्तस्वरेष्वष्टस्वपि स्मृताः ॥ १४ ॥
 द्व्यष्ट ताना मध्यपङ्कजन्यासवन्तो भवन्त्यमी ।
 तानद्वयं स्वरे यस्मिन्गीयते तत्पुरःस्थिताः ॥ १५ ॥
 न संप्राह्याः स्वराः किं तु स्वाधःस्थाने गतेष्वपि ।
 नामन्द्रर्पभमारोहावरोहक्रमतः स्वरान् ॥ १६ ॥
 यथायोगं समादाय विन्यस्येन्मध्यपङ्कजके ।
 अवरोहेऽप्येवमेव विशेषस्तु प्रदर्श्यते ॥ १७ ॥
 तानद्वयं तारपङ्कजे गीत्या तारनिपादके ।
 तानद्वयं यदा गायेत्तस्मिन्नाधस्तरे पुनः ॥ १८ ॥
 न संस्पृशेदेवमेव पञ्चमे मध्यमे तथा ।
 गांधारर्पमयोर्मध्यपङ्कजेऽपि च पृथक्पृथक् ॥ १९ ॥
 तानद्वये गीयमाने स्पृशेन्नाधस्तनस्वरान् ।
 तदेवमवरोहे तु प्राह्या नाधस्तनाः स्वराः ॥ २० ॥
 आरोहे त्यग्निमा नैप स्वरा प्राह्या इति स्थितिः ।
 अत्रारोहेऽप्यरोहे च द्वौ द्वौ तानौ प्रतिस्वरम् ॥ २१ ॥

तयोरादिमताने तु न कार्यो निष्क्रमः स्वरे ।
 किं तु स्वरस्पर्शमात्रं ततः स्थाने द्वितीयके ॥ २२ ॥
 क्षणमात्रं स्वरे स्थित्वा पश्चात्तानं समापयेत् ।
 नियमोऽयं मध्यपद्मजस्थायिमात्रे प्रकीर्तितः ॥ २३ ॥
 तदेवं मध्यपद्मजाख्यः स्थायी समनुवर्णितः ।
 एवं मध्यनियादाख्यस्वरादामन्द्रपद्मजकम् ॥ २४ ॥
 सप्त स्वराः संभवन्ति तेषु सप्तस्वरेष्वपि ।
 निघपाद्याः स्वरा ये ये सदन्तेऽवस्थितिं पृथक् ॥ २५ ॥
 तान्स्वरान्स्थायिनः कृत्वा पश्चादारोहमार्गतः ।
 तत्तत्स्वरापेक्षयाऽष्टौ स्वरा ग्राह्या यथाक्रमम् ॥ २६ ॥
 तदूर्ध्वं विद्यमानांस्तु स्वरांस्तांश्चैव संस्पृशेत् ।
 एवं मन्द्रस्वरेष्वेवारोहे तानचतुष्टयम् ॥ २७ ॥
 अवरोहे चतुस्तानान्गीतस्थापिस्वरेष्वथ ।
 न्यासः कर्तव्य इत्येवं संप्रदायः प्रदर्शितः ॥ २८ ॥
 समाप्यैवं स्थायिर्विधिं कुर्यात्तदनुवर्तनम् ।
 यधंतीमेव लोकेऽस्मिन्नाहुर्मकरिणी जनाः ॥ २९ ॥
 यधंन्याद्य मधेन्मन्द्रपद्मजे तापदुपममः ।
 न्यासस्तु मध्यपद्मजेऽथ चतुर्षी रागयधंती ॥ ३० ॥
 ततस्तदनुसारेण चतुर्षी स्याद्विदारिका ।
 साधारणी सर्वरागेष्वेतदालापलक्षणम् ॥ ३१ ॥
 तान्पञ्चाकृतपञ्चाशद्रागान्नापेषु मारुतम् ।
 आलापलक्षणमिदं लक्ष्यतां लक्ष्यकीयिदेः ॥ ३२ ॥
 इति श्रीमद्वैतविद्याचार्यशास्त्रिणिरव्ययवर्मतामुक्तातिरात्र-
 शास्त्रिणित्यागपाञ्चपेयाज्ञिगोविन्दीशितनागमा-

चतुर्दण्डीप्रकाशिकाया

म्बिकावरद्वितीयनन्दनस्य साग्निचित्यसर्वकृत्या-
जियक्षनारायणदीक्षिणाज्यवहितानुजस्पाच्युत-
विजयराघवभूपालप्रेरितस्य वेङ्कटेश्वरदीक्षि-
तस्य कृतौ चतुर्दण्डीप्रकाशिकायां
पद्यमालापप्रकरणं संपूर्णम् ।

—०—

सप्तमं टायप्रकरणम् ।

—

पदं पद्यप्रकरणे प्रोक्तमालापलक्षणम् ।
सप्तमेऽथ प्रकरणे टायलक्षणमुच्यते ॥ १ ॥
तत्तद्रागानुसारेण यत्र कुत्रापि च स्वरं ।
स्थित्या स्वरं तमेवाथ स्थायिनं परिकल्प्य च ॥ २ ॥
तत्पुरोवर्तिषु चतुःस्वरेष्वथ यथाक्रमम् ।
तत्तद्रागानुसारेणारोहे तानचतुष्टयम् ॥ ३ ॥
अवरोहे तथा तानचतुष्टयमिति क्रमात् ।
गीत्वा तानापृकं पश्चादारभ्य स्थायिनं स्वरम् ॥ ४ ॥
यदुक्तं कश्चिदाकल्प्य विन्यस्येन्मन्द्रपद्जके ।
स्थायिस्थितस्य तस्यैव यदुपस्याभिधीयते ॥ ५ ॥
लोके मकरिणीत्येवं संज्ञा मुक्तायिका ततः ।
टायमामान्यलक्ष्मेदं वेङ्कटाध्वरिणादितम् ॥ ६ ॥
परमो गुरुरस्माकं तानप्याचार्यशेखरः ।
सर्पेषामपि रागाणामेतद्दृष्टानुसारतः ।
टायान्प्रकल्पयामास लक्ष्यमस्य तदेव सः ॥ ७ ॥

इति श्रीमदद्वैतविद्याचार्यसाग्निचित्यसर्वतोमुखातिरात्र-
साग्निचित्याप्तवाजपेययाजिगोविन्ददीक्षितनागमा-
भ्यिकावरद्वितीयनन्दनस्य साग्निचित्यसर्वक्रतुया-
जियज्ञनारायणदीक्षिताव्यवहितानुजस्याच्युत-
विजयराघवभूपालप्रेरितस्य वेङ्कटेश्वरदीक्षि-
तस्य कृतौ चतुर्दण्डीप्रकाशिकायां
सप्तमं ठायप्रकरणं संपूर्णम् ।

—○—

अष्टमं गीतप्रकरणम् ।

एवं ठायप्रकरणे ठायाः सम्यङ् निरूपिताः ।
अष्टमेऽथ प्रकरणे गीतजातं निरूप्यते ॥ १ ॥
ननु गीयत इत्येवं व्युत्पत्त्याऽऽलापठाययोः ।
प्रबन्धानां च गीतत्वमस्ति तत्किं निरूप्यते ॥ २ ॥
इति चेदुच्यते गीतशब्दोऽयं योगतः पुनः ।
प्रबन्धालापठायानां वाचकः स्यात्तथाऽप्यसौ ॥ ३ ॥
रूढ्या सालगसूडाख्यगीतमेदैकवाचकः ।
अतः सालगसूडाख्यं गीतमत्र निरूप्यते ॥ ४ ॥
तत्र सालगसूडेति शब्दस्यार्थः प्रदर्श्यते ।
सूड इत्येष देशीयशब्दो गीतकवाचकः ॥ ५ ॥
स च सूडो द्विधा शुद्धश्छायालग इति क्रमात् ।
तत्र प्रमः प्रकरणे शुद्धसूडोऽभिधास्यते ॥ ६ ॥
अथ च्छायालगः सूडश्छाया नाम समानता ।
शुद्धश्छाया शुद्धसाम्यं तां छार्पां लगतीत्ययम् ॥ ७ ॥

गच्छतीति प्रतस्तस्माच्छालग इति स्मृतः ।
 छायालग्नेति शब्दाप्रभ्रंशः सालग इत्ययम् ॥ ८ ॥
 शुद्धत्वं चात्र शास्त्रोक्तनियमेन समन्वयः ।
 एवं सालगसूहेति शब्दस्यार्थः प्रदर्शितः ॥ ९ ॥
 स च सालगसूडाख्यो ध्रुवादिः सप्तधा मतः ।
 आद्यो ध्रुवस्ततो मद्गः प्रतिमद्गो निस्रावकः ॥ १० ॥
 अदृतालस्ततो रास एकतालोति च क्रमात् ।
 तत्रापि प्रथमोद्दिष्टध्रुवलक्षणमुच्यते ॥ ११ ॥
 आदौ खण्डद्वयं कार्यं भिन्नमात्येकधातुकम् ।
 तत्खण्डद्वयमुद्ग्राहो विज्ञेयस्तदनन्तरम् ॥ १२ ॥
 उद्ग्राहस्वरतः किञ्चिदुच्चस्वरतमन्वितम् ।
 खण्डं कुर्यादिदं खण्डत्रयं द्विर्गेयमिष्यते ॥ १३ ॥
 ततो द्विखण्ड आभोगः स्तुत्यनामाङ्कितः स्मृतः ।
 उच्चस्वरैकखण्डः स्यादाभोग इति केचन ॥ १४ ॥
 उद्ग्राहस्यापखण्डे च न्यासां यत्र स तु ध्रुवः ।
 तं च ध्रुवेन्द्रपृथिविं यदन्ति भरतादयः ॥ १५ ॥
 एकादशाक्षरात्खण्डादेकैकाक्षरपर्यधितैः ।
 खण्डैर्ध्रुवा द्रपृथिविधाः पञ्चिदस्यक्षरावधि ॥ १६ ॥
 जयन्तः शेषरोत्सादौ ततो मधुरनिर्मलौ ।
 कुन्तलः कोमलधारो नन्दनथान्द्रशेखरः ॥ १७ ॥
 कामदो विजयाख्यश्च कंठर्षो जयमङ्गलः ।
 तिलको ललितश्चेति संज्ञास्तेषां क्रमादिमाः ॥ १८ ॥
 धावितालेन गृह्यारे जयन्तो गीयते सुधैः ।
 शेषरो गीयते धीरे रसे निःश्यायतालतः ॥ १९ ॥

- उत्साहः प्रतिमष्टेन हास्ये तालेन गीयते ;
 मधुरो भोगदो गेयः करुणे हयलीलया ॥ २० ॥
- क्रीडातालेन शृङ्गारे गीयते निर्मलो ध्रुवः ।
 लघुशेखरतालेन कुन्तलो गीयतेऽद्भुते ॥ २१ ॥
- केरलो विप्रलम्भे च झोम्पतालेन गीयते ।
 हर्षदो गीयते चारो वीरे निःसारतालतः ॥ २२ ॥
- नन्दनो वीरशृङ्गारे त्वेकतालेन गीयते ।
 वीरे हास्ये च शृङ्गारे प्रतिमष्टेन गीयते ॥ २३ ॥
- अभीष्टफलदः श्रांतगातृणां चन्द्रशेखरः ।
 प्रतिमष्टेन शृङ्गारे गातव्यः कामदध्रुवः ॥ २४ ॥
- हास्ये द्वितीयतालेन गायन्ति विजयध्रुवम् ।
 कंदर्पो हास्यशृङ्गारकरुणेष्वदितालतः ॥ २५ ॥
- क्रीडातालेन शृङ्गारे गातव्यो जयमङ्गलः ।
 तिलको वीरशृङ्गारे त्वेकताल्या प्रगीयते ॥ २६ ॥
- प्रतिमष्टेन शृङ्गारे गीयते ललितध्रुवः ।
 स्याद्वर्णनियमः सर्वखण्डे खण्डद्वये यथा ॥ २७ ॥
- इति ध्रुवं निरूप्याथ मट्टलक्षणमुच्यते ।
 यतिद्वयं वैक्यतिर्यग्योद्ग्राहाण्यखण्डके ॥ २८ ॥
- ध्रुवखण्डं ततस्तच्च द्विवारं गेयं ह्यप्यते ।
 तद् गीत्वा ध्रुवमागत्य चाभोगो गीयते सहत् ॥ २९ ॥
- ध्रुवे न्यासस्ततः प्रोक्तः स मट्टो मट्टतालकः ।
 जयप्रियो मङ्गलश्च सुन्दरो घल्लमस्तथा ॥ ३० ॥
- कलापः कमलश्चेति पद्मेदा मट्टके मताः ।
 पद्मप्रकारो मट्टतालस्तेन गीतिश्च विद्यते ॥ ३१ ॥

धीरे जयप्रियो गेयो महेन जगणात्मना ।
 आद्यन्तयोर्लघुर्मध्ये गुरुश्चेज्जगणः स्मृतः ॥ ३२ ॥
 गेयो भगणमहेन शृङ्गारे मङ्गलामिधः ।
 आदौ गुरुर्लघुद्वन्द्वं पञ्चाशेद्भगणः स्मृतः ॥ ३३ ॥
 युक्तः सगणमहेन शृङ्गारे सुन्दरो मतः ।
 आदौ लघुद्वयं चान्ते गुरुश्चेत्सगणो मतः ॥ ३४ ॥
 श्रेयो रगणमहेन बह्वभः करुणे रसे ।
 आद्यन्तयोर्गुरुर्मध्ये लघुश्चेद्भगणो मतः ॥ ३५ ॥
 विरामान्तेन नगणो महतालेन गीयते ।
 हास्ये रसे कलापाख्यः कमलस्त्वद्भुते रसे ॥ ३६ ॥
 विरामान्तद्रुतद्वन्द्वोपरि लघ्वात्तमद्वतः ।
 नगणस्त्रिलघुः प्रोक्त इति महो निरूपितः ॥ ३७ ॥
 अथोद्देशक्रमेणैव प्रतिमद्वो निरूप्यते ।
 मद्रवत्प्रतिमद्वस्य लक्ष्मोद्ग्राहादिके मतम् ॥ ३८ ॥
 प्रतिमद्वामिधस्तालविशेषोऽत्र प्रकीर्तितः ।
 प्रतिमद्वश्चतुर्धा स्यादमरस्तारसंज्ञितः ॥ ३९ ॥
 धिचारः कुन्तनामा चेत्येतेषां लक्षणं बुधे ।
 अमरो गुरुणैकेन शृङ्गारे गीयते रसे ॥ ४० ॥
 विरामान्तद्रुतद्वन्द्वाल्लघुद्वन्द्वेन गीयते ।
 ताराख्यः प्रतिमद्वोऽसौ रसयोर्वीररौद्रयोः ॥ ४१ ॥
 लघुत्रयाद्विरामान्ताद्विचारः करुणे भवेत् ।
 विराममध्यकलघुत्रयात्कुन्तोऽद्भुते स्मृतः ॥ ४२ ॥
 प्रतिमद्वं निरूप्यैवं निःसारोर्लक्षणं भुवे ।
 यद्वा निःसारतालेन निःसाररिति कीर्तिता ॥ ४३ ॥

वैकुन्दानन्दकान्तारसमरा वाञ्छितस्तथा ।
 विशालश्चेति निःसारुगीतभेदाः पङ्कीरिताः ॥ ४४ ॥
 द्रुतद्वन्द्वोपरि लघुद्वन्द्वद्वैकुन्द उच्यते ।
 भवेदानन्द आनन्दो विरामान्तद्रुतद्वयात् ॥ ४५ ॥
 विप्रलम्भे तु कान्तारो लघुना गुरुणा स्मृतः ।
 लघुद्वयाद्विरामान्तात्समरो नाम कीर्तितः ॥ ४६ ॥
 लघुद्वयाद्द्रुतद्वन्द्वान्छितः कथ्यते वुधैः ।
 लघुद्रुतद्वये पुनर्लघुभिः स्याद्विशालकः ॥ ४७ ॥
 निःसारुकं निरूप्यैवमदृतालोऽभिधीयते ।
 अदृतालेन संयुक्तमदृतालं प्रचक्षते ॥ ४८ ॥
 निःशङ्कः शङ्कशीलौ च चारोऽथ मकरन्दकः ।
 विजयश्चेति पद् भेदानदृताले प्रचक्षते ॥ ४९ ॥
 लगुरुभ्यां द्रुतद्वन्द्वान्निःशङ्को विस्मये भवेत् ।
 लघोर्द्रुतद्वयेन स्याच्छङ्खः शृङ्गारवीरयोः ॥ ५० ॥
 शान्ते शीलो विरामान्ताद्द्रुतद्वन्द्वाल्लघुर्भवेत् ।
 द्रुतद्वन्द्वोपरि लघुगुरुभ्यां चार ईरितः ॥ ५१ ॥
 मकरन्दो द्रुतद्वन्द्वानन्तरं गुरुणा स्मृतः ।
 विजयस्तु द्रुतद्वन्द्वानन्तरं लघुना स्मृतः ॥ ५२ ॥
 इत्यदृतालः कथितो रासकोऽथ निरूप्यते ।
 निबद्धो रासतालेन रासकः स चतुर्विधः ॥ ५३ ॥
 विनोदो वरदो गन्दः कम्बुकश्चेत्यनुकमात् ।
 आलापान्ताद् ध्रुवपदाद्विनोदः कौतुके स्मृतः ॥ ५४ ॥

ध्रुवादालापमध्यात्तु वरदो देवतास्मृतौ ।
 खण्डमाद्यं द्विखण्डस्योद्ग्राहस्यालापनिर्मितम् ॥ ५५ ॥
 यस्यासौ रासको नन्दो गीयतेऽद्भुत एव सः ।
 आलापादेर्ध्रुवपदात्कम्युजः करुणे भवेत् ॥ ५६ ॥
 सर्वेषु रासकेष्वेषु द्विखण्डोद्ग्राहकल्पना ।
 इत्युक्त्वा रासकं गीतमेकताली निरूप्यते ॥ ५७ ॥
 एकताली भवेदेकताल्या सा च त्रिधा स्मृता ।
 रमा च चन्द्रिका तद्द्विपुलेत्यथ लक्षणम् ॥ ५८ ॥
 सरुद्ध्रियतिसद्ग्राहोऽन्तरस्त्वक्षरनिर्मितः ।
 यस्यामसौ रमा नाम प्रथमो भेद इष्यते ॥ ५९ ॥
 उद्ग्राहो द्विदलो यस्यामालापरचितोऽन्तरः ।
 एकताली चन्द्रिका सा द्वितीयो भेद इष्यते ॥ ६० ॥
 आलापपूर्वकोद्ग्राहा विपुलाष्टैकतालिका ।
 आलापो गमकालपितरक्षरैर्वर्जिता मता ।
 सन्तसालगसूडानामिति लक्षणमीरितम् ॥ ६१ ॥
 इति श्रीमदद्वैतविद्याचार्यसाग्निचित्यसर्वतोमुखातिराय-
 साग्निचित्याप्तवाजपेययाजिगोविन्ददीक्षितनागमा-
 म्यिकावरद्वितीयनन्दनस्य साग्निचित्यसर्वकृत्या-
 जियन्नारायणदीक्षितान्यवद्वितानुस्रयाच्युत-
 विजयराघवभूपालप्रेरितस्य पेङ्कटेध्वरक्षीशि-
 तस्य कृतौ चतुर्दण्डीप्रकाशिकायां
 गीतप्रकरणं संपूर्णम् ।

प्रबन्धप्रकरणम् ।

- एवं गीतप्रकरणे गीतं सम्यङ् निरूपितम् ।
नवमेऽथ प्रकरणे प्रबन्धोऽयं निरूप्यते ॥ १ ॥
- ननु प्रबन्ध इति व्युत्पत्त्या नास्ति भिन्नता ।
गीतप्रबन्धयोस्तस्मात्पृथक्प्रकरणं वृथा ॥ २ ॥
- उच्यते पङ्क्तिरङ्गैश्च चतुर्भिर्घातुभिश्च यः ।
निबद्धः स्वरसंदर्भस्तस्मिन्नेव हि भूरिशः ॥ ३ ॥
- प्रबन्ध इति लोकानां व्यवहारो निरीक्ष्यते ।
अतः प्रबन्धशब्दोऽत्र निरूढः पङ्क्तादिवत् ॥ ४ ॥
- गीतप्रबन्धयोरेवं भेदो यदि न कल्प्यते ।
कुतः सिद्ध्येच्चतुर्दण्डी कुतो गोपालनायकः ॥ ५ ॥
- प्रयुक्तं तु चतुर्दण्डीत्यतो गीतप्रबन्धयोः ।
भेदात्पृथक्प्रकरणं प्रबन्धार्थं प्रवर्तते ॥ ६ ॥
- निबद्धः पङ्क्तिरङ्गैश्च चतुर्भिर्घातुभिश्च यः ।
स्वरौघः स प्रबन्धः स्यादित्युक्तं तत्र कानि तु ॥ ७ ॥
- पङ्क्तान्नीति चेद्भ्रमः स्वरश्च विरुद्धं पदम् ।
तेनकः पाटताली चेत्येतान्यङ्गानि पट् पुनः ॥ ८ ॥
- प्रबन्धस्याङ्गिनो क्षेयान्यन्यद्रत्नाकारे स्फुटम् ।
तत्र स्वरास्तु पङ्क्ताद्याः शब्दा ध्वन्यात्मका इति ॥ ९ ॥
- स्वरप्रकरणे प्रोक्तं प्रबन्धाङ्गस्वरास्त्वह ।
सरिगाद्याः सप्त घर्णाः पङ्क्तादिभ्यनिवाचकाः ॥ १० ॥
- स्वराभिव्यक्तिसंयुक्ताः स्वरशब्देन कीर्तिताः ।
संखुद्भवन्तपदैरेव नेतुर्यद्बुपबन्धते ॥ ११ ॥

वर्णनं धैर्यशौचैर्दिविरुद्धं नाम तन्मतम् ।
 क्रियाकारकसंबन्धरूपेण यदि बध्यते ॥ १२ ॥
 तदेव धैर्यशौचैर्दिवर्णनं तत्पदं स्मृतम् ।
 अतो न संकराशङ्का विरुद्धस्य पदस्य च ॥ १३ ॥
 तेनको नाम तेनेति शब्दस्य विकृतिर्भवेत् ।
 विकृतत्वं च भाण्डीरभाप्रयाऽस्य समागतम् ॥ १४ ॥
 सोऽयं तेनेति शब्दश्च तच्छब्दोपनिबन्धनः ।
 तच्छब्दश्च भवेदित्यकल्याणब्रह्मवाचकः ॥ १५ ॥
 ॐ तत्सदिति निर्देशात्तत्त्वमस्यादिवाक्यतः ।
 तथा च यत्प्रबन्धेषु तेन तेनेति हृश्यते ॥ १६ ॥
 तस्यायमर्थस्तेनार्यं ब्रह्मणा ब्रह्मलात्मना ।
 प्रबन्धे लक्षित इति पाटो वाद्याक्षरोत्करः ॥ १७ ॥
 रुद्रवीणासमुद्भूताः पाटास्तकतनादयः ।
 शङ्खादिमुखवाद्योत्थाः पाटास्थुल्युगादयः ॥ १८ ॥
 उरोवाचमवाः पाटा धितधितकिणादयः ।
 एवमन्येऽपि विज्ञेयाः पाटा लक्ष्यानुसारतः ॥ १९ ॥
 तालस्तालप्रकरणे सप्रपञ्चोऽभिधास्यते ।
 इत्यङ्गानि पङ्क्तानि निरूप्यन्तेऽथ धातवः ॥ २० ॥
 धातुर्नाम प्रबन्धस्यावयवः स चतुर्विधः ।
 उद्ग्राहः प्रथमस्तत्र ततो मेलापकध्रुवौ ॥ २१ ॥
 आभोगश्चेत्यथैतेषां क्रमालक्षणमुच्यते ।
 प्रबन्धस्यादिमो भाग उद्ग्राहः परिकीर्तितः ॥ २२ ॥
 आदावुद्ग्राहते गीतमनेनारभ्यते यतः ;
 मिथोमेलनहेतुत्वाद्ग्राहध्रुवयोर्द्वयोः ॥ २३ ॥

मेलोपकः प्रबन्धस्य द्वितीयो भाग उच्यते ।
 भुवत्वाद्भुवसंज्ञस्तु तृतीयोऽवयवः स्मृतः ॥ २४ ॥
 प्रबन्धस्य यदाभोगं परिपूर्तिं करोति तत् ।
 आभोगः स प्रबन्धस्य तुरीयावयवः स्मृतः ॥ २५ ॥
 भुवाभोगान्तरे जातो यतस्तेनान्तराभिधः ।
 पञ्चमोऽप्यपरो धातुर्यद्यप्यस्ति तथाऽप्यसौ ॥ २६ ॥
 गीतेष्वेव परं दृष्टस्त्रिखण्डेष्वेव तेष्वपि ।
 उपयुक्ताः प्रबन्धस्य चत्वारो धातवस्ततः ॥ २७ ॥
 पङ्कैर्लक्षितैरित्थं चतुर्भिर्धातुभिश्च यः ।
 निबद्धः स्वरसंदर्भः स प्रबन्ध इति स्थितम् ॥ २८ ॥
 स च पञ्चविधः प्रोक्तो मेदिनीजातिमानथ ।
 आनन्दिनीजातिमांश्च दीपनीजातिमांस्तथा ॥ २९ ॥
 भावनीजातिमांश्चाथ तारावल्याख्यजातिमान् ।
 तत्र स्वरादिभिः पङ्क्तिरङ्गैर्युक्ता तु मेदिनी ॥ ३० ॥
 अङ्गपञ्चकसंयुक्ता जातिरानन्दिनी स्मृता ।
 चतुरङ्गयुता जातिर्दीपनीति प्रकीर्तिता ॥ ३१ ॥
 अङ्गत्रयवती जातिराख्याता भावनी बुधैः ।
 जातिरङ्गद्वयोपेता तारावल्याभिधीयते ॥ ३२ ॥
 एकाङ्गसंगता जातिर्न निबन्धेषु विद्यते ।
 पताभिर्जातिभिर्युक्ता ये प्रबन्धास्तु पञ्चभिः ॥ ३३ ॥
 ते तत्तज्जातिमत्संज्ञां भजन्तीति व्यवस्थितिः ।
 परित्यक्ताङ्गनामानि पञ्चाङ्गाद्यास्तु जातिषु ॥ ३४ ॥
 तत्तज्जातिप्रबन्धानां लक्षणेषु प्रचक्ष्महे ।
 पुनः प्रबन्धस्त्रिविधो मतङ्गाद्यैरुदीरितः ॥ ३५ ॥

द्विधातुकस्त्रिधातुश्च चतुर्धातुरिति क्रमात् ।
 अथ सांगीतिकैरेषा परिभाषाऽवधार्यताम् ॥ ३६ ॥
 प्रबन्धमात्र उद्गाहधुवौ द्वौ नियतौ स्मृतौ ।
 विनोद्गाहं प्रबन्धस्यारम्भ एव न संभवेत् ॥ ३७ ॥
 ध्रुवत्वमेव नास्त्येतद्भवस्य च विवर्जने ।
 पद्यं स्थिते प्रबन्धोऽयं द्विधातुरिति यत्र तु ॥ ३८ ॥
 तत्रोद्गाहधुवौ ग्राह्यौ मेलोपाभोगवर्जनात् ।
 अधोक्ष्यते चतुर्धातुः प्रबन्ध इति यत्र तु ॥ ३९ ॥
 तत्रोद्गाहादयो ग्राह्याश्चत्वारोऽपि च धातवः ।
 यत्र तूक्तं प्रबन्धोऽयं त्रिधातुरिति तत्र किम् ॥ ४० ॥
 मेलोपाकस्य संत्याग आभोगस्येति संशयः ।
 भवत्येव तथाऽप्यग्रे प्रबन्धेषु त्रिधातुषु ॥ ४१ ॥
 विनाऽऽभोगं प्रबन्धस्य त्रिधातोः काव्यदर्शनात् ।
 त्यागो मेलोपाकस्यैव वेदितव्यस्त्रिधातुषु ॥ ४२ ॥
 संप्रदायोऽधुना कश्चित्प्रबन्धेषु प्रहस्यते ।
 इह प्रबन्धा ये युक्ताः पृथगाभोगधातुना ॥ ४३ ॥
 तेष्वभोगं द्विधा कृत्वा पूर्वार्धं तालवर्जितम् ।
 आलापरूपं कार्यं तल्लोके वाक्यमितीर्यते ॥ ४४ ॥
 द्वितीयार्धं तालयुक्तं कर्तव्यमिति निर्णयः ।
 तत्राद्यार्धे प्रबन्धस्य गानुश्चाख्यां प्रयोजयेत् ॥ ४५ ॥
 द्वितीयार्धे तु वर्ण्यस्य नामधेयमिति स्थितिः ।
 आलापधातोः सर्वत्र स्वरूपमिदमेव हि ॥ ४६ ॥
 लक्ष्ये त्रिविधानीं कैवाडप्रबन्धादिषु केपुचित् ।
 आभोगा वर्तमाना ये तेष्वेवोक्तप्रकारतः ॥ ४७ ॥

आलापखण्डानालापखण्डत्वमिष्यते ।
 तस्य सर्वत्र कर्तव्यं प्रबन्धाभोगघातुषु ॥ ४८ ॥
 पुनः प्रबन्धो निर्युक्तानिर्युक्तत्वेन च द्विधा ।
 निर्युक्तः स भवेच्छन्दस्तालरागादिकस्य यः ॥ ४९ ॥
 नियमेनोपबद्धः स्यात्तस्यैव नियमं विना ।
 निबद्धः स्यादनिर्युक्तश्छन्दस्तालादिकस्य च ॥ ५० ॥
 नियमस्त्वमुकेनैव छन्दसा त्यमुनैव च ।
 तालेनामुकरागेणाप्यनयैव च भाषया ॥ ५१ ॥
 प्रबन्धोऽयं निबद्धः स्यादित्येवंरूप उच्यते ।
 एवं नियमराहित्यमेवानियम ईरितः ॥ ५२ ॥
 तत्र तावत्प्रबन्धानां द्विधातुत्वं त्रिधातुता ।
 निर्युक्तत्वं तदन्यत्वं तत्तल्लक्ष्यं तु वक्ष्यते ॥ ५३ ॥
 इदानीं तु प्रबन्धानां लक्षणं वक्तुमादितः ।
 मेदिन्यादिक्रमेणैव तत्तज्जातिमतोऽपि च ॥ ५४ ॥
 प्रबन्धानुद्दिशाम्यत्र प्रबन्धसुखबुद्धये ।
 शीरङ्गः श्रीविलासश्च पञ्चभङ्गिरतः परम् ॥ ५५ ॥
 पञ्चाननोमातिलकौ करणं सिंहलीलकः ।
 मेदिनीजातिमन्तोऽमी प्रबन्धाः सप्त कीर्तिताः ॥ ५६ ॥
 पञ्चतालेभ्यरो घर्णस्वरो घस्त्यभिधानकः ।
 विजयस्त्रिपदाख्यश्च ततो हरविलासकः ॥ ५७ ॥
 चतुर्मुखः पद्मिनी श्रीवर्धनो हर्षवर्धनः ।
 आनन्दिनीजातिमन्तः प्रबन्धा दश कीर्तिताः ॥ ५८ ॥
 सुदर्शनः स्वराङ्गश्च त्रिमङ्गिश्चैव कन्दुकः ।
 पदने चेति पञ्चैते दीपनीजातिसंयुताः ॥ ५९ ॥

घणों गद्यं ततः कन्दः कैवाडश्चाङ्गचारिणी ।
 वर्तन्यायां च गाथा च ततः क्रौञ्चपदः स्मृतः ॥ ६० ॥
 कलहंसस्तोटकश्च हंसलीलश्चतुष्पदी ।
 वीरश्रीर्मङ्गलाचारो दण्डकश्चेत्यमी पुनः ॥ ६१ ॥
 द्व्यष्ट प्रबन्धा उद्दिष्टा भावनीजातिसंगताः ।
 एला डेङ्की झोम्बडश्च लम्भरासैकतालिकाः ॥ ६२ ॥
 चक्रवाकः स्वरार्थश्च मातृका ध्वनिकुटिनी ।
 त्रिपदी पट्टपदी चैव क्षम्पटश्चचरी तथा ॥ ६३ ॥
 चर्या च राहडी चैव धवलो मङ्गलस्तथा ।
 ओवी लोली डोलुरी च दन्ती द्वारविश इत्यमी ॥ ६४ ॥
 तारावलीजातिमन्तः प्रबन्धाः परिकीर्तिताः ।
 इत्येकजातिमन्तोऽमी प्रबन्धाः पष्टिरीरिताः ॥ ६५ ॥
 अथ प्रबन्धाः कीर्त्यन्ते जातिद्वयसमन्विताः ।
 हयलीलेति च तथा गजलीलेत्युभावपि ॥ ६६ ॥
 तारावलीदीपनीभ्यां समेताविति निर्णयः ।
 द्विपदी च द्विपथको वृत्तं चेति त्रयस्त्वमी ॥ ६७ ॥
 प्रबन्धा भावनीतारावलीजातिद्वयान्विताः ।
 घटनामा प्रबन्धस्तु दीपनीभावनीयुतः ॥ ६८ ॥
 इति द्विजातिमन्तोऽमी पट्ट प्रबन्धाः प्रकीर्तिताः ।
 तालार्णवस्तथा रागकदम्बश्चेत्युमौ स्मृतौ ॥ ६९ ॥
 मेदिनीप्रमुखाभिश्च पञ्चभिर्जातिभिर्युतौ ।
 अथोद्दिष्टप्रबन्धानां क्रमाल्लक्षणमुच्यते ॥ ७० ॥
 श्रीरङ्गस्य प्रबन्धस्य चतस्रः खण्डिकाः स्मृताः ।
 प्रतिखण्डिकमेकैकां रागस्तालश्च घाञ्जितः ॥ ७१ ॥

प्रतिखण्डिकमप्यन्ते प्रयोज्यं नियमात्पदम् ।
 तदन्यानि स्वरादीनि पञ्चाङ्गान्यैच्छिकक्रमात् ॥ ७२ ॥
 प्रयोज्यान्यत्र चाचार्यं प्रतिखण्डिकमस्ति यत् ।
 स उद्गाहो द्वितीयार्थं भ्रुव इत्येव निर्णयः ॥ ७३ ॥
 न स्तो मेलापकामोगावाभोगविरहेऽपि च ।
 तुरीयायाः खण्डिकाया अन्ते नामाङ्गनं पदैः ॥ ७४ ॥
 गातृनेतृप्रबन्धानां कार्यं तेन द्विधातुकः ।
 प्रबन्धोऽयं भवेच्छन्दस्तालाद्यनियमेन च ॥ ७५ ॥
 नियद्भत्वादर्निर्युक्त इति धीरङ्गलक्षणम् ।
 श्रोत्रिलासप्रबन्धस्य कर्तव्याः पञ्च खण्डिकाः ॥ ७६ ॥
 प्रतिखण्डिकमेकैको रागस्तालश्च याञ्छितः ।
 प्रतिखण्डिकमप्यन्ते प्रयोक्तव्याः स्वराः परम् ॥ ७७ ॥
 येच्छिकेत क्रमेणैव योज्यं शिष्टाङ्गपञ्चकम् ।
 द्विधातुत्वादिकं सर्वं धीरङ्गवदिति स्थितिः ॥ ७८ ॥
 पञ्चमङ्गिप्रबन्धस्य खण्डिके द्वे प्रकल्पयेत् ।
 प्रतिखण्डिकमेकैको रागस्तालश्च याञ्छितः ॥ ७९ ॥
 तेनकोऽन्ते प्रयोक्तव्यः प्रतिखण्डिकमत्र तु ।
 शिष्टमन्यत्परिदोषं धीरङ्गाख्यप्रबन्धवत् ॥ ८० ॥
 पञ्चमङ्गिरसावेव द्वयोः खण्डिकयोः पृथक् ।
 अन्ते पदान्वितः श्यायेत्तदा पदान्तो भवेत् ॥ ८१ ॥
 अन्यत्पूर्वपदुप्रेयमथामागित्वाभिधेः ।
 प्रबन्धे खण्डिकास्तिष्ठः कर्तव्याः प्रतिखण्डिकम् ॥ ८२ ॥
 रागस्तालस्तपैकैको याञ्छितः प्रतिखण्डिकम् ।
 अन्ते तु विरदं योज्यमन्यत्पूर्वपदवत् ॥ ८३ ॥

श्रीरङ्गाद्यास्तु पञ्चोमातिलफान्ता इमे स्मृताः ।
 पङ्क्तिभिरङ्गैर्निबद्धत्वान्मेदिनीजातिसंगताः ॥ ८४ ॥
 अथोद्देशकमप्राप्तं करणं लक्ष्यते स्फुटम् ।
 इष्टस्वरे प्रबन्धस्यारम्भो मोक्षोऽंशकस्वरे ॥ ८५ ॥
 रासस्तालो द्रुताख्यस्तु लय एतैः समेतता ।
 ज्ञेयं करणसामान्यलक्ष्म तच्चाष्टधा मतम् ॥ ८६ ॥
 स्वराद्यं पाटपूर्वं च यन्धाद्यं च पदादिमम् ।
 तेनाद्यं विरुदाद्यं च त्रिधाद्यं मिश्रपूर्वकम् ॥ ८७ ॥
 एतेषां लक्षणान्यष्टकरणानां क्रमाद्भुवे ।
 यत्रोद्गाहधुवौ सान्द्रस्वरवद्भौ पदैः पुनः ॥ ८८ ॥
 आमोगः स्याद्गातृनेतृप्रबन्धाह्वयचिह्नितः ।
 तन्तुं स्वराद्यकरणं तद्वदन्याद्यपि स्फुटम् ॥ ८९ ॥
 किं तद्गाहधुवस्थाने तेषां भेदोऽस्ति तद् भुवे ।
 स्यात्पाटकरणं वदं हस्तपाटयुतैः स्वरैः ॥ ९० ॥
 क्रमव्यत्यासभेदेन तदपि द्विविधं स्मृतम् ।
 आदां स्वरास्ततो हस्तपाटश्चेत्क्रम उच्यते ॥ ९१ ॥
 प्रथमं हस्तपाटोऽथ स्वराश्चेत्तद्वदीरितम् ।
 व्यत्यासपाटकरणं मतङ्गभरतादिभिः ॥ ९२ ॥
 स्वरैर्मुंरजपाटैश्च यत्रोद्गाहधुवाद्युभौ ।
 क्रमेणोपनिबध्येते तद्वन्धकरणं विदुः ॥ ९३ ॥
 स्वरैः पदैर्विरच्येते यत्रोद्गाहधुवौ क्रमात् ।
 तदा पदाद्यं करणं मन्थ्यन्ते गीतकोविदाः ॥ ९४ ॥
 यत्रोद्गाहः स्वरैर्यद्बस्तेनकैस्तु धुवो भवेत् ।
 तत्तेनकरणं ताम प्रबन्धं परिचक्षते ॥ ९५ ॥

स्वरैश्च विरुदैः स्यातां यत्रोद्गाहभ्रुवौ क्रमात् ।
विरुदाद्यं तदा प्रोक्तं करणं लक्ष्यकोविदैः ॥ ९६ ॥

स्वरैश्च हस्तपाटैश्च यत्रोद्गाहो विरच्यते ।
पाटैर्मुंरजसंभृतैः पदैश्च स्यादथ ध्रुवः ॥ ९७ ॥

तच्चित्रकरणं नाम प्रबन्धं सूरयो विदुः ।
स्वरैः पाटैस्तेनकैश्च यत्रोद्गाहो निरच्यते ॥ ९८ ॥

तैरेव चेद्भ्रुवोऽपि स्यात्तन्मिश्रकरणं विदुः ।

ननु चित्रस्य मिश्रस्य को भेद इति चेच्छृणु ॥ ९९ ॥

तिलतण्डुलवज्रातो मिथोऽयवसंस्करः ।
चित्रत्वं मिश्रता नाम भवेत्सोराभ्युनोरिव ॥ १०० ॥

मिथोऽयवसांकर्यमिति भेदस्तयोर्द्वयोः ।
निरूपितानि करणान्येवं नवविधान्यपि ॥ १०१ ॥

व्यत्यासपाटकरणप्रबन्धेन सह स्फुटम् ।
नवैतानि त्रिधानुत्वात्प्रत्येकं कालभेदतः ॥ १०२ ॥

मङ्गलारम्भकाद्याख्याविशेषैः सप्तविंशतिः ।
इत्युक्तं शार्ङ्गिणा तच्च व्यामोहैकप्रयोजनम् ॥ १०३ ॥

निर्युक्तोऽयं प्रबन्धः स्यात्तालस्य नियमो यतः ।
य भादिताल इत्युक्त एकेन लघुना युतः ॥ १०४ ॥

रासताल इति प्रोक्तः स पद्याश्रिति निर्णयः ।
मैलापकस्य धिरदात्त्रिधानुरिति कीर्तितः ॥ १०५ ॥

स्वरादीनां पङ्क्तानां करणेषु नवस्यपि ।
पद्यांशेन निविष्टपान्मेदिनीजानिमानपम् ॥ १०६ ॥

अधोद्देशाममप्राप्तः सिद्धन्दीन्दो निरूप्यते ।
स्वरैः पाटैश्च विरुदैर्गनेनकैश्च श्रमेण च ॥ १०७ ॥

विरच्यते सिंहलीलनाम्ना तालेन स स्मृतः ।
 प्रबन्धः सिंहलीलाख्यः सिंहलीले द्रुतास्त्रयः ॥ १०८ ॥
 आद्यन्तयोर्लघूपेतास्त्वत्र च स्वरपाटकैः ।
 उद्गाहं कल्पयेद्घातुं यिरुदैस्तेनकैर्ध्रुवम् ॥ १०९ ॥
 पदैः कुर्यादथाभोगं तेनायं स्यात्त्रिधातुकः ।
 निर्युक्तस्तालनियमादङ्गैः पङ्क्तिभिः स्वरादिभिः ॥ ११० ॥
 निधद्धत्याङ्गवत्येप मेदिनीजातिसंगतः ।
 तदेवं मेदिनीजातिप्रबन्धाः सप्त लक्षिताः ॥ १११ ॥
 आनन्दिनीजातिमतामथोद्दिष्टः पुरा हि यः ।
 पञ्चतालेश्वरो नाम प्रबन्धः स निरूप्यते ॥ ११२ ॥
 अतालः प्रथमं रागांलापः स्यात्तदनन्तरम् ।
 परस्परं भिन्नधातुमातुकं पदपञ्चकम् ॥ ११३ ॥
 चञ्चत्पुटाख्यतालेन युक्तं द्विर्गैयमिष्यते ।
 अन्ते प्रतिपदं चञ्चत्पुटंनैव समन्वितान् ॥ ११४ ॥
 स्वराणैश्छिकपाटांश्च क्रमेण परिकल्पयेत् ।
 पञ्चमस्य पदस्यान्ते पूर्वं पाटास्ततः स्वराः ॥ ११५ ॥
 गेया इति ततस्तत्र व्युत्क्रमः स्वरपाटयोः ।
 पञ्चविधानां पञ्चानां पदानां समनन्तरम् ॥ ११६ ॥
 चञ्चत्पुटस्य तालस्यैवावृत्तद्वयमानतः ।
 पाटैः षट्संभूतैरन्तरं परिकल्पयेत् ॥ ११७ ॥
 ततश्चाचपुटाख्याततालेन पदपञ्चकम् ।
 परस्परं भिन्नधातुयुक्तं द्विर्गैयमिष्यते ॥ ११८ ॥
 अन्ते प्रतिपदं चाचपुटेनैव युतान्स्वरान् ।
 पाटांश्च पूर्ववद्वायेत्पञ्चमस्य पदस्य तु ॥ ११९ ॥

- अन्ते स्वराणां पाटानां व्युत्क्रमः पूर्ववद्भवेत् ।
 ततश्चाचपुटस्यैव त्वावृत्तद्वयमानतः ॥ १२० ॥
- हौडुक्कपाटैः कलयेदन्तरं तदनन्तरम् ।
 पट्पितापुत्रकाख्येन तालेन पदपञ्चकम् ॥ १२१ ॥
- पूर्ववद्भवेदन्ते तथा प्रतिपदं स्वराः ।
 पाटाश्च क्रमतो गेयाः पट्पितापुत्रकान्विताः ॥ १२२ ॥
- पञ्चमस्य पदस्यान्ते पूर्ववद्भवेत्क्रमस्तयोः ।
 पट्पितापुत्रकस्यायं तालस्यावृत्तयुग्मतः ॥ १२३ ॥
- अन्तरं शङ्खसंभूतैः पाटैर्विरचयेत्ततः ।
 संपकेष्टाकतालेन पट् पदानि प्रकल्पयेत् ॥ १२४ ॥
- द्विर्गानं च मिथोभिन्नघातुत्वादि च पूर्ववत् ।
 पूर्ववच्च प्रतिपदमन्ते स्युः स्वरपाटकाः ॥ १२५ ॥
- पाटैर्मुंरजसंभूतैरन्तरं परिकल्पयेत् ।
 तत उद्धृततालेनाभोगं द्रुतलयान्वितम् ॥ १२६ ॥
- गावनेतृप्रबन्धाख्याभूपितं परिकल्पयेत् ।
 अन्नाभोगे द्रुतलयाख्यानादन्येषु घातुषु ॥ १२७ ॥
- मध्यो विलम्बितो वा स्पालय इत्ययगम्यताम् ।
 आभोगान्ते च फुर्यात तेनकं तदनन्तरम् ॥ १२८ ॥
- प्रबन्धादिस्त्रिपालापे मोक्ष पर्यविधस्तु यः ।
 पञ्चतालेद्वरो नाम सोऽयमन्यर्धसंज्ञकः ॥ १२९ ॥
- य च द्वेषा घोररमे गीतो घोरायतारकः ।
 शङ्करे तु रसे गीतः नृहारातिलकः स्मृतः ॥ १३० ॥
- तालप्रकरणे चञ्चत्पुटादिर्लक्ष्यिष्यते ।
 तत्र च प्रतिताले यदापमस्ति पदद्वयम् ॥ १३१ ॥

चतुर्दण्डीप्रकाशिकायां

उद्ग्राहः स तदन्यानि पदानि स्याद्भवस्ततः ।
 अनन्तरस्तदाभोगश्चतुर्धातुरयं ततः ॥ १३२ ॥
 नन्वन्तरस्य नियमो गीतेष्वेव पुरोदितः ।
 सत्यं वचनसामर्थ्यात्प्रबन्धेष्वपि कुत्रचित् ॥ १३३ ॥
 भविष्यत्यन्तरो विद्या निपादस्थपतेरिव ।
 तालानां नियमाच्चैव नियुक्त इति कीर्त्यते ॥ १३४ ॥
 पञ्चाङ्गो विरुदाभावादानन्दिन्याख्यजातिमान् ।
 अथ वर्णस्वरं द्रुमो यत्र स्यादैच्छिकः क्रमः ॥ १३५ ॥
 स्वराणामपि पाटानां पदानां तेनकस्य च ।
 तेनके च भवेन्मांशः स वर्णस्वर उच्यते ॥ १३६ ॥
 चतुर्धा स स्वरस्यादौ विन्यासः प्रथमो भवेत् ।
 पाटानामादिविन्यासो द्वितीयः परिकीर्तितः ॥ १३७ ॥
 पदानामादिविन्यासात्तृतीयो भेद उच्यते ।
 तेनानामादिविन्यासाद्यतुर्थो भेद इष्यते ॥ १३८ ॥
 एकस्मिन्नादिविन्यस्ते स्वरादिषु चतुर्ष्वपि ।
 तदन्येषां प्रयाणां स्याद्विन्यासो घाञ्छितक्रमात् ॥ १३९ ॥
 अत्र स्वरादिषु द्वाभ्यामुद्गाहं परिकल्पयेत् ।
 द्वाभ्यां ध्रुपमथामोमं पदैः कुर्यादतस्त्वयम् ॥ १४० ॥
 स्यात्त्रिधातुरनियुक्तस्तान्नाचनियमात्मकः ।
 पञ्चाङ्गो विरुदाभावादानन्दिन्यायपजातिमान् ॥ १४१ ॥
 पञ्च यस्तुप्रबन्धस्य पादान्नापत्प्रकल्पयेत् ।
 तेप्याये च तृतीयं च पञ्चमं च गृह्यपगृह्यक् ॥ १४२ ॥
 एकैकलघुयणांशपमात्राः पञ्चदश स्मृताः ।
 द्वितीयतुर्ष्वयोरङ्मघोमात्रा द्वादश कीर्तिताः ॥ १४३ ॥

एतेषु पञ्चपादेष्वप्याद्यं पादद्वयं पुनः ।
 प्रथमार्धं स्मृतं तच्च स्वरपाटान्तमिष्यते ॥ १४४ ॥
 शिष्टं पादत्रयं प्रोक्तमपरार्धमिदं पुनः ।
 कर्तव्यं स्वरतेनान्तं ततो दोधकनामकम् ॥ १४५ ॥
 वृत्तं कुर्यात्तु तद्गङ्गमच्छन्दःशास्त्रे निरूपितम् ।
 'दोधकवृत्तमिदं भमभा गौ'
 इदमेवास्य वृत्तस्य लक्ष्मोद्गाहणं तथा ॥ १४६ ॥
 अत्रोद्गाहस्तेनकान्तमर्धद्वयमथ ध्रुवः ।
 दोधकः स्यादयामांगस्तेनोक्तोऽयं त्रिधातुकः ॥ १४७ ॥
 तालादिनियमाभावादनिर्युक्तश्च पञ्चभिः ।
 अङ्गैरविरुदैर्योगादानन्दिन्याख्यजातिमान् ॥ १४८ ॥
 विजयारयप्रबन्धस्य लक्षणं त्यथ चक्ष्महे ।
 तेनैः स्वरैर्य उद्गाहो ध्रुवे पाटैः पर्दैरपि ॥ १४९ ॥
 पदान्तरैर्यामोर्गे गेयो विजयतालतः ।
 विजयाख्यस्त्रिधातुः स निर्युक्तां नियतत्यतः ॥ १५० ॥
 पञ्चाङ्गो विरुदाभावादानन्दिन्याख्यजातिमान् ।
 त्रिपदाख्यप्रबन्धस्य लक्ष्म सम्यक्प्रचक्ष्महे ॥ १५१ ॥
 यत्र पाटैर्मयेदेकः पादोऽथ विरुदैः परः ।
 स्वरैरन्यस्तु सोऽन्वर्थसंज्ञकस्त्रिपदाह्वयः ॥ १५२ ॥
 अप्राचपाद् उद्गाहो द्वितीयस्तु ध्रुवः स्मृतः ।
 आमांगस्तु पर्दैः कार्यस्ततोऽप्येष त्रिधातुकः ॥ १५३ ॥
 अनिर्युक्तश्च तालादेरैशस्यानियमत्यतः ।
 पञ्चाङ्गस्तेनकामावादानन्दिन्याख्यजातिमान् ॥ १५४ ॥
 द्रुमो हरदिलासस्य लक्ष्मणं लक्ष्यमैततम् ।
 पदैश्च विरुदैराद्यः क्षण्डो यत्र प्रकल्प्यते ॥ १५५ ॥

पाटैर्द्वितीयखण्डोऽथ तेनकैस्तु तृतीयकः ।
 सोऽयं हरविलासाख्यः प्रबन्धः परिकीर्त्यते ॥ १५६ ॥
 अत्राद्यखण्ड उद्गाहो द्वितीयकतृतीयकौ ।
 ध्रुवः पदान्तरैः कार्य आभोगोऽतस्त्रिधातुकः ॥ १५७ ॥
 तालादिनियमाभावादनिर्युक्तश्च कीर्तितः ।
 पञ्चाङ्गश्च स्वराभावादानन्दिन्याख्यजातिमान् ॥ १५८ ॥
 चतुर्मुखप्रबन्धस्य लक्ष्म सम्यक्प्रचक्ष्महे ।
 यत्र तु स्थायिवर्णेन स्वरैरेकोऽङ्घ्रिद्विरिष्यते ॥ १५९ ॥
 ततस्त्यागोहिवर्णेन पाटैरङ्घ्रिद्वितीयकः ।
 ततोऽवरोहिवर्णेन पदैरङ्घ्रिस्तृतीयकः ॥ १६० ॥
 ततः संचारिवर्णेन तेनैरङ्घ्रिस्तुरीयकः ।
 उद्गाहे च समाप्तिः स्यात्स चतुर्मुख उच्यते ॥ १६१ ॥
 उक्तं स्थाय्यादिघर्णानां लक्ष्म रत्नाकरे स्फुटम् ।
 गानक्रियोच्यते घर्णः सा चतुर्धा निरूपिता ॥ १६२ ॥
 स्थाय्यारोहवरोही च संचारीत्यथ लक्षणम् ।
 स्थित्या स्थित्या प्रयोगः स्यादेकैकस्य स्वरस्य यः ॥ १६३ ॥
 स्थायी घर्णः स विज्ञेयः पराचन्यर्थनामकौ ।
 पतत्संमिश्रणाद्वर्णः संचारी तु भवेदिति ॥ १६४ ॥
 अत्राद्यपादद्वितयमुद्गाह इति कीर्त्यते ।
 द्वितीयं पादयुगलं ध्रुव इत्यभिधीयते ॥ १६५ ॥
 पदान्तरैः स्यादाभोगस्तेनोक्तोऽयं त्रिधातुकः ।
 तालादिनियमाभावादनिर्युक्तश्च कीर्तितः ॥ १६६ ॥
 पञ्चाङ्गो विक्रमाभावादानन्दिन्याख्यजातिमान् ।
 पदद्वीति प्रबन्धोऽथ प्रबोधाय निरूपितः ॥ १६७ ॥

स्वरान्तैर्विरुदैर्यस्याः प्रथमार्धे विरच्यते ।

पाटान्तैर्विरुदैश्चैव द्वितीयार्धे निबध्यते ॥ १६८

यस्याश्च प्रतिपादं स्यादन्तेऽनुप्राससंभवः ।

छन्दसा पद्मङ्गीनाम्ना युक्ता सा पद्मङ्गी मता ॥ १६९ ॥

पद्मङ्गीच्छन्दसो लक्ष्मच्छन्दःशास्त्रे निरूपितम् ।

“षोडश मात्राः पादे पादे

यत्र भवन्ति निरस्तविवादे ।

पद्मङ्गिका जगणेन वियुक्ता

चरमगुरुः सा सद्भिरिहोक्ता ॥”

इदमेव च पद्मङ्ग्या उदाहरणलक्षणे ॥ १७० ॥

तत्राद्यमर्धमुद्गाहो द्वितीयार्धे ध्रुवः स्मृतः ।

आमोगश्च पदैः कार्यस्तेनायं स्यात्त्रिघातुकः ॥ १७१ ॥

निर्युक्तश्च यतश्छन्दोनियमोऽन्तेनफस्ततः ।

आनन्दिनीजातिमांश्चाप्यङ्गपञ्चकसंगतः ॥ १७२ ॥

अथ धीवर्धनो नाम प्रबन्धोऽयं निरूप्यते ।

यत्रोद्गाहस्तु विरुदैः पदैरपि भवेत्क्रमात् ॥ १७३ ॥

पदैः स्वरध्रुवः स्याद्येत्स धीवर्धन उच्यते ।

पदान्तैरिहाभोगः कार्यस्तेन त्रिघातुकः ॥ १७४ ॥

प्रबन्धोऽयमनिर्मुक्तस्तालादिनियमापिधेः ।

पञ्चाङ्गस्तेनकामाद्यादानन्दिन्याप्यजातिमान् ॥ १७५ ॥

अर्धोद्देशप्रमप्राप्तो लक्ष्यते हर्षवर्धनः ।

पदैश्च विरुदैर्यंस्मिन्नुद्गाहो विनिबध्यते ॥ १७६ ॥

स्वरैः पादैर्ध्रुवश्चैयस स्मृतो हर्षवर्धनः ।

यत्र च ॥ १७७ ॥

त्रिमिरक्षैत्रिभिस्तालैः नृतीयां भेद उच्यते ।
 त्रिमिर्दृत्तरन्यितत्वाद्यनुर्थां भेद इष्यते ॥ १९० ॥
 तथा देवत्रयस्तुत्या पञ्चमो भेद उच्यते ।
 एतेषु पञ्चभेदेषु योज्यं त्वामान्यलक्षणम् ॥ १९१ ॥
 यथायोगमिहोद्येय मुद्गप्रादादिविभाजनम् ।
 आभोगश्च पदैः कार्यस्तेनायं स्यात्त्रिधातुकः ॥ १९२ ॥
 छन्दस्तालादिनियमाद्येषु निर्युक्त उच्यते ।
 दीपनीजातिमांश्चापि त्र्योपाद्विरुदतेनयोः ॥ १९३ ॥
 निरूप्यते कन्दुकोऽथ यत्राद्यचरणः पदैः ।
 पाटैर्द्वितीयचरणो विरुदैश्च तृतीयकः ॥ १९४ ॥
 उद्गाहे च समासिश्च स कन्दुक इति स्मृतः ।
 अघ्राद्यपादद्वितयमुद्गाह इति कथ्यते ॥ १९५ ॥
 ध्रुवस्तृतीयपादे स्यात्पदैराभोगकल्पना ।
 तत्रिधातुरनिर्युक्तस्तालादिनियमो न यत् ॥ १९६ ॥
 दीपनीजातिमांश्चापि स्वरतेनकघर्जनात् ।
 निरूप्यतेऽथ घट्टनप्रबन्धस्येह लक्षणम् ॥ १९७ ॥
 प्रबन्धोऽयं त्रिधा प्रोक्तस्तत्राद्यो घटनाभिधः ।
 अधोपघटनाभिर्यः स्याद्वस्तुघटनाद्यः ॥ १९८ ॥
 त्रयाणामपि चैतेषां क्रमाल्लक्षणमुच्यते ।
 छगणौ पगणौ चैव दगणश्चैत्यमी त्रयः ॥ १९९ ॥
 मात्रागणाः स्युः प्रथमे पादे उद्गाहसंज्ञके ।
 तादृगेव द्वितीयाङ्गिः कर्तव्या ध्रुवसङ्गकः ॥ २०० ॥
 विशेषस्त्वत्र चरणे स्वरपाटं प्रकल्पयेत् ।
 पदान्तरैरथाभोग इत्येवं घट्टनं स्मृतम् ॥ २०१ ॥

एवमानन्दिनीजातिप्रबन्धा दश वर्णिताः ।
 अथ यो दीपनीजातिप्रबन्धेष्वपि पञ्चसु ॥ १७८ ॥
 सुदर्शनः पुरोद्दिष्टः स प्रबन्धो निरूप्यते ।
 यत्रोद्ग्राहः पदैः क्लृप्तो विरुदैस्तेनकैर्ध्रुवः ॥ १७९ ॥
 पदान्तरैस्तथाऽऽभोगस्तं चदन्ति सुदर्शनम् ।
 त्रिधातुकः प्रबन्धोऽयमनिर्युक्तस्तथैव च ॥ १८० ॥
 तालादिनियमाभावात्स्वरपाटविवर्जितैः ।
 अङ्गैश्चतुर्भिर्यद्गत्वादीपनीजातिमान्स्मृतः १८१ ॥
 अथोच्यते स्वराङ्गस्य प्रबन्धस्येह लक्षणम् ।
 यत्रोद्ग्राहः पदैर्बद्धः स्वरैर्मैलापकस्तथा ॥ १८२ ॥
 ध्रुवश्च विरुदैस्तत्र न्दग्राहे ताल एककः ।
 मैलापके तु द्वौ तालौ ध्रुवे तालास्त्रयः पुनः ॥ १८३ ॥
 स स्वराङ्ग इति प्रोक्तो गान्धर्व्यां मालवधिया ।
 आभोगः पूर्ययाकार्यश्चतुर्धातुरतस्तथयम् ॥ १८४ ॥
 नियुक्तो रागनियमात्पाटतेनकवर्जितैः ।
 चतुरङ्गैर्नियद्गत्वादीपनीजातिमान्स्मृतः ॥ १८५ ॥
 अथोच्यते त्रिमङ्गयाद्यप्रबन्धस्येह लक्षणम् ।
 स्वरैः पाटैः पदैर्ध्रुवैः क्रमेण विनियन्ता ॥ १८६ ॥
 सामान्यलक्षणं तस्य स च पञ्चविधः स्मृतः ।
 त्रिमङ्गिताले तु लघुद्वयं गुरुरयोष्यते ॥ १८७ ॥
 इत्येयंलक्षणोपेतत्रिमङ्गीतालसंगतः ।
 त्रिमङ्गपाठ्यः प्रबन्धः स्यादित्येको भेद इतिगः ॥ १८८ ॥
 त्रिमङ्गपाठ्येन गृतेन पठन्दात्तात्प्रोदितेन च ।
 चष्यते स त्रिमङ्गिः स्यादिति भेदो द्वितीयकः ॥ १८९ ॥

तदप्युत्कलिका चैव चूर्णिका ललितं तथा ।
 वृत्तगन्धि च खण्डं च चित्रं चेत्यपि षड्विधम् ॥ २१४ ॥
 एतेषां रसभेदाश्च वर्णाश्चाप्यधिदेवताः ।
 नियता वृत्तिभेदाश्च गतिभेदा द्रुतादयः ॥ २१५ ॥
 द्वैविध्यमभ्युपेतस्य वेणीमिश्रत्वभेदतः ।
 सर्वे रत्नाकरे प्रोक्तं तत्रत्यमवगम्यताम् ॥ २१६ ॥
 फलतो न विशेषोऽस्तीत्यस्माभिस्तदुपेक्षितम् ।
 अथ गद्यस्य रचनाप्रकारः प्रतिपाद्यते ॥ २१७ ॥
 प्रणवाद्यमतालं च गमकै रचितैर्युतम् ।
 युक्तं स्थाय्यादिवर्णैश्च गायेत्पदकदम्बकम् ॥ २१८ ॥
 ततः प्रबन्धनामाङ्कं चद्धमैच्छिकतालतः ।
 अवान्तरानेकपदसमुदायात्मकं तथा ॥ २१९ ॥
 पदद्वयं नियधीयाद् द्विर्गैयं तत्पृथक्त्वतः ।
 विलम्बितलयोपेतं प्रयोगं परिकल्पयेत् ॥ २२० ॥
 ततो वाग्येयकारस्य गायकस्य च नामनी ।
 सताले विनिवधीयाद्विलम्बितलयान्विते ॥ २२१ ॥
 पुनश्च द्रुतमानेन प्रबन्धः सकलोऽपि च ।
 पूर्वोक्तेन क्रमेणैव गातव्यस्तदनन्तरम् ॥ २२२ ॥
 पूर्वोर्जितपदद्वन्द्वे प्रथमस्य पदस्य तु ।
 आदिमारभ्य तत्तालं विलम्बितलयान्वितम् ॥ २२३ ॥
 एकवारं प्रयुज्याथ न्यासं कुर्यादिति स्थितिः ।
 अत्राद्यभाग उद्गाहो द्वेषो यस्तालवर्जितः ॥ २२४ ॥
 यस्तु तालेन सहितः पदद्वन्द्वात्मकः पृथक् ।
 द्विर्गातव्यो द्वितीयः स भागस्तु ध्रुव उच्यते ॥ २२५ ॥

- वदने त्रितयेऽप्यन्यैः पदैराभोगकल्पनम् ।
 पणमात्रकः स्याच्छगणः पगणः पञ्चमात्रकः ॥ २०२ ॥
 चतुर्मात्रस्तु चगणस्त्रिमात्रस्तगणः स्मृतः ।
 दगणस्तु द्विमात्रः स्यादित्येतद्गणलक्षणम् ॥ २०३ ॥
 त्रिधातुकः प्रबन्धोऽयमनिर्युक्तस्तथैव च ।
 हीनो विरुदतेनाभ्यां चतुरङ्गसमन्वितः ॥ २०४ ॥
 दीपनीजातिमानेष भवतीत्यवधार्यताम् ।
 तदेवं दीपनीजातिप्रबन्धाः पञ्च लक्षिताः ॥ २०५ ॥
 अथ द्वयष्टप्रबन्धेषु भावनीजातिभागिषु ।
 वर्णः प्रथममुद्दिष्टो वर्ण्यते तस्य लक्षणम् ॥ २०६ ॥
 विरुदैर्विनिवर्धयेते यत्रोद्ग्राहध्रुवौ पुनः ।
 आभोगश्च पदैर्यत्र यश्च कर्णाटभाषया ॥ २०७ ॥
 वर्णतालैः चोपेतः स वर्ण इति कथ्यते ।
 त्रिविधः स च वर्णाख्यतालत्रैर्विध्यतः स्मृतः ॥ २०८ ॥
 वर्णतालस्यश्चमिश्चचतुरश्रतया त्रिधा ।
 प्रथमवर्णं लघुधैव द्रुतद्वन्द्वं लघुद्वयम् ॥ २०९ ॥
 चतुष्काणि विरामान्तद्रुतानां त्रीण्यथ स्मृतः ।
 गुरुद्रुतद्वयं मिथे पुनर्गुरुलघुः गुरुः ॥ २१० ॥
 गुरुलघुद्रुतधैव गुरुश्च चतुरश्रके ।
 त्रिधातुकः प्रबन्धोऽयं नियमात्तालभाषयोः ॥ २११ ॥
 नियुक्तस्तान्यविरुदपदैरङ्गैस्त्रिमिः पुनः ।
 बन्धनेन परिक्षेपो भाषनीजातिमानिति ॥ २१२ ॥
 अथ गद्यप्रबन्धस्य कथ्यते लक्षणं स्मृतम् ।
 गद्यं नाम स्मृतं छन्दोर्दाने पदकदम्बकम् ॥ २१३ ॥

तदप्युत्कलिका चैव चूर्णिका ललितं तथा ।
 वृत्तगन्धि च खण्डं च विभ्रं चेत्यपि पद्द्विधम् ॥ २१४ ॥
 एतेषां रसभेदाश्च वर्णाश्चाप्यधिदेवताः ।
 नियता वृत्तिभेदाश्च गतिभेदा द्रुतादयः ॥ २१५ ॥
 द्वैविध्यमभ्युपेतस्य वेणीमिश्रत्वभेदतः ।
 सर्वे रत्नाकरे प्रोक्तं तत्रत्यमवगम्यताम् ॥ २१६ ॥
 फलतो न विशेषोऽस्तीत्यस्माभिस्तदुपेक्षितम् ।
 अथ गद्यस्य रचनाप्रकारः प्रतिपाद्यते ॥ २१७ ॥
 प्रणवाद्यमतालं च गमकै रचितैर्युतम् ।
 युक्तं स्थाय्यादिवर्णैश्च गायेःपदकदम्बकम् ॥ २१८ ॥
 ततः प्रबन्धनामाङ्कं यद्भ्रमैच्छिकतालतः ।
 अवान्तरानेकपदसमुदायात्मकं तथा ॥ २१९ ॥
 पदद्वयं निवध्नीयाद् द्विर्गैयं तत्पृथक्त्वतः ।
 विलम्बितलयोपेतं प्रयोगं परिकल्पयेत् ॥ २२० ॥
 ततो वाग्गेयकारस्य गायकस्य च नामनी ।
 सताले विनिवध्नीयाद्विलम्बितलयान्विते ॥ २२१ ॥
 पुनश्च द्रुतमानेन प्रबन्धः सकलोऽपि च ।
 पूर्वोक्तेन क्रमेणैव गातव्यस्तदनन्तरम् ॥ २२२ ॥
 पूर्वोर्जितपदद्वन्द्वे प्रथमस्य पदस्य तु ।
 आदिमारभ्य तत्तालं विलम्बितलयान्वितम् ॥ २२३ ॥
 एकवारं प्रयुज्याथ न्यासं कुर्यादिति स्थितिः ।
 अत्राद्यभाग उद्गाहो ह्येयो यस्तालवर्जितः ॥ २२४ ॥
 यस्तु तालेन सहितः पदद्वन्द्व्यात्मकः पृथक् ।
 द्विर्गातव्यो द्वितीयः स भागस्तु ध्रुव उच्यते ॥ २२५ ॥

त्रिधातुकः प्रबन्धोऽयं छन्दोनियमकीर्तनात् ।
 निर्युक्तः पाटविरुदपदैरङ्गैस्त्रिभिर्युतः ॥ २३६ ॥
 भाषणीजातिमांश्चापि भवतीत्यवधार्यताम् ।
 एकोनत्रिंशदाख्याताः कंदभेदास्तु शार्ङ्गिणा ॥ २३७ ॥
 निरूप्यतेऽथ कैषाड प्रबन्धस्येह लक्षणम् ।
 यत्रोद्ग्राहो ध्रुवश्चैव पाटैरेव निबध्यते ॥ २३८ ॥
 आभोगस्तु पदैर्यस्मिन्नुद्ग्राहे च समापनम् ।
 स कैषाड इति प्रोक्तः करपाटप्रधानकः ॥ २३९ ॥
 प्रबन्धः करपाटाख्यस्तदपभ्रंशनामतः ।
 कैषाड इति लोकेऽस्मिन्सर्वत्र व्यवहारभाक् ॥ २४० ॥
 सार्थकैरर्थहीनैश्च पाटैः स द्विविधो मतः ।
 स शुद्धैर्मिश्रितैः पाटैः शुद्धो मिश्र इति द्विधा ॥ २४१ ॥
 शुद्धत्वं नाम पाटानां मुखवाद्याक्षरैः सह ।
 अयुक्तत्वं मिश्रता तु तैर्युक्तत्वमितोर्यते ॥ २४२ ॥
 त्रिधातुरप्यनिर्युक्तः पाटतालपदैस्त्रिभिः ।
 अङ्गैरुपनिबद्धत्वाद्भाषणीजातिमांस्तथा ॥ २४३ ॥
 अधाङ्गचारिणी नाम प्रबन्धः प्रतिपाद्यते ।
 यत्रोद्ग्राहध्रुवौ वीररीद्राख्यरससंयुतैः ॥ २४४ ॥
 विरुदैर्धिनियच्येते तालेनेष्टेन केनचित् ।
 गाढनेष्टप्रबन्धाख्याविख्यापनमनोहरैः ॥ २४५ ॥
 आभोगश्च पदैर्यस्यां कथिता साऽङ्गचारिणी ।
 त्रिधातुकः प्रबन्धोऽयमनिर्युक्तश्च कीर्तितः ॥ २४६ ॥
 अङ्गैस्त्रिभिश्च विरुदपदतालैर्निबन्धनात् ।
 भाषणीजातिमांश्चापि मयेद्ग्राहकरे पुनः २४७ ॥

भेदाः षडङ्गचारिण्या वासवाद्या निरूपिताः ।
 ते तत्रैवावगन्तव्या इति सर्वे समञ्जसम् ॥ २४८ ॥
 निरूप्यतेऽथ वर्तन्याः प्रबन्धस्येह लक्षणम् ।
 स्वराद्यकरणस्य प्राक्प्रबन्धस्य यदीरितम् ॥ २४९ ॥
 लक्ष्मोद्गाहं ध्रुवे चैव निविडस्वरगद्धता ।
 आभोगे पदवद्धत्वं भवेदिति तथैव च ॥ २५० ॥
 वर्तन्यामपि विक्षेपं विशेषस्तु प्रदर्शयते ।
 स्वराद्यकरणे प्रोक्तो रासस्तालां द्रुतोलयः ॥ २५१ ॥
 वर्तन्यां तु न रासः स्यात्तालः किं चैच्छिको भवेत् ।
 विलम्बितलयश्चाथ गाने रीतिः प्रदर्शयते ॥ २५२ ॥
 उद्गाहं तु द्विद्वद्गायेद् ध्रुवाभोगी सकृत्पुनः ।
 ध्रुवे न्यासस्ततो यस्यां वर्तनी सा प्रकीर्तिता ॥ २५३ ॥
 त्रिधातुकः प्रबन्धोऽयमनिर्युक्तस्तथैव च ।
 पदतालस्वरैर्योगात्प्रयुक्तोऽयं भाषनीयुतः ॥ २५४ ॥
 अथ लक्षणमार्यायाः प्रबन्धस्य निरूप्यते ।
 आर्यागृत्तेन रचितामार्यामार्याः प्रचक्षते ॥ २५५ ॥
 आर्यागृत्तस्य घाघान्ते चरणान्तेऽथ वा स्वराः ।
 प्रयोज्यास्तत्र चाघार्धमुद्गाहं परिकल्पयेत् ॥ २५६ ॥
 तत्तद् द्वियारं गातव्यं द्वितीयार्धं भवेद् ध्रुवः ।
 तत्तु गेयं सकृत्पश्चादाभोगे परिकल्पयेत् ॥ २५७ ॥
 गातनेहप्रबन्धाङ्गमुद्गाहं च समापयेत् ।
 इत्मार्याप्रबन्धस्य लक्षणे परिचक्षते ॥ २५८ ॥

वृत्तरत्नाकरे प्रोक्तमार्यावृत्तस्य लक्षणम् ।

“ लक्ष्मैतत्सप्त गणा
गोपेता भवति नेह विपमे जः ।

पष्ठोऽयं नलघू वा
प्रथमेऽर्धे नियतमार्यायाः ॥

पष्ठे द्वितीयलान् न्ळे
परके मुखलाद्य स यतिपदनियमः ।

चरमेऽर्धे पञ्चमके
तस्मादिह भवति पष्ठो लः ॥ ”

उदाहरणमप्येतदार्यावृत्तस्य संमतम् ॥ २५९ ॥

अस्यायमर्थ आर्यायाः प्रथमार्धे प्रकीर्तिताः ।

गणाः सप्त गुरुश्चैव विपमे जगणो न च ॥ २६० ॥

पष्ठोऽयं जगणः प्रोक्तस्तत्स्थाने नलघू च वा ।

नगणश्च लघुश्चेति जानं लघुचतुष्टयम् ॥ २६१ ॥

इत्यार्याप्रथमार्धस्य लक्षणं विशदीकृतम् ।

तदुत्तरार्धेऽपि गणाः सतीव च गुरुस्तथा ॥ २६२ ॥

किं तु पष्ठो गणस्तस्मिन्नेक एव लघुर्मयेत् ।

आर्यावृत्ते चतुर्मात्रा गणा ग्राह्या इति स्थितिः ॥ २६३ ॥

आर्याभिदास्तु लक्ष्म्याद्याः पद्यिदातिरुदाहृतः ।

रत्नाकरे न ते लक्ष्ये प्रसिद्धा इत्युपेक्षिताः ॥ २६४ ॥

त्रिधातुफः प्रबन्धाऽयं छन्दानियमबन्धनात् ।

निर्गुणस्त्रिभिरङ्गैश्च पदतान्द्वयगन्मकैः ॥ २६५ ॥

पञ्चन्यादयगन्तव्यो मापनीजानिमानिति ।

अथ गाथाप्रबन्धस्य स्वरूपमभिधीयते ॥ २६६ ॥

आर्यालक्षणमेवेदं गाथाया अपि लक्षणम् ।
किं त्वार्या संस्कृतपदैर्बद्धव्येति व्यवस्थितिः ॥ २६७ ॥

गाथा तु प्राकृतपदैर्बद्धव्येत्यनयोभिदा ।
निर्युक्तत्वत्रिधातुत्वभावनीजातिशालिताः ॥ २६८ ॥

गाथायामिह चिह्नेयास्त्वार्यालक्ष्मातिदेशतः ।
अथ क्रौञ्चपदो नाम प्रबन्धः प्रतिपाद्यते ॥ २६९ ॥

यञ्चोद्ग्राहः स्वरैर्बद्धः पदैस्तु ध्रुव इष्यते ।
पदान्तरैस्तथाऽऽभोगो गातृनामादिचिह्नितः ॥ २७० ॥

प्रतितालाख्यतालेन वक्ष्यमाणेन यो युतः ।
यञ्चोद्ग्राहधृतन्यासः स तु क्रौञ्चपदः स्मृतः ॥ २७१ ॥

लघुद्रुतद्वयं चैव प्रतिताले प्रचक्षते ।
स च श्रेया क्रौञ्चपदनामवृत्तसमन्वितः ॥ २७२ ॥

तद्बृत्तरहितश्चेति तत्र क्रौञ्चपदाभिधम् ।
धृत्तं कीदृशमित्युक्ते तद्व्यलक्षणमुदीर्यते ॥ २७३ ॥

आदौ तु भगणः प्रोक्तो भगणस्तदनन्तरम् ।
सगणो भगणश्चैव चत्वारो भगणास्तथा ॥ २७४ ॥

( ) गुरुश्च यत्र दृश्यन्ते चरणेषु चतुर्व्यंपि ।
धृत्तं क्रौञ्चपदं तत्स्यादस्योदाहरणं पुनः ॥ २७५ ॥

“या कपिलाक्षी पिङ्गलकेशी कान्ठिकचिरनुदिनमनुनयपाठिना
दीर्घतरामिः स्थूलशिरामिः पश्चिमतपपुरतिशयकुटिलगतिः ।

आयतजङ्घा निम्नकपोला लघुतरकुचमुगपरिचितद्वया
सा परिहार्या क्रौञ्चपदा स्त्री ध्रुवमिह निरपधि शुभमभिल-
षता ॥”

निवद्धत्वेन विज्ञेयो भावनीजातिमांस्तथा ।
 लक्षणं तोटकस्याथ कथ्यते यः प्रवध्यते ॥ २८६ ॥
 तोटकाख्येन वृत्तेन स तोटक इति स्मृतः ।
 लक्ष्म तोटकवृत्तस्य वृत्तरत्नाकरे स्फुटम् ॥ २८७ ॥
 “इह तोटकमम्बुधिसैः कथितम्”
 अस्यायमर्थः सगणैश्चतुर्भिस्तोटकं स्मृतम् ।
 इदमेवास्य लक्ष्यं च ज्ञेयमत्र च तोटकम् ॥ २८८ ॥
 प्रयोज्याः प्रतिपादान्तं स्वराः पूर्वषडत्र च ।
 उद्ग्राहः प्रथमार्धे स्यादुत्तरार्धे ध्रुवः स्मृतः ॥ २८९ ॥
 आभोगः पूर्ववत्कार्यस्तेनाथ स्यात्त्रिघातुकः ।
 निर्युक्तो घृत्तनियमात्स्वरतालपदैस्त्रिभिः ॥ २९० ॥
 अङ्कैरुपनियद्धत्वाङ्गायनीजातिमांस्तथा ।
 ईसलीलप्रयन्धस्य लक्षणं प्रतिपाद्यते ॥ २९१ ॥
 पदैर्यत्रायपादः स्यात्पाटैरेव द्वितीयकः ।
 ईसलीलाख्यतालेन युक्तोऽयं हंनलीलकः ॥ २९२ ॥
 ईसलीलाख्यताले च यगणश्च लघुर्गुणः ।
 अत्रायपाद उद्ग्राहो द्वितीयस्तु ध्रुवः स्मृतः ॥ २९३ ॥
 पदान्तरैस्तथाऽऽभोगस्तेनाथ स्यात्त्रिघातुकः ।
 निर्युक्तस्तालनियमात्पाटनालपदात्मकैः ॥ २९४ ॥
 त्रिभिरङ्कैर्नियद्धत्वाङ्गायनीजातिमानपि ।
 चतुष्पदीप्रयन्धोऽथ लक्ष्यते लक्ष्यमेमतः ॥ २९५ ॥
 यस्या द्वितीयके पादे तुर्यपादे गृह्यवृत्तम् ।
 मयन्ति द्वयष्टमेत्याका मात्रा लक्ष्यवृत्तमित्यतः ॥ २९६ ॥

प्रबन्धप्रकरणम् ।

- प्रथमे च तृतीयेऽङ्घ्रौ मात्राः पञ्चदशैव च ।
 मिथार्थयमकोपेतं यस्यामर्धद्वयं भवेत् ॥ २९७ ॥
- आद्यमर्धं स्वरान्तं स्यात्तेतान्तं स्याद् द्वितीयकम् ।
 तेनकन्याससंयुक्ता गेया कर्णाटभापया ॥ २९८ ॥
- तालैः रहिता सेयं चतुष्पद्यभिधीयते ।
 अर्थे सत्यर्थमित्रानां वर्णानां या पुनःश्रुतिः ॥ २९९ ॥
- यमकं तद्भवेदित्थं यमकसाः प्रचक्षते ।
 अत्र स्वरान्तमाद्यार्धमुद्ग्राहं परिकल्पयेत् ॥ ३०० ॥
- तेनकान्तं द्वितीयाधे ध्रुवत्वेन प्रकल्पयेत् ।
 आभोगः पूर्ववत्कार्यस्तेनायं स्यात्त्रिधातुकः ॥ ३०१ ॥
- मापानियमयुक्तत्वान्निर्युक्तश्च प्रकीर्तितः ।
 पदतेनस्वरैस्त्र्यङ्गैर्वदन्त्याद्भ्रायनोयुतः ॥ ३०२ ॥
- निरूप्यतेऽद्य वीरधीप्रबन्धस्येह लक्षणम् ।
 यत्रोद्ग्राहः पदैर्वज्रं विरुदैस्तु ध्रुवो भवेत् ॥ ३०३ ॥
- पदान्तरैस्तथाऽऽभोगो वीरधीरिति न स्मृतः ।
 त्रिधातुकः प्रबन्धोऽयमनिर्युक्तश्च कीर्तितः ॥ ३०४ ॥
- नान्द्राद्यनियमान्तालपदाभ्यां विरुदेन च ।
 यज्ञोऽयमङ्गप्रयुग्भावनांजातिमांस्तथा ॥ ३०५ ॥
- उच्यते मङ्गान्द्राद्यप्रबन्धस्येह लक्षणम् ।
 यः वीरदिक्यास्वरान्तेन गीतो निःस्वात्मज्ञिना ॥ ३०६ ॥
- तालेन च निवसोऽयं मङ्गान्द्राद्यार उच्यते ।
 त्रिविधः स च गद्यात्मा पद्यात्मा चोत्तमपात्मकः ॥
- पादान्ते वाऽप्य वाऽध्याग्ने प्रयोग्यास्तत्र न स्मरतः
 रागगनु केशिकी नाम भाष्यारागः प्रकीर्तितः ॥ ३०७ ॥

तदेवं वर्णिता द्वयष्टप्रबन्धा भावनीयुताः ।
 अथ द्वाविंशतिस्तारावलीजातिसम्बन्धिताः ॥ ३१७ ॥
 प्रबन्धाः पूर्वमुद्दिष्टास्तत्राप्यादौ प्रकीर्तिताः ।
 एलाप्रबन्धस्तस्येह लक्ष्म सम्यक्प्रचक्ष्महे ॥ ३१८ ॥
 एलायास्तावदुद्ग्राहे प्रयः पादाः प्रकीर्तिताः ।
 तत्राद्यपादे प्रथमं द्वे खण्डे परिकल्पयेत् ॥ ३१९ ॥
 तयोश्च खण्डयोर्घातुरेको मातुस्तु भिद्यते ।
 धातुर्नाम स्वरः प्रोक्तां मातुरक्षरमुच्यते ॥ ३२० ॥
 एतच्च खण्डयुगलं सानुप्रासं प्रकल्पयेत् ।
 षण्णसाम्यमनुप्रास इत्यनुप्रासलक्षणम् ॥ ३२१ ॥
 ततः परं प्रयोगस्तु गमकालतिलक्षणः ।
 किञ्चित्पदान्वितध्वान्ते कर्तव्यस्तदनन्तरम् ॥ ३२२ ॥
 पञ्चपाठ्यानि गेयानि पदानि त्रीणि तत्र च ।
 आद्ये पितृभ्यमानेन तृतीयं द्रुतमानतः ॥ ३२३ ॥
 अत्र गण्डद्वयं तारप्रथमं पदमुच्यते ।
 ततः परं प्रयोगो यस्तद् द्वितीयं पदं स्मृतम् ॥ ३२४ ॥
 तृतीयं च चतुर्थं च पञ्चमं च षष्ठापमम् ।
 पदानि पञ्चपाठ्यानि मयन्ति त्रीण्यतः पुनः ॥ ३२५ ॥
 पदानि षष्ठ्युजातानि तदेतत्पदपत्रकम् ।
 उद्ग्राहे प्रथमः पादो मण्ठीय्यपभाषणाम् ॥ ३२६ ॥
 एतत्प्रथमपादोऽपलक्षणेनैव कल्पयेत् ।
 द्वितीयमपि खण्डादे पादं पञ्चपाठ्यमकम् ॥ ३२७ ॥
 ध्याद्यद्वितीययोस्तत्राप्यद्वितीयं भाषणम् ।
 मातुस्तु द्विजं स्येति मन्त्रादाः षष्ठापमे ॥ ३२८ ॥

एवंलक्षण एव स्यात्तृतीयचरणोऽपि च ।
 किं तु तत्र विशेषोऽस्ति कश्चित्तमभिदध्महे ॥ ३२९ ॥
 आदौ खण्डद्वयं गीत्वा सानुप्रासैकधातुकम् ।
 ततः केवलसंयुद्धिपदैरन्ते समन्वितम् ॥ ३३० ॥
 पूर्वपादद्वययुतप्रयोगापेक्षया पुनः ।
 भिन्नधातुं प्रकुर्वीत प्रयोगमिति निर्णयः ॥ ३३१ ॥
 संमेश्वरादयस्त्वेके चतुर्धातुत्ववादिनः ।
 एतेषु द्वादशपदेष्वेकादशपदात्मकम् ॥ ३३२ ॥
 उद्ग्राहमुररीकृत्य पदं द्वादशकं पुनः ।
 आहुर्मैलापकं तेन मतभेदोऽत्र विद्यते ॥ ३३३ ॥
 एवमुद्ग्राहमेलापौ निबध्य तदनन्तरम् ।
 ध्रुवं विरचयेत्सोऽपि त्रिपदात्मा प्रकीर्तितः ॥ ३३४ ॥
 तत्रायं च द्वितीयं च पदं स्यान्मध्यमानतः ।
 निबद्धं धातुनैकेन मातुभेदयुतं तथा ॥ ३३५ ॥
 तृतीयं तु पदं पूर्वपदाभ्यां भिन्नधातुकम् ।
 स्याद्विलम्बितमानं च त्रिष्वेतेषु पदेष्वपि ॥ ३३६ ॥
 यत्र कुत्रापि कर्तव्यं नेतृनामाङ्गनं पुनः ।
 एवं ध्रुवं त्रीणि पदान्युद्ग्राहे द्वादशेति च ॥ ३३७ ॥
 योगे पञ्चदशाभूवन्पदानीत्यवधार्यताम् ।
 गान्धर्ववन्धनामाङ्गमाभोगमथ कल्पयेत् ॥ ३३८ ॥
 आभोगः सर्वं पर्येष पदमेकमिति स्थितिः ।
 तस्मादेलाप्रवन्धोऽयं जातो द्व्यष्टपदात्मकः ॥ ३३९ ॥
 एवंविधं पुनर्गीत्वा प्रवन्धं सर्वमप्यथ ।
 न्यासं कुर्याद् ध्रुवं तालनियमस्यथ कथ्यते ॥ ३४० ॥

मद्द्वितीयकङ्कालप्रतितालेषु कश्चन ।
 ताल एलाप्रबन्धेऽस्मिन्व्योञ्जनीयो न चापरः ॥ ३४१ ॥
 चतुर्णामपि तालानामेतेषां लक्षणं ध्रुवे ।
 स्वरप्रकरणे पूर्वं मद्दलक्षणमीरितम् ॥ ३४२ ॥
 द्वितीयताले कथितं द्रुतद्वन्द्वं लघुद्वयम् ।
 उक्तश्चतुर्धा कङ्कालः पूर्णः खण्डः समोऽसमः ॥ ३४३ ॥
 चतुर्द्रुती गलौ पूर्णः खण्डो दौ च गुरुद्वयम् ।
 समो गुरु द्वौ लघ्वन्तौ विषमो लाद् गुरुद्वयम् ॥ ३४४ ॥
 लो द्रुतौ प्रतितालः स्यादित्येवं ताललक्षणम् ।
 इत्युक्तस्तालनियमः प्रबन्धेऽस्मिन्ग्रहस्त्विह ॥ ३४५ ॥
 अतीतो याऽनागतो या भवेदिच्छानुसारतः ।
 तथातीतग्रहो नाम यत्र तालं विना पुरा ॥ ३४६ ॥
 सरुद् गीत्या तु गातव्यं तालं गृह्णाति चेत्युनः ।
 तदाऽतीतग्रहः प्रोक्तोऽनागतग्रह उच्यते ॥ ३४७ ॥
 यत्र गीतं विनैवादौ तालमादाय चेतसरुद् ।
 गेयं गायति सोऽयं स्यादनागत इति ग्रहः ॥ ३४८ ॥
 एवमेलाप्रबन्धस्य प्रोक्तं सामान्यलक्षणम् ।
 अत्र च द्वयद्वयसंख्यानां पदानां नामदेयताः ॥ ३४९ ॥
 उक्ता रदाकरं तनु चोर्ध्वं तत्रैव यतंताम् ।
 निरूप्यन्ते दश प्राणाः संप्रत्येलापदस्थिताः ॥ ३५० ॥
 समानो मधुरः सान्द्रः कान्तो दीप्तः समादितः ।
 अग्राम्यः सुषुमारब्ध प्रसन्नोऽस्थिनापिति ॥ ३५१ ॥
 दश प्राणाः समुद्दिष्टा द्वयद्वयु स्युः पदेष्वपि ।
 कथं ननु दश प्राणाः पदेषु द्वयद्वयु स्थिताः ॥ ३५२ ॥

संख्याविरोध इति चेदत्रेदमभिधीयते ।
 द्वयोस्त्रयाणामपि पदानामेक एव चेत् ॥ ३५३ ॥
 प्राणः संयोज्यते कुत्र विरोधेनावरोधनम् ।
 तथाऽपि प्रथमे पादे प्रयोगात्मकमस्ति यत् ॥ ३५४ ॥
 पदं द्वितीयं यदपि द्वितीयाङ्गौ द्वितीयकम् ।
 प्रयोगाख्यं पदं प्राणमेकमेव तयोर्द्वयोः ॥ ३५५ ॥
 योजयेदेकधातुत्वात्समानं नाम नामतः ।
 तथा प्रथमपादस्थं यत्पल्लवपदत्रयम् ॥ ३५६ ॥
 यच्च द्वितीयपादस्थं पल्लवाख्यं पदत्रयम् ।
 घणामप्येकधातुत्वात्क्रमेणैव द्वयोर्द्वयोः ॥ ३५७ ॥
 मधुराख्यं सान्द्रसंज्ञं कान्ताख्यं चैव योजयेत् ।
 तथा पादत्रयस्थानां द्विखण्डात्मत्यमेयुपाम् ॥ ३५८ ॥
 पदानामेकधातुत्वात्त्रयाणामपि तेऽप्यतः ।
 एक एव पुनः प्राणो दीप्तसंज्ञः प्रकीर्तितः ॥ ३५९ ॥
 पदेभ्येकादशस्वेवं पञ्च प्राणास्तु योजिताः ।
 एतेषु द्वादशाद्येषु पञ्चस्वथ यथाक्रमम् ॥ ३६० ॥
 समाहिताग्राम्यमुखान्प्राणान्पञ्चापि योजयेत् ।
 एवमेलामयन्धस्य द्वयष्टसंख्यपदेऽपि ॥ ३६१ ॥
 प्राणा दश वसन्तीति कल्लिनायेन दर्शितम् ।
 कथं लक्षणमेतेषां प्राणानामभिधीयते ॥ ३६२ ॥
 अल्पाक्षरोऽल्पस्यरक्ष समान इति कथ्यते ।
 अथ प्राणो भयत्याद्यद्वितीयाङ्गमिङ्गयोर्द्वयोः ॥ ३६३ ॥
 प्रयोगात्मकयोर्द्वयोः पदयोरत एव हि ।
 अल्पाक्षरत्प्रमेतस्य प्रयोगाद्यप्यणारूवेत् ॥ ३६४ ॥

प्राणोऽयं कान्तनामाऽऽद्यद्वितीयचरणस्थयोः ।
 अन्त्ययोः पङ्क्त्याख्यानपदयोर्विनियुज्यते ॥ ३७७ ॥
 दीप्तनादो भवेद्दीप्तनामा प्राणस्तु पञ्चमः ।
 स्वरस्य दीप्तता नाम परिपूर्तिरिति स्मृता ॥ ३७८ ॥
 अयमङ्घ्रिप्रयेज्वेषु द्विखण्डात्मसु च त्रिषु ।
 पदेषु योजनीयः स्यादित्याहुर्गातकोविदाः ॥ ३७९ ॥
 समाहिताख्यो यः प्राणः पष्ठस्तस्य तु लक्षणम् ।
 स्थायिवर्णनिविष्टत्वमस्य तात्पर्यमुच्यते ॥ ३८० ॥
 तृतीयस्य तु पादस्य प्रयोगात्मकमस्ति यत् ।
 पदमाद्यद्वितीयाङ्घ्रिप्रयोगाभ्यां विलक्षणम् ॥ ३८१ ॥
 तत्रोचितस्वरांस्तारस्थायित्वेन प्रकल्प्य च ।
 कृतायां गमकालप्तौ स्थायिस्थः स्यात्समाहितः ॥ ३८२ ॥
 अथाग्राम्याभिधः प्राणः सप्तमस्तस्य लक्षणम् ।
 अक्षराणां स्वराणामप्यावृत्त्याऽग्राम्य उच्यते ॥ ३८३ ॥
 स्वराक्षराणामावृत्तिश्चक्रवालवदुच्यते ।
 प्राणोऽयं ध्रुवखण्डस्य प्रथमे योज्यतां पदे ॥ ३८४ ॥
 प्रसन्नो नाम नवमः प्राणस्तस्य तु लक्षणम् ।
 यत्र तावत्पदानां स्याज्झटित्यर्थप्रबोधनम् ॥ ३८५ ॥
 विविक्तरूपता मन्द्रस्थानादीनां स्वराचलेः ।
 प्रसन्नो नवमः प्राणः कथितो भरतादिभिः ॥ ३८६ ॥
 ओजस्वी नाम दशमः प्राणस्तस्य तु लक्षणम् ।
 यस्मिन्समासभूयस्त्वं स ओजस्वीति कथ्यते ॥ ३८७ ॥
 कर्तव्यं तच्च भूयस्त्वं तानेषु च पदेषु च ।
 अथमानोगरूपेऽन्त्ये विनियोज्यः पदे स्मृतः ॥ ३८८ ॥

-एवमेलाप्रबन्धस्य द्वयसंख्यपदेष्वपि ।
 निरूपिता दश प्राणा योजनीया इति स्थितिः ॥ ३८९ ॥
 नो चेत्प्रबन्धपुरुषो निष्प्राणः किमु शोभते ।
 तस्माद्वाग्गेयकारेण यथा प्राणा दशाप्यमी ॥ ३९० ॥
 एलापदनिविष्टाः स्युस्तथा यत्नो विधीयताम् ।
 तादृगेव भवत्येला कर्तुर्मेतुश्च सौख्यदा ॥ ३९१ ॥
 नो चेदनिष्टदेत्युक्तं मतङ्गेन महात्मना ।
 एतैव लक्षिता सेयं चतुर्धा परिकीर्तिता ॥ ३९२ ॥
 गणैलाऽऽद्याऽथ मात्रैला चर्णैलाऽथ ततः परम् ।
 देशैला चेति तत्रादौ गणैलायास्तु लक्षणम् ॥ ३९३ ॥
 यत्तु गणा निरूप्यन्ते समूहो गण उच्यते ।
 स च द्वेषा चर्णगणो मात्रागण इति क्रमात् ॥ ३९४ ॥
 यणोऽपि द्विविधः प्रोक्तो गुरुर्लघुरिति क्रमात् ।
 तत्रानुस्वारसंयुक्तो विमर्गेण समन्वितः । ३९५ ॥
 ध्यञ्जनान्तस्तथा दीर्घो युक्ताक्षरपरस्तथा ।
 यणो यः स गुरुर्नैयस्तद्व्यां लघुरुच्यते ॥ ३९६ ॥
 सानुस्वारो यथा कं नं च छमित्वादिफो गुरुः ।
 सविमर्गो यथा कः म इत्यादिगुंरुच्यते ॥ ३९७ ॥
 ध्यञ्जनान्तस्तदित्यत्र तयणो गुरुच्यते ।
 दीर्घः कागादिफो यणो युक्ताक्षरपरो यथा ॥ ३९८ ॥
 मयैत्यत्र स इत्येव यणो गुरुरिति स्मृतः ।
 पादान्तस्यो लघुर्यणो पिकल्पेन गुरुर्नैयम् ॥ ३९९ ॥
 गुरुर्द्विमात्रको दीर्घो लघुः स्यादेकमात्रकः ।
 क्रतुर्वेन लघुर्लैव्यो धमर्गेण गुरुर्लियौ ॥ ४०० ॥

जिह्वामूलीययोगे वाऽप्युपध्मानीयसंगतौ ।
रह्ययोगे लघुवर्णो विकल्पेन गुरुर्भवेत् ॥ ४०१ ॥
तेन युक्तपरत्थोत्थगुरुत्वस्यापचादनम् ।

यथा—“तरुणं सर्पपशाकं
नवोदनं पिच्छिलानि च दधीनि ।
अल्पव्ययेन सुन्दरि
प्राम्यजनो मृष्टमदनाति ॥”

अत्र तावत्सुन्दरीति पदे रीत्येतदक्षरम् ॥ ४०२ ॥
युक्ताक्षरपरत्वेऽपि लघ्वेव भवति ध्रुवम् ।
ए ओ ई हिं तु चत्वारो दीर्घत्वेऽपि विकल्पतः ॥ ४०३ ॥
लघवः स्युः पदान्तस्थाः प्राश्रुतादिष्विति स्थितिः ।
पदमध्येऽप्यपभ्रंशे हं हे ए ओ इमित्यमी ॥ ४०४ ॥
पञ्च वर्णा विकल्पेन लघवः स्युरिति स्थितिः ।
सानुस्वारत्वसंप्राप्तं गुरुत्वमिह वाच्यते ॥ ४०५ ॥
एवं निरूपिता वर्णास्तादृग्वर्णत्रयं पुनः ।
उक्तो वर्णगणः सोऽपि भवत्यष्टविधो यथा ॥ ४०६ ॥
मगणो यगणश्चैव रगणः सगणस्तथा ।
तगणो जगणश्चाथ भगणो नगणस्ततः ॥ ४०७ ॥
एवमष्टौ गणास्तत्र मगणस्त्रिगुरव्यथा ।
कामाक्षीत्यादि यगणस्वरूपमथ कथ्यते ॥ ४०८ ॥
आदौ लघुर्गुरुद्वन्द्वमन्ते चेद्यगणो भवेत् ।
भवानीत्यत्र दृष्टान्तो रगणोऽथ निरूप्यते ॥ ४०९ ॥
आद्यन्तयोर्गुरुर्मध्ये लघुश्चेद्भगणो यथा ।
अम्बिकेत्यादि सगणस्वरूपमथ कथ्यते ॥ ४१० ॥

आदौ लघुद्वयं पश्चाद् गुरुश्चेत्सगणो यथा ।
 गिरिजा नगजेत्यादि तगणोऽथ निरूप्यते ॥ ४११ ॥
 आदौ गुरुद्वयं पश्चाल्लघुश्चेत्तगणो यथा ।
 गौरीशेत्यादि जगणस्वरूपमथ कथ्यते ॥ ४१२ ॥
 आद्यन्तयोर्लघुर्मध्ये गुरुश्चेज्जगणो यथा ।
 महेशेत्यादि तदनु भगणः प्रतिपाद्यते ॥ ४१३ ॥
 गुरुत्तदौ लघुद्वन्द्वमन्ते चेद्भगणो यथा ।
 शंकरेत्यादि नगणः स्मृतः सर्वलघुर्यथा ॥ ४१४ ॥
 गिरिशेत्येवमष्टौ च गणाः सम्यङ् निरूपिताः ।
 अथैषां देवता भूमिजलाग्निमरुतोऽम्बरम् ॥ ४१५ ॥
 सूर्यचन्द्रौ तथा स्वर्गः क्रमादेयां फलानि तु ।
 धीवृद्धिनिधनस्थानध्रंशनिर्धनतारुजः ॥ ४१६ ॥
 कीर्त्तिमायुश्च शंसन्ति च्छन्दःशास्त्रविशारदाः ।
 तस्मात्स्वस्य च वर्ण्यस्य राजादेश्च सुगार्थिना ॥ ४१७ ॥
 नित्यं धाम्गेयकारेण भगणो यगणस्तथा ।
 भगणो नगणश्चेति गणाद्यत्यार एव हि ॥ ४१८ ॥
 प्रयोक्तव्याः प्रबन्धादौ नान्य इत्यपधार्यताम् ।
 दिह्मात्रमुक्तमत्रान्यद् वृत्तरताकरे स्फुटम् ॥ ४१९ ॥
 भकाराद्यष्टयजांनामुच्यते देयतादिकम् ।
 सोमो भौमो बुधो जौयः शुक्रः शौरो शविस्त्रमः ॥ ४२० ॥
 क्रमादकृपटागां तपयदानां च देयताः ।
 द्रष्टव्यवरा सकाराणां भयर्गः परिकीर्त्तितः ॥ ४२१ ॥
 कादिपर्णाः स्फुटाः पतुः यथास्तु परी मयी ।
 वर्णाः शपयदा शेषाः शपयं इति निर्णयः ॥ ४२२ ॥

वर्गाणां स्युः फलान्येषामायुः कीर्त्तिरसद्वययः ।
 संपत्सुभगता कीर्त्तिमान्द्यं मृत्युश्च शून्यता ॥ ४२३ ॥
 प्रयोगे श्लोकगीतादौ स्तुत्यस्योक्तानि सूरिभिः ।
 एवं वर्णगणाः प्रोक्ता वक्ष्ये मात्रागणानथ ॥ ४२४ ॥
 मात्रा कला लघुर्लक्ष्येत्येते पर्यायवाचकाः ।
 ते च पञ्चविधाः प्रोक्ताश्छगणः पगणस्ततः ॥ ४२५ ॥
 चगणस्तगणश्चैव दगणश्चेत्यनुक्रमान् ।
 पणमात्रद्वयगणस्तत्र यथा गिरिशतनय ॥ ४२६ ॥
 पगणः पञ्चमात्राकः स यथा राजवदन ।
 चतुर्मात्रस्तु चगणो यथा पुरहरेत्ययम् ॥ ४२७ ॥
 त्रिमात्रस्तगणः प्रोक्तो गिरिशैति निर्दर्शनम् ।
 दगणस्तु द्विमात्रः स्याद्यथा हरशिवादिकः ॥ ४२८ ॥
 अथान्येऽपि निरूप्यन्ते गणा मात्रागणाभिधाः ।
 अत्युक्ता चैव मध्या च प्रतिष्ठा चेति विधुताः ॥ ४२९ ॥
 छन्दोविशेषास्तेषां च छन्दःशास्त्रोक्तमात्रकाः ।
 प्रस्तारे ये गणा जाता वृत्तभेदोपपादकाः ॥ ४३० ॥
 मात्रागणा इति प्रोक्तास्ते गणा भरतादिभिः ।
 अत्युक्तायास्तु चत्वारो भेदास्तत्र प्रकीर्त्तिताः ॥ ४३१ ॥
 चत्वारश्चापि ते भेदा द्वेया रतिगणा इति ।
 किं तु तत्र लपूर्वा ये तेष्वामास्यधिको लघुः ॥ ४३२ ॥
 एवं मध्याभया भेदा अष्टौ कामगणाः स्मृताः ।
 तद्वत्कामगणा भेदाः प्रतिष्ठायास्तु षोडश ॥ ४३३ ॥
 एवं निरूपिता वर्णगणा मात्रागणास्तथा ।
 तत्र वर्णगणैर्यदा गणैला परिकीर्त्तिता ॥ ४३४ ॥

सा भवेत्त्रिविधा शुद्धा संकीर्णा विकृता तथा ।
 शुद्धा चतुर्विधा नादावती हंसावती तथा ॥ ४३५ ॥
 नन्दावती च भद्रावत्येतासां लक्ष्म कथ्यते ;
 पञ्चभिर्भगणैरन्ते नगणेन समन्वितैः ॥ ४३६ ॥
 मगणाद्यैर्यणैर्गणैर्वद्धा नादावती स्मृता ।
 गणानां नियमस्त्वाद्यपादे खण्डद्वये परम् ॥ ४३७ ॥
 ततः परं त्विच्छुद्धैश्च प्रयोक्तव्या गणा इह ।
 अस्यां टक्काभिधो रागो मद्दृतालश्च कीर्तितः ॥ ४३८ ॥
 अथ हंसावतीं श्रुत्वा यस्यां खण्डद्वयं पुनः ।
 पञ्चभी रगणैरन्ते सगणेन युतैर्भवेत् ॥ ४३९ ॥
 द्वितीयतालद्विन्दोलरागाभ्यां सहितोऽप्ययम् ।
 हंसावतीं गणानां च नियमोऽत्रापि पूर्ववत् ॥ ४४० ॥
 पदे खण्डद्वये ज्ञेयस्ततो नन्दावतीं श्रुत्वा ।
 पञ्चभिस्तगणैरन्ते जगणेन समन्वितैः ॥ ४४१ ॥
 यस्याः खण्डद्वयं सेयं नन्दावत्यभिधीयते ।
 तालोऽत्र प्रतितालाख्यो रागो मालवकैशिकः ॥ ४४२ ॥
 गणानां नियमश्चात्र पदे खण्डद्वये परम् ।
 अथ भद्रावतीं श्रुत्वा यस्यां खण्डद्वयं पुनः ॥ ४४३ ॥
 पञ्चभिर्भगणैरन्ते यगणेन युतैर्भवेत् ।
 इति भद्रावतीं तस्यां तालः कद्दालनामकः ॥ ४४४ ॥
 रागस्तु ककुभो नाम गणानां नियमोऽत्र च ।
 द्रष्टव्यः पूर्ववच्छुद्धरागैला इति वर्णिताः ॥ ४४५ ॥
 चतसृष्वपि चैतानु गणैलामु पुरोदितम् ।
 एताप्रबन्धसामान्यलक्षणं योज्यमिष्यते ॥ ४४६ ॥

विशेषमात्रमत्रोक्तं संकीर्णविकृताः पुनः ।
 प्लास्तु बहुशः सन्ति मतङ्गाद्यागमोदिताः ॥ ४४७ ॥
 श्रीमता शार्ङ्गदेवेन संक्षिप्योक्तास्तु ताः पुनः ।
 इदानीं नैव लक्ष्ये ताः संलक्ष्यन्तेऽपि कुत्रचित् ॥ ४४८ ॥
 इत्यस्माभिर्विसृज्यैता मात्रैला प्रतिपाद्यते ।
 मात्रागणैर्वा च्छगणपगणाद्यैर्निवच्यते ॥ ४४९ ॥
 सा मात्रैला तु तद्देवा बहुधा मतभेदतः ।
 तत्र विस्तरसंश्रुतैरस्माभिरिह कथ्यते ॥ ४५० ॥
 रतिरेखाभिधानैका मात्रैला पार्वतीमता ।
 तस्यां तावत्त्रिपदात्मन्युदग्राहे प्रथमाङ्घ्रिगाः ॥ ४५१ ॥
 मात्रारूपेकादशैव स्युस्तथैवाङ्घ्रौ द्वितीयके ।
 एकादशैव मात्राः स्युस्तृतीये तु दश स्मृताः ॥ ४५२ ॥
 रतिलेखेति तामाह श्रीमद्देव्यवहृमा ।
 मात्रैलेत्यं निगदिता वर्णैलाऽद्य निरूप्यते ॥ ४५३ ॥
 गणानामपि मात्राणां नियमेन विनैव या ।
 विभज्यते सा वर्णैला चतुर्विंशतिधा च सा ॥ ४५४ ॥
 पञ्चशराङ्घ्रिखण्डादेरेकोनत्रिंशदक्षरम् ।
 यावदेकैकवृद्धाः स्युश्चतुर्विंशतिरत्र तु ॥ ४५५ ॥
 मङ्गद्वितीयकङ्कालप्रतितालेषु कश्चन ।
 तालः स्यादिति वर्णैला घणिताऽद्य निरूप्यते ॥ ४५६ ॥
 देशैला देशभाषाभिर्निबद्धाः परिकीर्तिताः ।
 कर्णाटलाटगौडान्ध्रप्रविडानां प्रभेदतः ॥ ४५७ ॥
 सा च पञ्चविधा प्रोक्ता तत्र कर्णाटभाषया ।
 निबद्धा या भवेदेया कर्णाटैलेति कथ्यते ॥ ४५८ ॥

लाटभापानिवद्धा तु लाटैला परिकीर्तिता ।
 गौडभापाविरचिता गौडैला समुदाहृता ॥ ४५९ ॥
 आन्ध्रभापानिवद्धाः स्युरान्ध्रैलाः समुदीरिताः ।
 द्राविड्या भापया वद्धा द्राविडैलेति कथ्यते ॥ ४६० ॥
 एलाप्रबन्धसामान्यलक्षणं यदुदाहृतम् ।
 तल्लक्षणयुतैवैला वद्धा देशीयभापया ॥ ४६१ ॥
 देशैलापदवाच्यत्वं भजतीत्यवधार्यताम् ।
 कण्ठैलाऽऽदिमध्यान्तवर्णानुप्रासभासुरा ॥ ४६२ ॥
 अन्त्यप्रासा तु लाटी स्याद् भूयो रसविराजिता ।
 गमकप्रासनिर्मुक्ता गौडी त्वेकरसा मता ॥ ४६३ ॥
 नानाप्रयोगरागांशरसभाषोत्कटाऽऽन्ध्रिका ।
 मूरिभावरसोत्कर्षा द्राविडी प्रासवर्जिता ॥ ४६४ ॥
 इत्यमेलाऽत्र संक्षिप्य प्रोक्ता लक्ष्यवृत्तमता ।
 एलानां त्रिशती प्रोक्ता पट्पञ्चाशत्समन्विता ॥ ४६५ ॥
 निर्युक्तोऽयं प्रबन्धः स्यात्तालादिनियमो यतः ।
 त्रिधातुर्वा चतुर्धातुर्मैलापकविकल्पतः ॥ ४६६ ॥
 पदतालाङ्गयुगलयद्दस्तारावलीयुतः ।
 अयोदेशक्रमप्रासद्वैलक्षणमुच्यते ॥ ४६७ ॥
 यत्रोद्ग्राहस्य पूर्वार्धे द्विवारं परिगण्यते ।
 उत्तरार्धे सृष्टैव प्रयोगात्मा ततः परम् ॥ ४६८ ॥
 मैलापकः स तु भवेन्न भवेद्वा विकल्पतः ।
 एताषुद्ग्राहमैलापौ तालेन रक्षितौ स्मृतौ ॥ ४६९ ॥
 अथ या द्वैलिकातालकद्वालाव्यतरान्वितौ ।
 धिलम्वितलयौ चैव कर्तव्याविति निर्णयः ॥ ४७० ॥

लयान्तरेऽन्यतालेन ध्रुवाभोगौ ततस्तु तौ ।
 ध्रुवस्त्रिखण्डस्तत्राद्ये खण्डे द्वे समघातुके ॥ ४७१ ॥
 तृतीयं भिन्नघातु स्याद् द्विर्गैयस्तादृशो ध्रुवः ।
 भाभोगोऽथ सखण्डेयः प्रबन्ध सकलं पुनः ॥ ४७२ ॥
 गीत्वा भवेद् ध्रुवे न्यासो यस्यां सा ढेङ्किका स्मृता ।
 रगणो ढेङ्किका कैश्चिदेया प्रोक्ता तथा जनैः ॥ ४७३ ॥
 ढेङ्कितालस्य लक्ष्मेदं कङ्कालस्य तु लक्षणम् ।
 उक्तश्चतुर्धा कङ्कालः पूर्णः खण्डः समोऽसमः ॥ ४७४ ॥
 चतुर्धुती गलौ पूर्णः खण्डो दौ च गुरुद्वयम् ।
 समो गुरु द्वौ लघ्वन्तौ विपमो लाद् गुरुद्वयम् ॥ ४७५ ॥
 चतुर्धा ढेङ्किका मुक्तावली स्याद् वृत्तबन्धिनी ।
 युग्मिनी वृत्तमाला च तत्र वृत्तं न विद्यते ॥ ४७६ ॥
 यस्यां मुक्तावली सा स्याद् वृत्तं यत्रैकमेव चेत् ।
 सा वृत्तबन्धिनी यस्यां द्वे वृत्ते सा तु युग्मिनी ॥ ४७७ ॥
 बहूनि यत्र वृत्तानि वृत्तमाला तु सा भवेत् ।
 त्रिधा तिस्रो द्वितीयाद्या वर्णिका गणिका तथा ॥ ४७८ ॥
 मात्रिका वर्णजैर्वृत्तैर्गणजैर्मात्रिकैरपि ।
 दशापि स्युः पुनस्त्रेधा समालंकारा तथा ॥ ४७९ ॥
 विपमालंकारित्तिथिभालंकारितिलक्षणानि तु ।
 समाऽलंकारलेख्या च विपमा मिथिता क्रमात् ॥ ४८० ॥
 निर्युक्ताऽयं प्रबन्धः स्याच्छन्दस्तालादियन्त्रणात् ।
 त्रिधातुर्धा चतुर्धातुर्मैलापकविकल्पतः ।
 पदतालाङ्गयुगलयङ्गस्तारावलीयुतः ॥ ४८१ ॥

अनुबन्धः

- अथ रागाङ्गरागाणां नामान्युच्यन्त आदितः ।
¹ कनकाम्बरिरागः ² स्यात्फेनद्युतिरतः परम् ॥ १ ॥
³ गानसामधराली च ⁴ भानुमत्याख्यरागकः ।
⁵ मनोरञ्जनिकारागस्तनुकीर्त्तिस्ततः परम् ॥ २ ॥
⁷ सेनाग्रणीजनतोडिः ⁸ स्याद् ⁹ धुनीमिषपद्मजकः ।
¹⁰ नटामरणरागश्च ¹¹ कोकिलारथ एव च ॥ ३ ॥
¹² रूपावती ततो ¹³ मेघद्वेज्ज्वीराग एव च ।
¹⁴ पाटीवसन्तभैरव्या ¹⁵ मायामालयगौलकः ॥ ४ ॥
¹⁶ स्यात्तोपपेगपाहिन्याद्दृष्टायावती ततः परम् ।
¹⁸ अपशुद्धमालयी ¹⁹ स्याज्जंकारधमरीति च ॥ ५ ॥
²⁰ नारीरीतिगौलरागः ²¹ किरणापलिरागकः ।
²² धीरागः ²³ स्याद् ²⁴ गौरिवेलापली धीरयसन्तकः ॥ ६ ॥
²⁵ स्यात्पुत्रापतिकारागस्तरङ्गिणी ततः परम् ।
²⁷ सौरसेनाख्यरागोऽप्य ²⁸ हरिकेशरागौलकः ॥ ७ ॥

29

30

शंकराभरणो धीरो नागाभरणमेव च ।

31 32 33
कलावती रागचूडामणिर्गङ्गातरङ्गिणी ॥ ८ ॥

34 35 36
भोगञ्जलानाटशैलदेशाक्षी चलनाटकः ।

एते पूर्वाङ्गरागाः स्युरुत्तराङ्गानथो ब्रूवे ॥ ९ ॥

37 38 39
सौगन्धिनी जगन्मोहनाऽथ घालिवरालिका ।

40 41 42
नभोमणिः कुम्भिनो च रविक्रिया तथैव च ॥ १० ॥

43 44 45
शीवांणी च भवानी च शैवपन्तुवरालिकाः ।

46 47 48
स्तवराजोऽथ सौवीरारागो जीवन्तिका तथा ॥ ११ ॥

49 50 51
घबलाङ्गो नामदेशी काशिरामक्रिया तथा ।

52 53
रामानोदरीरागो गमकक्रियरागकः ॥ १२ ॥

54 55 56 57
पंदापती शामला च चामरो च सुमद्युतिः ।

58 59 60
देशिसिद्धयो घामयती निषधरागकः ॥ १३ ॥

61 62
स्यादतः कुन्तलो रागो रतिप्रिया ततः परम् ।

63 64 65
गीतप्रियामृपापत्यौ शान्तकस्याणिरागकः ॥ १४ ॥

66 67 68
चतुरङ्गिणिमेतात्मवर्षी ओतिरागकः ।

69 70
घौतपत्रमरागश्च नासामन्तरतः परम् ॥ १५ ॥

- कुसुमाकररागोऽथ रसमञ्जरिरागकः ।
 उपाङ्गरागा उच्यन्ते तत्तन्मेल्समुद्भवाः ॥ १६ ॥
 गानसामवराल्यास्तु मेले पूर्ववरालिका ।
 भिन्नपञ्चमरागश्चेति रागद्वयमीरितम् ॥ १७ ॥
 जनतोडीरागमेले रागो नागवरालिका ।
 भापाङ्गरागः पुंनागवरालीराग ईरितः ॥ १८ ॥
 धुनिभिन्नपङ्कजमेले रागो मोहननाटकः ।
 भूपालश्चोदयरविचन्द्रिका च प्रकीर्तिताः ॥ १९ ॥
 वसन्तभैरवीमेले जातो ललितपञ्चमः ।
 मायामालवगौलस्य मेले सालगनाटकः ॥ २० ॥
 छांयागौलोऽथ माङ्गल्यकैशिकी मेघरञ्जनी ।
 गुम्मकाम्भोजिटकौ च नादरामक्रिया तथा ॥ २१ ॥
 पाडी च रेघगुप्तिः कन्नडयङ्गालगौलकौ ।
 ललितो गुर्जरी गुण्डक्रिया मलहरीति च ॥ २२ ॥
 धौल्यार्द्रदेशिकारागावथ भापाङ्गमुच्यते ।
 सौत्पाष्टः पौरवी नीलीपन्तुर्मारुवरागकः ॥ २३ ॥
 साधेरी चाथ मालवपञ्चमः पूर्णपञ्चमः ।
 मार्गदेशी रामकली फर्जुगौरी वसन्तकः ॥ २४ ॥
 वेगघाद्दिनिमेले तु भापाङ्गं भैरवोऽजनि ।
 नारीरीतिगौलमेले जातो हिन्दोलरागकः ॥ २५ ॥
 नागगांधारिकाऽऽनन्दभैरवी तदनन्तरम् ।
 घण्टारवो मार्गद्विन्दोलो द्विन्दोलवसन्तकः ॥ २६ ॥

आभेरी चेत्युपाङ्गानि त्वथ भाषाङ्गलक्षणाः ।
 भैरव्याहरिधन्याशीगोपिकाद्यवसन्तकाः ॥ २७ ॥
 अथ श्रीरागमेले तु मणिरङ्गुस्ततः परम् ।
 स्यात्सालगभैरवी च शुद्धधन्याशिरागकः ॥ २८ ॥
 रागः कन्नडगौलश्च शुद्धदेशी ततः परम् ।
 देवगांधारिकामालवश्रीरेत उपाङ्गकाः ॥ २९ ॥
 भाषाङ्गाः श्रीरञ्जनी च कापीरागो हुशानिका ।
 चृन्दाचनी सैन्धविकाऽथ माधवमनोहरी ॥ ३० ॥
 स्यान्मध्यमायती देवमनोहरी ततः परम् ।
 नाटकुरञ्जिरागध्वे(?)येते भाषाङ्गलक्षणाः ॥ ३१ ॥
 हरिकेशदरगौलस्य मेले तु यलहंसकः ।
 रागोऽथ माहुरी देवक्रियाऽऽन्वाली च रागकाः ॥ ३२ ॥
 छायातरङ्गिणीनारायणगौलाख्यरागकौ ।
 नटनारायणीरागोऽप्यथ भाषाङ्गमुच्यते ॥ ३३ ॥
 भाषाङ्गरागाः काम्भोजी कन्नडेशमनोहरी ।
 सुरटश्च येरकुलकाम्भोज्याठाण इत्यपि ॥ ३४ ॥
 नीलाम्यरी (?) चेत्येते द्वि रागा भाषाङ्गलक्षणाः ।
 शंकरामरणे मेले जाता रागाः कुरञ्जिका ॥ ३५ ॥
 नारायणी चारमी च रागाः शुद्धवसन्तकः ।
 स्यान्नारायणदेशाक्षी सामो वै पूर्णगौलकः ॥ ३६ ॥
 नागापतिधेत्युपाङ्गान्यथ भाषाङ्गलक्षणाः ।
 बिलाहुरी येगडव्याथ रागः पूर्णचन्द्रिका ॥ ३७ ॥
 सारम्पतमनोहारी केशरो मणरोङ्गका ।
 शैवपद्मपुराणेद्य विष्णुरामक्रिया तथा ॥ ३८ ॥

अथ रामक्रियामेले कुमुदक्रियदीपकी ।
 शान्तकल्याणिमेले तु यन्नाकल्याणिमोहने ॥ ३९ ॥
 घनरागा नाटगौलौ घराली वौलिरेव च ।
 श्रीराग आरभिश्चैव मालवध्रीस्ततः परम् ॥ ४० ॥
 रीतिगौलोऽष्ट रागास्ते घनरागाः प्रकीर्तिताः ।
 भैरवी केदारगौलः कल्याणी च ततः परम् ॥ ४१ ॥
 काम्मोजी तोडपेरुकुलकाम्मोजीराग एव च ।
 पुंनागो वेगडः शंकरामरणस्तथैव च ॥ ४२ ॥
 पन्तुघराली बिलहरी चाथ नवरोजुका ।
 मध्यमावतिघन्याशी सौराष्ट्रिकाऽपि मोहना ॥ ४३ ॥
 शुद्धसावेरिसावेरानन्दभैरव आहरी ।
 घण्टारचः कन्नडश्च नीलाम्बरी मुखारिका ॥ ४४ ॥
 नाटकुरञ्जिसारङ्गौ हुशानी गौलिपन्तुका ।
 गुम्मकाम्मोजिभूपालरागौ मङ्गलकैशिकी ॥ ४५ ॥
 मलारिद्वैवगांधारी नादरामक्रिया तथा ।
 बसावेरीपूर्विगौरीसैन्धव्यो रक्तिरागकाः ॥ ४६ ॥
 सूरटी दरुवारश्च नायकी यमुना च सा ।
 पूर्व्या कल्याण्यठाणानी वृन्दाघन्ती जुजाघती ॥ ४७ ॥
 देवगान्धारिकरजुरामकलयथ शाहना ।
 भैरवश्च यसन्तश्च गौरी तोडी विवासु च ॥ ४८ ॥
 हर्म्यीरश्च यलाघलुघनासरिमलाएकाः ।
 ककुभो माञ्जिपूर्व्या चेत्येते देशीपरागकाः ॥ ४९ ॥

१. कनकाम्बरिरागोऽसावारोहे गनिर्वाजितः ।
निवक्रः सर्वकालेषु गीयते गायकोत्तमैः ॥
शुद्धस्वरो मुखारिश्वाप्यारोहे गनिर्वाजितः ।
संपूर्णः सप्रहोपेतः सर्वकालेषु गीयते ॥ १ ॥
शुद्धसावेरिकारागः पञ्चमग्रहसंयुतः ।
निगलोपादौडुवोऽयं सायंकाले प्रगीयते ॥ २ ॥
२. रागः फेनद्युतिः सग्रहश्चारोहे गर्वाजितः ।
निवक्रः सर्वकालेषु गीयते लक्ष्यकोविदैः ॥
३. संपूर्णा सप्रहा सामवराली सार्वकालिकी ॥
पूर्णा पूर्वघराली स्यादारोहे गनिर्वाजिता ।
पद्मजप्रहा सर्वकाले गीयते गायकोत्तमैः ॥ १ ॥
भिन्नपञ्चमरागोऽयमारोहे वै धर्वाजितः ।
पद्मजप्रहः सर्वकाले गीयते गायकोत्तमैः ॥ २ ॥
४. पद्मजप्रहा भानुमती संपूर्णा सार्वकालिकी ॥
५. मनोरञ्जनिका पूर्णा सप्रदा सार्धकालिकी ।
अयरोहे गयक्रा स्यादेवं गायन्ति गायकाः ॥
६. अयरोहे धयक्रश्चेत्तनुकीर्त्तिस्तु संमतः ।
पद्मजप्रहः सर्वकाले गीयते गायकोत्तमैः ॥
७. सेनाप्रणीरित्यारोहे मधयक्रस्तु रागकः ।
सप्रहः सार्धकालेषु गीयते गायकोत्तमैः ॥
८. ठोदिः पद्मजप्रहः पूर्णः सायंकाले प्रगीयते ॥
भारोहे सार्धरोहे च पयक्रा सार्धकालिकी ।
पद्मजप्रहोति विज्ञेया रागो नागपरालिका ॥ १ ॥

मन्द्रपङ्कजनिपादोर्ध्वधैवतान्तप्रमाणका ।
 स्यात्पुंनगागवरालिस्तु सम्रहा सार्वकालिकी ॥ २ ॥
 असावेर्याख्यरागश्चाप्यारोहे गनिवर्जितः ।
 संपूर्णः सम्रहोपेतः सर्वकालेषु गीयते ॥ ३ ॥

९. मिश्रपङ्कजाख्यरागोऽयमृपमग्रहसंयुतः ।
 संपूर्णः प्रथमे धामे दिनस्य परिगीयते ॥
 आरोहे चाऽरोहे च धवक्रा रिपमच्युतिः ।
 ग्रीष्मे सर्वकालेषु मोहनानाटकामिधा ॥ १ ॥

श्रृपालः सम्रहोपेत औडुवो.मनिवर्जितः ।
 प्रातःकालेषु गातव्यः सर्वसंपत्प्रदायकः ॥ २ ॥
 रिघत्वकोदयरविचन्द्रिका त्वौडुवी मता ॥ ३ ॥

१०. नटाभरणरागः स्यादारोहे रिपभोज्झितः ।
 आरोहे चाऽरोहे च धवक्रः सार्वकालिकः ॥

११. कोकिलारवः संपूर्ण आरोहे च गवर्जितः ।
 सम्रहः सर्वकालेषु गीयते गायकोत्तमैः ॥

१२. आरोहे स्याद्रूपवती गधनीवर्जिता क्रमात् ।
 अररोहे धवक्रा स्याद्रिचर्ज्या सार्वकालिकी ॥

१३. हेञ्जलिरागः संपूर्ण आरोहे च निवर्जितः ।
 मध्यमग्रहसंयुक्तः सायंकाले प्रगीयते ॥

१४. वसन्तमैरधीरागः संपूर्णः स्वल्पपञ्चमः ।
 पङ्कजप्रहसमायुक्तः सायंकाले प्रगीयते ॥
 ललितः पञ्चमः पूर्णः पङ्कजप्रहसमन्वितः ।
 आरोहे रिपयर्ज्यः स्यात्सर्वकालेषु गीयते ॥ १ ॥

१५. पूर्णो मालवगौलाख्यः समग्रो गीयते सदा ॥
 सालङ्कनाटः संपूर्ण आरोहे गनिर्वाजितः ।
 पङ्कजप्रहान्वितः सायंसंभ्याकाले प्रगीयते ॥ १ ॥
 छायागौलश्च संपूर्ण आरोहे गनिर्वाजितः ।
 निपादग्रहसंयुक्तः सायंकाले प्रगीयते ॥ २ ॥
 व्युत्पद्यमसंयुक्ता वक्रारोहाऽवरोहणे ।
 संपूर्णा समग्रोपेता सा स्यान्मङ्गलकैशिकी ॥ ३ ॥
 श्रीडुवी पद्यव्याख्या रिक्ता स्यादवरोहणे ।
 पङ्कजप्रहणे संयुक्ता गातव्या मेघरज्जो ॥ ४ ॥
 मेघवीलिस्तु संपूर्णा चारोहे मनिर्वाजिता ।
 पङ्कजप्रहसमायुक्ता गेया गायकसत्तमैः ॥ ५ ॥
 पाङ्कजप्रहारागः स त्वारोहे च रिर्वाजितः ।
 अयरोह निदज्यः स्यात्समग्रो गीयते सदा ।
 आरोहोऽप्यवरोह च क्वचित्स्यादल्पपञ्चमः ॥ ६ ॥
 नादरामप्रिया पूर्णा सायं गेया द्वि समग्रा ॥ ७ ॥
 पाटिः पङ्कजप्रहो यक्रधैपतस्तु गणर्जितः ।
 पाङ्कजः पूर्णरात्रे तु गेयो गान्धर्वकोपिधैः ॥ ८ ॥
 श्रीडुयो रैयगुतिस्तु रिप्रहो मनिर्वाजितः ।
 दिनस्य धरमे यामे गेयो गायकसत्तमैः ॥ ९ ॥
 रागः कर्णाटबङ्गालः पाटयो समग्रान्वितः ।
 निदज्यः प्रातरुद्रेय आरोहो गच्युतः क्वचित् ॥ १० ॥
 गौलस्तु पाटयो रागो निप्रहो धैवतोऽजितः ।
 राता क्वचित्कर्णाटः सर्वकालेषु गीयते ॥ ११ ॥

ललिता सप्रहा प्रातर्गीया पञ्चमवर्जिता ॥ १२ ॥
 संपूर्णा गुर्जरी प्रातर्गीयते त्रिप्रहान्विता ॥ १३ ॥
 गुण्डक्रियः सप्रहोऽयमवरोहेऽल्पधैवतः ।
 संपूर्णः पूर्वयामे तु गातव्यो गायकोत्तमैः ॥ १४ ॥
 भवेन्मलहरिरागो निच्युतो धैवतग्रहः ।
 पादयो गीयते प्रातरारोहे तु गवर्जितः ॥ १५ ॥
 सप्रहो धौलिरागस्तु श्रीदो मध्यमवर्जितः ।
 तुरीययामे गेयः स्यादारोहे तु निवर्जितः ॥ १६ ॥
 आर्द्रदेशी भवेत्पूर्णा सप्रहा सार्यकालिकी ॥ १७ ॥
 पद्मजप्रहा देधरञ्जी चौडुयी रिगवर्जिता ॥ १८ ॥
 सौराष्ट्ररागः संपूर्णः सप्रहः सार्यकालिकः ।
 पञ्चधुतिर्धैवतस्तु क्वचिस्थाने प्रयुज्यते ॥ १९ ॥
 पूर्विरागश्च संपूर्णः सप्रहः सार्यकालिकः ॥ २० ॥
 सप्रहो गौलिपन्तुः स चारोहे गधवर्जितः ।
 संपूर्णः सार्यकालेषु गीयते गायकोत्तमैः ॥ २१ ॥
 रिपज्यं आरोहे पूर्णो मादयस्तु ससप्रहः ।
 गीयते सार्यकालेषु गानतत्त्वपिशादः ॥ २२ ॥
 सापेरिरागः पूर्णोऽयमारोहे गनिवर्जितः ।
 गनी त्रिभिभुती लक्ष्ये क्वचिन्नायन्ति गायकाः ॥ २३ ॥
 धवर्जितः स्यादारोहे पूर्णो मालयपञ्चमः ।
 पद्मजप्रहसमायुक्तः सार्यकालेषु गीयते ॥ २४ ॥
 निपज्यं सप्रहोपेतः पादयः पूर्णपञ्चमः ॥ २५ ॥
 निगादो वर्जितो धत्र मध्यमो धक्ता गतः ।
 पादयो सप्रहोपेता मार्गदेशीति ना इयुता ॥ २६ ॥

- रागो रामकली श्रेया ह्यारोहे मनिवर्जिता ।
 पङ्कजप्रदा तु संपूर्णा प्रातःकालेषु गीयते ॥ २७ ॥
 फरजुरागः संपूर्णः सग्रहः सार्वकालिकः ॥ २८ ॥
 गौरीरागः सग्रहोऽयं सायंकाले प्रगीयते ।
 च्युतपञ्चमसंयोज्यो गीयते गायकोत्तमैः ॥ २९ ॥
 वसन्तरागः संपूर्णश्च्युतपञ्चमसंयुतः ।
 आरोहे तु गवक्रः स्याद्रिवज्यो गीयते सदा ॥ ३० ॥
१६. गेया पङ्कजप्रदोपेता संपूर्णा वेगवाहिनी ।
 भैरवः सग्रहः पूर्णः प्रातःकाले प्रगीयते ॥ १ ॥
१७. छायावती स्यादारोहे पवज्यां सार्वकालिकी ॥
१८. शुद्धमालविरागस्तु संपूर्णो वक्रधैवतः ।
१९. झंकारभ्रमरीराग आरोहे तु निवर्जितः ।
 गीयते सर्वकालेषु गानशास्त्रविशारदैः ॥
२०. निग्रहो रीतिगौलाख्य आरोहे तु धवर्जितः ।
 संपूर्णश्चैव गातव्यः सायाद्रे गीतकोविदैः ॥
 दिन्दोलस्वबौद्धो रागः पञ्चमर्षमवर्जितः ।
 पङ्कजप्रदेण संयुक्तो गातव्यः सर्वदा युधेः ॥ १ ॥
 संपूर्णा नागगांधारी ह्यारोहे च गवर्जिता ।
 पङ्कजप्रदा सर्वकाले गेया गायकसत्तमैः ॥ २ ॥
 आरोहे रिषमं त्यक्त्या धवक्रं च समाधिता ।
 संपूर्णा सग्रहोपेता भयेदानन्दभैरवी ॥ ३ ॥
 घण्टारवस्तु संपूर्णः सायं गेयश्च धप्रदः ॥ ४ ॥
 मार्गदिन्द्रोत्तरागः स्यादारोहे च निवर्जितः ।
 अग्ररोहे निषायज्यो रिषको ग्रहपट्टभक्तः ॥ ५ ॥

स्याद्दिन्दोलवसन्तस्तु रिपमेण हि वर्जितः ।
 आरोहणे निवर्ज्यः स्याद्वरोहे निवर्जितः ॥ ६ ॥
 आमेरी सप्रहा पूर्णा स्यादारोहे निवर्जिता ॥ ७ ॥
 नवरत्नविलासस्तु निवर्ज्यः पाडयो मतः ॥ ८ ॥
 संपूर्णो भैरवीरागः सायंकाले प्रगीयते ।
 पञ्चश्रुतिर्ध्रुवतोऽत्र कचित्स्थाने प्रयुज्यते ॥ ९ ॥
 आदिरी सा तु संपूर्णा सप्रहा श्रोत्ररञ्जनी ।
 गीतोकमेलमार्गेण घाणयामे प्रगीयते ॥ १० ॥
 धन्याशिरागः संपूर्ण आरोहे रिधवर्जितः ।
 गानतत्त्वार्थविद्भिः स प्रातःकाले प्रगीयते ॥ ११ ॥
 स्याद्द्रोपिकायसन्ताख्यः पूर्णः पद्मजप्रहान्वितः ।
 आरोहे तु ध्रुवक्रः स्याद्वरोहे रिचक्रितः ॥ १२ ॥
 माद्विरागस्तु संपूर्णः सप्रहा गीयते सदा ॥ १३ ॥
 : मुग्धायाख्यः स रागः स्यादारोहे गनिवर्जितः ।
 संपूर्णः सप्रहापेतः सयंकालेषु गीयते ॥ १४ ॥
 २१. किरणापलिरागस्तु संपूर्णः सप्रहान्वितः ।
 पयक्रः त्यक्तगांधारमारोहे घायरोदणे ।
 धमपयंकानां हृन्वा सयंकालेषु गीयते ॥
 २२. धीरागः सप्रहा पूर्णधारोहे चान्पधैयतः ।
 भयरोहे गयक्रः स्यात्तमाय गेयः शुभापदः ॥
 मणिरहनुः सप्रहासः पाडयोऽप्ये धवर्जितः ।
 वर्जितः स्यादारोहे सयंकालेषु गीयते ॥ १ ॥
 संपूर्णा सप्रहापेता चारोहे पधवर्जिता ।
 दिगम्य चरये माये गेया स्तालगभैरवी ॥ २ ॥

रागो रामकली श्रेया ह्यारोहे मनिर्वाजिता ।
 पद्मजग्रहा तु संपूर्णा प्रातःकालेषु गीयते ॥ २७ ॥
 फरजुरागः संपूर्णः सग्रहः सार्वकालिकः ॥ २८ ॥
 गौरीरागः सग्रहोऽयं सायंकाले प्रगीयते ।
 च्युतपञ्चमसंयोज्यो गीयते गायकोत्तमैः ॥ २९ ॥
 वसन्तरागः संपूर्णश्च्युतपञ्चमसंयुतः ।
 आरोहे तु गवक्रः स्याद्रिवज्यो गीयते सदा ॥ ३० ॥

१६. गेया पद्मजग्रहोपेता संपूर्णा वेगवाहिनी ।
 भैरवः सग्रहः पूर्णः प्रातःकाले प्रगीयते ॥ १ ॥
१७. छायावती स्यादारोहे पवज्या सार्वकालिकी ॥
१८. शुद्धमालविरागस्तु संपूर्णो वक्रधैवतः ।
१९. झंकारभ्रमरोराग आरोहे तु निर्वर्जितः ।
 गीयते सर्वकालेषु गानशास्त्रविशारदैः ॥
२०. निग्रहो रीतिगौलाख्य आरोहे तु धर्वाजितः ।
 संपूर्णश्चैप गातव्यः सायाह्ने गीतकोविदैः ॥
 हिन्दोलस्ववौड्यो रागः पञ्चमर्षमर्वाजितः ।
 पद्मजग्रहेण संयुक्तो गातव्यः सर्वदा बुधैः ॥ १ ॥
 संपूर्णा नागगांधारी ह्यारोहे च गवर्जिता ।
 पद्मजग्रहा सर्वकाले गेया गायकसत्तमैः ॥ २ ॥
 आरोहे रिपभं त्यक्त्वा धवक्रं च समाश्रिता ।
 संपूर्णा सग्रहोपेता भवेदानन्दभैरवी ॥ ३ ॥
 घण्टारवस्तु संपूर्णः सायं गेयश्च घग्रहः ॥ ४ ॥
 मार्गहिन्दोलरागः स्यादारोहे च रिर्वाजितः ।
 धवरोहे निपावज्यो रिक्को ग्रहपद्मजकः ॥ ५ ॥

- स्याद्दिन्दोलवसन्तस्तु रिषभेण हि वर्जितः ।
 आरोहणे निवर्ज्यः स्याद्वरोहे निवर्जितः ॥ ६ ॥
 आभेरो सप्रहा पूर्णा स्यादारोहे निवर्जिता ॥ ७ ॥
 नवरत्नविलासस्तु निवर्ज्यः पाडवो मतः ॥ ८ ॥
 संपूर्णो भैरवीरागः सायंकाले प्रगीयते ।
 पञ्चश्रुतिर्धैवतोऽत्र क्वचित्स्थाने प्रयुज्यते ॥ ९ ॥
 आहिरो सा तु संपूर्णा सप्रहा ध्रोत्ररञ्जनी ।
 गीतोक्तमेलमार्गेण घणयामे प्रगीयते ॥ १० ॥
 घन्याशिरागः संपूर्ण आरोहे रिधवर्जितः ।
 गानतत्त्वार्थविद्भिः स प्रातःकाले प्रगीयते ॥ ११ ॥
 स्याद्रोपिकावसन्ताप्यः पूर्णः पङ्कजप्रहान्वितः ।
 आरोहे तु घघक्रः स्याद्वरोहे रिचक्रितः ॥ १२ ॥
 माञ्जिरागस्तु संपूर्णः सप्रहो गीयते सदा ॥ १३ ॥
 मुद्रार्थाप्यः स रागः स्यादारोहे गनिवर्जितः ।
 संपूर्णः सप्रहोपेतः सर्वकालेषु गीयते ॥ १४ ॥
 २१. किरणावलिः रागस्तु संपूर्णः सप्रहान्वितः ।
 पयक्रः त्यक्तगांधारमारोहे चायरोहणे ।
 घमयोपक्रतां श्रुत्या सर्वकालेषु गीयते ॥
 २२. धीरागः सप्रहः पूर्णधारोहे घात्पधैयतः ।
 अयरोहे गयक्रः स्यात्प्रायः केयः शुभापहः ॥
 मणिरहगुः सप्रहासः पाडवोऽयं घवर्जितः ।
 गवर्जितः स्यादारोहे सर्वकालेषु गीयते ॥ १ ॥
 संपूर्णा सप्रहोपेता आरोहे पधवर्जिता ।
 दिनम्य शरमे यामे केया मालगभैरवी ॥ २ ॥

भातगैया रिधत्यक्ता शुद्धधन्याशिका स्मृता ।
 पङ्कजप्रहसमायुक्तौडुवीति च निगद्यते ॥ ३ ॥
 रागः कन्नडगौलोऽयं निपादप्रहसंयुतः ।
 अवरोहे धवर्ज्यः स्यात्सायाह्रेपु प्रगीयते ॥ ४ ॥
 पङ्कजप्रहः शुद्धदेशी त्वारोहे च गर्वाजितः ।
 पूर्णो धवक्र आरोहेऽप्यवरोहे पधकितः ॥ ५ ॥
 संपूर्णो देवगांधारी पङ्कजप्रहसमन्विता ।
 रिधवक्रा तथाऽऽरोहे प्रातःकाले च गीयते ॥ ६ ॥
 रिवाजिता मालवधीरारोहे तु धवर्जिता ।
 पङ्कजप्रहा पाडवी च सर्वयामेषु गीयते ॥ ७ ॥
 भीरञ्जनी पाडवी च पवर्ज्या सार्वकालिकी ॥ ८ ॥
 कापिरागश्च संपूर्णः सग्रहः सार्वकालिकः ॥ ९ ॥
 हुशानिरागः संपूर्णः सग्रहः सार्वकालिकः ॥ १० ॥
 वृन्दावनी त्र्यौडुवी च सग्रहा गधवर्जिता ॥ ११ ॥
 सैन्धवी सग्रहा पूर्णो चारोहे तु धवकिता ॥ १२ ॥
 संपूर्णो सग्रहोपेता चारोहे तु धवकिता ।
 पवर्जिताऽवरोहे च स्यान्माधवमनोहरी ॥ १३ ॥
 मध्यमादिस्तु रागोऽयं मध्यमप्रहसंयुतः ।
 गधलोपादौडुवः स्यात्सार्यकाले च गीयते ॥ १४ ॥
 गर्वाजितः पाडवोऽयं रागो देवमनोहरी ।
 आरोहे चापरोहे च धवक्रः सग्रहान्वितः ॥ १५ ॥
 पूर्णो रुद्रप्रियारागश्चावरोहे धवर्जितः ॥ १६ ॥
 वरुवारश्च संपूर्णो लक्ष्यमाणेण गीयते ॥ १७ ॥
 सौहृदारगस्तु पूर्णः पङ्कजप्रहसमन्वितः ।
 आरोहे तु पवक्रश्च गीयते लक्ष्यवेदिभिः ॥ १८ ॥

संपूर्णो नायकीरागः पङ्कजप्रहसमन्वितः ।
लक्ष्यमार्गानुसारेण गीयते सार्वकालिकः ॥ १९ ॥

२३. रागो वैलावल्लिङ्गो ह्यारोहे गनिर्वर्जितः ।
धैवतप्रहसंयुक्तः प्रातःकाले प्रगीयते ॥
२४. रागो धीरवसन्ताख्यो गवज्यो वक्रधैवतः ।
अवरोहे ध्वज्यः स्यात्संपूर्णः सार्वकालिकः ॥
२५. पूर्णः शरावतीराग आरोहे रिगवर्जितः ।
सप्रहः सर्वकालेषु गीयते गायकोत्तमैः ॥
२६. पूर्णस्तरङ्गिणीराग आरोहे रिगवर्जितः ।
अवरोहे पधनिधरिगमागरिसंयुतः ।
गीयते सर्वकालेषु सप्रहश्चोच्यते बुधैः ॥
२७. सौरसेनाभिधो रागस्त्ववरोहे रिर्वर्जितः ।
संपूर्णः सर्वकालेषु गीयते सप्रहोऽपि च ॥
२८. केदारगौलः संपूर्णस्वारोहे गधवर्जितः ।
निपादप्रहसंयुक्तः सायंकाले प्रगीयते ॥
पलहंसाख्यरागोऽयमारोहे च निर्वर्जितः ।
सप्रहः सर्वकालेषु गीयते गायकोत्तमैः ॥ १ ॥
संपूर्णो माहुरीराग आरोहे गनिर्वर्जितः ।
पङ्कजप्रहसमायुक्तः सर्वकालेषु गीयते ॥ २ ॥
देवक्रिया चौड्यो स्यान्नियज्याऽथ सप्रहा ॥ ३ ॥
आरोहे धावरोहे च धयज्याऽन्धालिका गता ॥ ४ ॥
संपूर्णा सप्रहोपेता गेया च्छायातरङ्गिणी ॥ ५ ॥
स्यात्पारायणगौलस्तु संपूर्णो निप्रहान्यतः ।
आरोहे गधयज्यंश्च विन्यासनाद्रिघते क्वचित् ॥ ६ ॥
नटनारायणीरागधारोहे द्वि गर्वाजितः ।
नियज्यः पाश्यस्तु स्याद्गीयते मततं बुधैः ॥ ७ ॥

काम्भोजिरागः संपूर्णश्चारोहे गनिवर्जितः ॥ ८ ॥
 कन्नडारागः संपूर्णश्चारोहे रिपभः क्वचित् ॥ ९ ॥
 पङ्कजग्रहा च संपूर्णा भवेदीशमनोहरी ॥ १० ॥
 सूरटो राग आरोहे गधौ त्यक्त्वा प्रगीयते ॥ ११ ॥
 आरोहे गनिवर्ज्यश्च सग्रहः सार्वकालिकः ।
 स्यादेरुकुलकाम्भोजीराग इत्युच्यते बुधैः ॥ १२ ॥
 अटाणारागः संपूर्णः सग्रहः सार्वकालिकः ॥ १३ ॥
 परिवर्ज्याऽचरोहे तु रागो नाटकुरञ्जिका ।
 पङ्कजग्रहसमायुक्ता गीयते लक्ष्यवेदिभिः ॥ १४ ॥
 जुजावन्त्याख्यरागश्च संपूर्णः सग्रहान्वितः ।
 लक्ष्यमार्गानुसारेण गीयते गानवेदिभिः ॥ १५ ॥
 २९. शंकराभरणं पूर्णं सायं गेयं च सग्रहम् ॥
 कुरञ्जिरागः संपूर्णं आरोहे तु धवर्जितः ।
 अचरोहे धवकः स्यात्सर्वकालेषु गीयते ॥ १ ॥
 पूर्णो नारायणीरागो सग्रहः प्रातरिष्यते ॥ २ ॥
 आरभिः सर्वदा गेय आरोहे गनिवर्जितः ।
 क्वचिदारोहसंयुक्तनिपादो निग्रहो भवेत् ॥ ३ ॥
 शुद्धो वसन्तरागोऽयं संपूर्णः सार्वकालिकः ॥ ४ ॥
 संपूर्णः सग्रहो नारायणदेशाक्षिरागकः ॥ ५ ॥
 पङ्कजग्रहो निवर्ज्यः स्यादारोहे च गर्जितः ।
 सामराग इति ख्यातः सर्वकालेषु गीयते ॥ ६ ॥
 आरोहे पूर्वगौलस्तु गवर्ज्यः सार्वकालिकः ॥ ७ ॥
 आरोहे धकरिपभो धरियक्रोऽचरोहणे ।
 नागध्वन्याख्यरागोऽयं सग्रहः सार्वकालिकः ॥ ८ ॥
 औड्यो मधयर्ज्यत्याक्षसध्वनिरिदिष्यते ॥ ९ ॥

- आरोहे मध्यमे षष्ठीः कविद्योगो निपादकः ।
 विलाहुरीरागगत्या सर्वकालेषु गीयते ॥ १० ॥
 रिचर्ज्याऽऽरोहे संपूर्णा धेगडा सार्वकालिकी ॥ ११ ॥
 रागः पूर्णचन्द्रिकाज्यः संपूर्णः समग्रहोऽपि च ।
 अवारोहे धवर्ज्यः स्याद्भवकः सार्वकालिकः ॥ १२ ॥
 त्यक्तपञ्चमकाऽऽरोहे सारस्वतमनोहररे ।
 अवारोहे रिचका स्यात्समग्रहा सार्वकालिकी ॥ १३ ॥
 केदारः पाटवो रागो धैवतस्वरवर्जितः ।
 आरोहे षष्ठीगांधारः पङ्कजप्रहसमन्वितः ॥ १४ ॥
 नवरोजुः पूर्णरागः पङ्कजप्रहसमन्वितः ।
 पपयोरन्तरे बुद्ध्या गातव्यो लक्ष्यकोविदैः ॥ १५ ॥
 नीलाम्बयाल्परागस्तु संपूर्णो षष्ठीधैवतः ।
 अवारोहे रिचकश्च गीयते लक्ष्यवेदिभिः ॥ १६ ॥
३०. नागाभरणरागोऽयमारोहे षष्ठीधैवतः ।
 अवारोहे धवर्ज्यः स्यात्समग्रहः सार्वकालिकः ॥
 सामन्तरागः संपूर्ण आरोहे षष्ठीधैवतः ।
 पङ्कजप्रहसमायुक्तः सर्वकालेषु गीयते ॥ १ ॥
३१. पूर्णः कलायतीराग आरोहे तु निर्वाजितः ।
 अवारोहे गवर्ज्यः स्याद्रेयो गायकसत्तमैः ॥
३२. आरोहे त्यक्तगांधारो धवर्ज्यश्चावारोहणे ।
 रिचर्ज्यः समग्रहो रागचूडामणिरिद्रेप्यते ॥
३३. गङ्गातरङ्गिणीरागो धरिचकोऽवारोहणे ॥
३४. त्यक्तधैवत आरोहे धवर्ज्यश्चावारोहणे ।
 गवर्ज्यः समग्रहः पूर्णदलायानाटो हि गीयते ॥
३५. दौलदेशाक्षिरागः स्यादारोहे रिनिर्वाजितः ।
 अवारोहे गवर्ज्यश्च प्रातःकाले प्रगीयते ॥

५५. निवर्ज्याऽऽरोहणे पूर्णा शामला सार्वकालिकी ॥
 ५६. चामरा पूर्णरागः स्यात्सप्रहा सार्वकालिकी ॥
 ५७. सप्रहा सर्वकालेषु गातव्या च सुमद्युतिः ॥
 ५८. देशिसिंहरवः पूर्णः सर्वकाले प्रगीयते ॥
 ५९. घामवत्यथ संपूर्णा सप्रहा सार्वकालिकी ॥
 ६०. अचरोहे धवर्ज्यः स निपद्यो राग इष्यते ॥
 ६१. निपादवर्ज्य आरोहे कुन्तलः सप्रहान्वितः ॥
 ६२. रतिप्रिया च संपूर्णा सप्रहा सार्वकालिकी ॥
 ६३. गीतप्रिया सुसंपूर्णा सप्रहा सार्वकालिकी ॥
 ६४. भूपावती सदा गेया सप्रहा गायकोत्तमैः ॥
 ६५. शान्तकल्याणिरागश्च सर्वकाले प्रगीयते ॥
 औडुवो मोहनो रागः सप्रहः सार्वकालिकः ॥ १ ॥
 यमुनाकल्याणिरागः संपूर्णः सप्रहान्वितः ॥ २ ॥
 सायं गेयस्तु सारङ्गः शुद्धमध्यमगान्वितः ॥ ३ ॥
 ६६. चतुरङ्गणिरागः स्यादचरोहे धवर्जितः ॥
 रिधवर्ज्यां तु गातव्या ह्यौडव्यमृतवर्षिणी ॥ १ ॥
 ६७. निवर्ज्याऽऽरोहणे गेया ह्यचरोहे गवर्जिता ।
 संतानमञ्जरी नाम सर्वकाले प्रगीयते ॥
 ६८. जोतिरागश्चाचरोहे रिधवर्ज्यः सार्वकालिकः ॥
 ६९. घौतपञ्चमरागः स्यादचरोहे रिधवर्जितः ॥
 ७०. अचरोहे रिधवा च गेया नासामणिः सदा ॥
 ७१. अचरोहे रिधवः स्यात्सप्रहः कुसुमाकरः ॥
 ७२. रिधवर्ज्याऽऽचरोहे तु रागाङ्गो रसमञ्जरी ॥

३६. नाटः पङ्कजप्रहोपेतोऽवरोहे गन्धर्वजितः ॥
३७. सौगन्धिनी तु संपूर्णा चारोहे गनिर्वजिता ॥
३८. जगन्मोहनरागोऽयं सग्रहः सार्वकालिकः ॥
३९. पूर्णा वराली सततं गीयते सग्रहान्विता ॥
४०. नमोमणिस्तु संपूर्णा चारोहे रिधवक्रिता ॥
४१. आरोहे रिधवक्रः स्वादवरोहे धर्वजितः ।
संपूर्णः कुम्भिनीरागः सर्वकालेषु गीयते ॥
४२. आरोहे रिधवक्रश्च धवर्ज्यश्चावरोहणे ।
पूर्णो रविक्रियारागः सग्रहः सार्वकालिकः ॥
४३. निवर्ज्याऽऽरोहणे पूर्णा गीर्वाणी सार्वकालिकी ॥
४४. धवक्राऽऽरोहणे पूर्णा भवानी सार्वकालिकी ॥
४५. पूर्णा पन्तुवराज्याख्या पङ्कजग्रहसमन्विता ॥
सिन्धुरामक्रियारागो ह्यवरोहे रिधवक्रितः ॥ १ ॥
४६. आरोहे गनिवर्ज्यश्च परिहीनोऽवरोहणे ।
संपूर्णः स्तवराजोऽयं सर्वकाले प्रगीयते ॥
४७. सौवीरस्त्ववरोहे हि पद्यर्ज्यः सार्वकालिकः ॥
४८. जीघन्तिकाऽवरोहे तु धवर्ज्या सार्वकालिकी ॥
४९. आरोहे धवलाक्रस्तु निवर्ज्यः सार्वकालिकः ॥
५०. संपूर्णो नामदेदयाख्यः पङ्कजग्रहसमन्वितः ॥
५१. काशिरामक्रियारागः संपूर्णः सग्रहान्वितः ।
मध्याह्नकाले गातव्य आरोहे तु रिधवक्रितः ॥
५२. रमामनोहरी पूर्णा सर्वकालेषु गीयते ॥
५३. रामक्रियारागोऽयं सर्वकाले प्रगीयते ॥
५४. पूर्णो शंशावतीरागस्त्ववरोहे धर्वजितः ॥

१५. निवज्याऽऽरोहणे पूर्णा शामला सार्वकालिकी ॥
 ५६. चामरा पूर्णरागः स्यात्सप्रहा सार्वकालिकी ॥
 ५७. सप्रहा सर्वकालेषु गातव्या च सुमद्युतिः ॥
 ५८. देशिसिंहरवः पूर्णः सर्वकाले प्रगीयते ॥
 ५९. धामवत्यथ संपूर्णा सप्रहा सार्वकालिकी ॥
 ६०. अघरोहे धवर्ज्यः स निपद्यो राग इष्यते ॥
 ६१. निपादवर्ज्य आरोहे कुन्तलः सप्रहान्वितः ॥
 ६२. रतिप्रिया च संपूर्णा सप्रहा सार्वकालिकी ॥
 ६३. गीतप्रिया सुसंपूर्णा सप्रहा सार्वकालिकी ॥
 ६४. भूषावती सदा गेया सप्रहा गायकोत्तमैः ॥
 ६५. शान्तकल्याणिरागश्च सर्वकाले प्रगीयते ॥
 औडुवां मोहनो रागः सप्रहः सार्वकालिकः ॥ १ ॥
 यमुनाकल्याणिरागः संपूर्णः सप्रहान्वितः ॥ २ ॥
 सायं गेयस्तु सारङ्गः शुद्धमध्यमगान्वितः ॥ ३ ॥
 ६६. चतुरङ्गिणिरागः स्यादघरोहे धवर्जितः ॥
 रिधयज्यां तु गातव्या ह्यौडव्यमृतवर्षिणी ॥ १ ॥
 ६७. निवज्याऽऽरोहणे गेया ह्यघरोहे गवर्जिता ।
 संतानमञ्जरी नाम सर्वकाले प्रगीयते ॥
 ६८. ज्योतिरागश्चाघरोहे रिधयर्ज्यः सार्वकालिकः ॥
 ६९. धौतपञ्चमरागः स्वयदघरोहे रिधकृतः ॥
 ७०. अघरोहे रिधका च गेया नासामणिः सदा ॥
 ७१. अघरोहे रिधकः स्यात्सप्रहः कुसुमाकरः ॥
 ७२. रिधयज्याऽऽघरोहे तु रगाङ्को रत्नमञ्जरी ॥